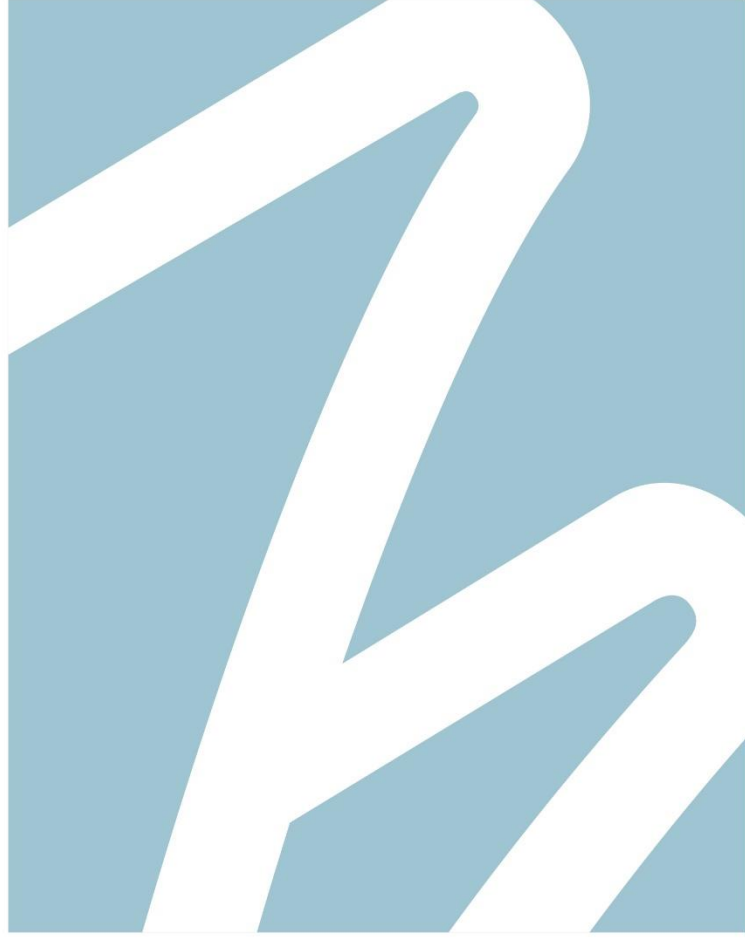

TOGÜ - Turhal
Uygulamalı Bilimler
Fakültesi Dergisi

Journal of Applied Sciences Faculty of TOGÜ-TURHAL

ISSN: XXXX-XXXX

CİLT | VOLUME: 1
SAYI | ISSUE: 1
YIL | YEAR: 2023

CİLT:1 SAYI:1 / VOLUME:1 ISSUE:1
ARALIK 2023 / DECEMBER 2023

Araştırmacıların özgün bilimsel makalelerini yayınlamayı hedefleyen TOGÜ-Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi (TOGÜBİL), bilimsel yayın ilkelerine ve etik kurallara uygun olarak nitelikli ve özgün çalışmaları değerlendirerek, bilimin rehberliğinde dünyaya açılmayı amaçlayan açık erişimli (Open Access) bir platform sunmaktadır. Bu kapsamda TOGÜBİL, uluslararası sosyal bilimler literatürüne katkıda bulunmayı hedefleyerek ağırlık olacak şekilde Finans, Ekonomi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik, Bankacılık ve Sigortacılık, İktisat, Maliye vb. sosyal bilimler alanlarında özgün araştırmalara dayalı makalelere odaklanmayı amaçlamaktadır.

TOGÜ- Turhal Faculty of Applied Sciences Journal (TOGÜBİL), which aims to publish original scientific articles of researchers, offers an open access platform that aims to open up to the world under the guidance of science by evaluating qualified and original studies in accordance with scientific publication principles and ethical rules. In this context, TOGÜBİL aims to focus on articles based on original research in the fields of social sciences such as Finance, Economics, International Trade and Logistics, Banking and Insurance, Economics, Finance, etc., aiming to contribute to the international social sciences literature.

Kuruluş / Establishment
2023

DERGİ KURULLARI

Yayıncı

T.C. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

İmtiyaz Sahibi

Prof.Dr.Ebubekir ALTUNTAŞ

Baş Editör

Dr.Öğr.Üyesi Mehmet Mert TÜRK

Editör Yardımcıları

Dr.Öğr.Üyesi Veysel YILMAZ

Dr.Öğr.Üyesi Şerife GÖÇER

Teknik Editör

Dr.Öğr.Üyesi Mahmut DURGUN

Alan Editörleri

Dr.Öğr.Üyesi Ahmet KASAP

Dr.Öğr.Üyesi Serdar BUDAK

Dr.Öğr.Üyesi Sibel ÖLMEZ CANGİ

Sekreteryası

Arş.Gör. Aylin MERCAN ALKAN

Danışma Kurulu

Prof.Dr. Ebubekir ALTUNTAŞ, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi/Ziraat Fakültesi.

Prof.Dr. Borash Smaylovich MYRZALIEV
Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kazakistan.

Prof.Dr. Elmina Gadirova,
Baku State University, Azerbaycan.

Prof.Dr. Serikbay Saduakasuly YDYRYS
Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kazakistan.

Doç.Dr. Almas Akhmetkarimovich KURALBAYEV,
Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kazakistan.

Doç.Dr. Fatih TÜRKMEN
Karabük Üniversitesi Safranbolu Turizm Fakültesi.

Doç.Dr. Mehtap ARAS
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi.

Doç.Dr. Adem YÜCEL
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi.

Doç.Dr. Mahir YERLİKAYA
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi.

Dr.Öğr.Üyesi Seyil NAJİMUDİNOVA Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi.		
Dr.Öğr.Üyesi Mehmet Mert TÜRK Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Bilimler Fakültesi.	Turhal	Uygulamalı
Dr.Öğr.Üyesi Veysel YILMAZ Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Bilimler Fakültesi.	Turhal	Uygulamalı
Dr.Öğr.Üyesi Şerife GÖÇER Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Bilimler Fakültesi.	Turhal	Uygulamalı
Dr.Öğr.Üyesi Ahmet KASAP Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Bilimler Fakültesi.	Turhal	Uygulamalı
Dr.Öğr.Üyesi Serdar BUDAK Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Bilimler Fakültesi.	Turhal	Uygulamalı
Dr.Öğr.Üyesi Sibel ÖLMEZ CANGİ Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Bilimler Fakültesi.	Turhal	Uygulamalı
Dr.Öğr.Üyesi İsmail TUNA Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Bilimler Fakültesi.	Turhal	Uygulamalı
Dr.Öğr.Üyesi Yılmaz SEÇGİN Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Bilimler Fakültesi.	Turhal	Uygulamalı
Dr.Öğr.Üyesi Bülent ŞEN Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Bilimler Fakültesi.	Turhal	Uygulamalı
Dr.Öğr.Üyesi Mahmut DURGUN Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Bilimler Fakültesi.	Turhal	Uygulamalı
Dr.Öğr.Üyesi Ali USLU Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Bilimler Fakültesi.	Turhal	Uygulamalı

	<p>Dr.Öğr.Üyesi Uğur KARAKAYA Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi.</p> <p>Dr.Öğr.Üyesi Dilek AYDEMİR Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi.</p> <p>Öğr.Görevlisi Nurettin Selçuk BAĞCI Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi.</p>
<i>Hakem Kurulu</i>	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi, en az iki hakemin görev aldığı çift tarafli kör hakemlik sistemi kullanmaktadır.
<i>Yayın Türü</i>	Hakemli Süreli Yayın
<i>Yayın Sıklığı</i>	Yılda İki Sayı
<i>Basım Tarihi</i>	Aralık 2023

İçindekiler

Contents

Sayfalar / Pages

Sunuş

i

Yakup AL, Sibel ÖLMEZ CANGİ

Kamu Çalışanlarının Bireysel Emeklilik Sistemi Hakkındaki

Görüşleri: Tokat İli Örneği

1-23

*Opinions Of Public Employees On The Individual Pension
System: The Case Of Tokat*

Uğur KARAKAYA

Türkiye’de 2003-2020 Döneminde Gıda Sektöründe İhracat ve
İthalatın İstihdam Üzerindeki Etkileri

24-42

*Effects of Exports And Imports on Employment in The Food
Sector in Turkey During The Period 2003-2020*

Aylin MERCAN ALKAN

Sigorta Sektöründe Siber Riskler

43-52

Cyber Risks in the Insurance Industry

Yasemin AYNACI, Melike Nur ARMAĞAN

Kredi Temerrüt Swapı (CDS) ile Morgan Stanley Capital
International (MSCI) Türkiye Endeksi arasındaki Eş
Bütünleşme İlişkisinin Araştırılması

53-63

*Investigation of Cointegration Relationship between Credit
Default Swap (CDS) and Morgan Stanley Capital International
(MSCI) Turkey Index and BIST 100 Index*

Sunuş

Değerli Okuyucularımız,

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi (TOGÜBİL)'nin ilk sayısını sizlerle paylaşmanın heyecanını ve mutluluğunu yaşıyoruz. İlk sayımızla aramıza hoş geldiniz!

Sosyal ve beşerî bilimler alanında sizlere nitelikli içerikler sunmayı hedefleyen bu dergi, bilgiye olan tutkumuzun bir yansımasıdır. Dergimiz, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi, Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi tarafından Haziran ve Aralık ayları olmak üzere yılda iki kez çevrimiçi şekilde yayınlanacak olup, benimsediği çift taraflı kör hakemlik sistemi ile hem ulusal hem de uluslararası akademik dünyaya nitelikli yayınlar kazandırmayı hedeflemektedir. Dergimiz; Bankacılık ve Sigortacılık, Uluslararası Ticaret ve Lojistik ile Elektronik Ticaret ve Yönetimi alanları başta olmak üzere sosyal bilimlerin farklı dallarından gelen seçkin akademisyenlerin ve araştırmacıların özgün çalışmalarına ev sahipliği yapmayı amaçlamaktadır. Hedefimiz akademik dünya ve sektörler arasında entegre olan ve sadece bilgi transferi değil, aynı zamanda bilgiye dayalı çözümlerin geliştirilmesine de odaklanan yayınları bilim dünyasına kazandırmak ve alanında prestijli bir dergi olmaktır.

İlerleyen sayılarda, sizlerden gelecek geri bildirimlerle içeriğimizi daha da zenginleştirmeyi ve ihtiyaçlarınıza daha uygun konuları ele almaya devam etmeyi planlıyoruz. Bu yolculukta bizimle birlikte olduğunuz için teşekkür ederiz.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılında ülkemize ve bilim camiasına Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi olarak katkı sağlamaktan gurur duyuyoruz.

Dergimizin ilk sayısının çıkışında emeği geçen tüm akademisyen, araştırmacı ve katılımcularımıza teşekkür ederiz. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi olarak, bilimin ve uygulamanın ışığında daha nice sayılarda buluşmayı dileriz.

Sevgi ve Saygılarımla.

Prof. Dr. Ebubekir ALTUNTAŞ
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi,
Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dekanı

Kamu Çalışanlarının Bireysel Emeklilik Sistemi Hakkındaki Görüşleri: Tokat İli Örneği¹

Yakup AL²

Sibel ÖLMEZ CANGİ³

Makale Bilgisi

Özet

Makale Süreci:

Geliş Tarihi: 19/ 11/ 2023

Kabul Tarihi: 16/ 12/ 2023

Anahtar Kelimeler: Sosyal
Güvenlik, Bireysel Emeklilik,
Tasarruf

Jel Kodları: : C19, G11, H55,
J32

Sosyal güvenlik sistemi, fizyolojik ve sosyo-ekonomik tehlikelerin olumsuz sonuçlarına karşı tedbir olarak bir ülkenin en önemli ekonomik refah düzeyi göstergelerinden birisi olarak ele alınmaktadır. Günümüz koşulları göz önüne alındığında sosyal güvenlik sistemlerinin gelir-gider dengesi bakımından bütçe açığı vermesi finansman ihtiyacı artışına sebep olmaktadır. Bu nedenle, sosyal devlet anlayışının gereği olarak sorunlara çözüm üretilebilmek ve sistemin sürdürülebilirliğini sağlamak için kapsamlı bir reforma ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bakımdan hem sosyal güvenlik sistemindeki yükü azaltmak hem de ekonomiye uzun vadeli bir gelir kaynağı yaratmak amacıyla ülkemiz, 2001 yılında Bireysel Emeklilik Sistemini (BES) yasal zeminde uygulamaya başlamıştır. Ancak ülkemiz bu süre zarfında büyük bir mesafe katetse de birçok katılımcının emeklilik şartlarını tamamlamadan sistemden ayrıldığı görülmektedir. Bu çalışmada Tokat ilinde BES'e dahil olan ve sistemden ayrılan kamu çalışanlarının BES tercihleri, tasarruf ve yatırım perspektifi dikkate alınarak incelenmiştir. Araştırma istatistiksel olarak betimsel bir araştırma niteliğinde olup, veri toplama yöntemlerinden olan anket tekniği kullanılmıştır. Anket, kamu sektöründe çalışan 368 katılımcıya yapılmıştır. Sonuçlar, istatistik testlerinden Bağımsız Örneklem "t testi" ve "tek yönlü varyans analizi (ANOVA)" uygulanarak yorumlanmıştır. Analiz sonucunda ankete katılanların yaş, medeni durum, eğitim, meslek ve aylık gelir durumları ile BES tercihleri arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte yapılan analizde, cinsiyet faktörüne bakıldığında, kadınların BES'e yaklaşımının daha olumlu olduğu ve bunun istatistiki olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

¹ Bu makale, Yakup AL tarafından Dr. Öğr. Üyesi Sibel ÖLMEZ CANGİ danışmanlığında hazırlanan yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiştir.

² Doktora Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, yakupal_60@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3994-0679

³ Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, sibel.olmez@gop.edu.tr ORCID: 0000- 0002-5437- 8688

Opinions Of Public Employees On The Individual Pension System: The Case Of Tokat

Article Info

Article Proses:

Received: 19/ 11/ 2023

Accepted: 16/ 12/ 2023

Keywords: Social Security System, Private Pension System, Savings

JEL Codes: C19, G11, H55, J32

Abstract

The social security system is considered as one of the most important indicators of a country's economic welfare level by taking measures against the negative consequences of physiological and socio-economic hazards. Considering today's conditions, the budget deficit of social security systems in terms of income-expenditure balance causes an increase in financing needs. Therefore, as a requirement of the social state approach, a comprehensive reform is needed to find solutions to the problems and ensure the sustainability of the system. In this respect, in order to reduce the burden on the social security system and to create a long-term source of income for the economy, Turkey introduced the Private Pension System (PPS) in 2001. However, although our country has come a long way during this period, it is seen that many participants leave the system without completing their retirement requirements. In this study, the PPS preferences of public employees in Tokat province who have joined and left the system are analyzed from the perspective of savings and investment. The research is a statistically descriptive research and the survey technique, which is one of the data collection methods, was used. The survey was conducted among 368 participants working in the public sector. The results were interpreted by applying Independent Sample "t test" and "one-way analysis of variance (ANOVA)" from statistical tests. As a result of the analysis, it was concluded that there was no significant difference between the age, marital status, education, occupation and monthly income status of the respondents and their preferences for PPS. On the other hand, the analysis revealed that women have a more positive attitude towards the PPS and this attitude is statistically significant.

1. Giriş

Günümüzde devletler toplumun refahını ve yaşam standartlarını arttırmak adına çeşitli sosyal güvenlik sistemlerini uygulamaya çalışmaktadırlar. İş gücüne katılan bireylerin ölüm, yaşlılık, hastalık ve kaza gibi durumlardan dolayı birtakım riskler karşısında kendilerini güvence altına alma istekleri sosyal güvenlik sistemlerinin doğmasına sebep olmuştur. Ancak sosyal güvenlik sistemleri, ülkelerdeki ekonomik istikrarsızlıklar ve sürdürülebilir sosyal güvenlik sisteminin zamanla zayıflaması sebebiyle yeniden düzenlenmesi kaçınılmaz hale gelmiş ve Bireysel Emeklilik Sistemi'nin (BES) doğuşuna zemin hazırlamıştır. Sosyal güvenlik sisteminin tamamlayıcısı olarak ortaya çıkan bu sistem, kişilerin çalışma hayatındaki yaşam standartlarını yaşlılık dönemlerinde de sürdürmek amacıyla kişilerin çalışırken tasarrufta bulunma ve birikim yapma sistemi olarak açıklanabilir. Bu sistemle birlikte tasarruflar toplanarak değerlendirilir, talep edilmesine bağlı olarak bireylere toplu ya da maaş olarak ödenir.

Devlet eliyle yürütülen sosyal güvenlik sisteminden tümüyle farklılık gösteren Bireysel Emeklilik Sistemi; ülkemizde gönüllü ve otomatik katılım esasına göre iki şekilde uygulanmaktadır. Birçok ülkede uygulanmakta olan bu sistem mevcut sosyal güvenlik sistemlerinin tamamlayıcı rolü ile sosyal güvenliğin eksiklerini gidermeye çalışmaktadır. Ülkemizde, 2003 de uygulanmaya başlayan bu sistemle yaklaşık yedi milyon kişi katılımcı sayısına ve toplamda 430 milyar fon büyüklüğüne ulaşmıştır (Emeklilik Gözetim Merkezi, 2023).

BES ile ilgili olarak finansal tutum ve davranışlarla alakalı Türkiye'de birtakım çalışmalar yer almakla birlikte; kamu çalışanlarını kapsayan az sayıda çalışma olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada BES'deki katılımcı sayısını arttırmak adına otomatik katılım kapsamında BES'e dahil olanların ve sistemden ayrılanların davranışlarını etkileyen faktörler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın temel amacı Tokat ilindeki kamu çalışanlarının BES hakkında görüşlerini tespit etmektir. İlk olarak, BES'in kavramsal çerçevesi çizilmeye çalışılarak BES hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra, literatür taraması yapılmış ve son olarak da anket çalışması verileri SPSS 22 programı kullanılarak analiz yapılarak bulgular yorumlanmıştır. Sonuç kısmında ise BES'in gerekliliği ve kapsam bakımından öneminden bahsedilerek analiz sonuçları doğrultusunda önerilere yer verilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

Küreselleşme süreciyle birlikte firmaların maliyetlerini azaltmaya çalışmaları işgücü ücretlerinde düşüşe neden olurken; kayıtlı istihdam, uzayan yaşam süresi ve artan yaşlı nüfus, göç nedeniyle oluşan nüfus artışı ile oluşan farklı sosyal gruplar, sağlık hizmetlerindeki artış sosyal güvenlik sistemindeki aktüeryal dengenin bozulmasına sebep olmuştur (ISSA, 2007: 7). Ayrıca günümüzde, teknolojinin hızlı bir şekilde gelişmesi ve bunun sağlık alanında da çok ciddi bir şekilde kullanılabilmesi sonucunda yaşlı nüfusun artması ve ortalama yaşam sürelerinin uzaması sürdürülebilir sosyal güvenlik sistemlerini tehdit eder hale gelmiştir. Demografik nüfustaki artış sosyal güvenlik sistemi üzerindeki yükü artırırken, mali yapının işlerliğinde aksaklıklara sebep olmuştur (Oktayer ve Oktayer, 2007: 56). Dünyadaki yaşlı nüfusun giderek artması sonucunda ülkelerin ekonomik kalkınma ve sosyal güvenlik sistemlerinin sürdürülebilirliği sorun olmakta ve bu da ulusal emeklilik sistemlerinin yenilenmesi gerekliliği sonucunu ortaya çıkarmaktadır (Gutierrez, 2001, 1). Gelecekte de yaşlı nüfusun artışı, sağlık harcamalarındaki artış ve kişilerin hayat standardının artması sebebiyle ülkelerin mevcut sosyal güvenlik sistemlerinde aksaklık olabileceği düşünüldüğünde, yaşlılık döneminde refah durumunu arttırmak adına yeni emeklilik sistemlerinin hayata geçirilmesi çok önem kazanmaktadır. Bu nedenle, Türkiye'de demografik bir geçişin hızlı şekilde ortaya çıkması ve sosyal güvenlik sistemindeki açıkların kamu sosyal güvenlik sistemlerinin sürdürülebilirliğini kısıtlaması nedeniyle alınan tedbirler bireylerin istihdam düzeyinde refah aramasına yol açmakta ve bireysel emeklilik sistemlerinin uygulanmaları önemli hale gelmektedir (Yiğiteli, Karagöz ve Demirci, 2019: 41).

Dünya'da ve ülkemizde Bireysel Emeklilik Sistemine yönelimlerin belli başlı nedenleri aşağıdaki gibi sayılabilir (Acar ve Kitapçı, 2008: 79-84),

- Artan yaşlı nüfus,
- Sosyal güvenlik sistemindeki mali ve aktüeryal bozukluklar,
- Bireylerin tasarruf oranlarının düşük seviyelerde olması,
- Kayıt dışı istihdamın gelişmiş ülke ortalamalarına göre yüksek seviyede olması. Kasım 2018 tarihi itibarıyla, gelişmiş ülkelerde kayıt dışı istihdam oranı en çok % 20 iken Türkiye' de bu oranın % 30 ile % 40 arasında olduğu görülmektedir (Yanici Erdal, 2019: 234)
- Erken yaşta emeklilik maaşları uygulamaları

gibi durumları sosyal güvenlik sisteminin bozulmasına zemin hazırlarken BES'in ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Günümüzde; kurumsal anlamda Bireysel Emeklilik Sistemi, bireylerin yaşam süresinin uzaması ve buna bağlı olarak kamu emeklilik sistemlerinde çalışan-emekli dengesinin bozulması sonucu ortaya çıkan bir uygulamadır. Sarıaşlan (2014); BES'i, "bireylerin emeklilik dönemlerinde çalışma hayatlarındaki yaşam seviyesini sürdürmek veya daha yüksek bir yaşam standardına sahip olmak için birikimlerini uzun vadeli yatırım araçlarında değerlendirerek birikim yapmalarını sağlayan bir sistemdir" şeklinde ifade etmektedir.

Bireysel Emeklilik Sistemi, katılımcıların çalıştıkları süre boyunca belirli aralıklarla biriktirdikleri birikimlerle mevcut refah düzeylerini yatırıma yönlendirerek devam etmelerini sağlayan, yaşlılıkta ek gelir elde etme avantajı sağlayan bir sistemdir. BES, sosyal güvenlik sisteminin tamamlayıcısı olan ancak özel sigorta şirketleri bünyesinde yürütülen gönüllü bir sistemdir (Yıldırım, 2019: 39-40).

Makro ekonomik olarak ifade edilecek olunursa; Bireysel Emeklilik Sistemi, bireylerin birikim ve yatırımları ile ikinci bir emeklilik geliri elde etmelerini sağlayarak emeklilikteki refah durumlarını artırmakta, altyapı ve uzun vadeli yatırımlara kaynak yaratarak yeni iş ve istihdam olanakları yaratmakta, sosyal güvenliğin kapsamını genişletmekte ve devletin sosyal güvenlikle doğan yükünü azaltarak finans sektöründeki uzun vadeli fonlarında artışına yol açan bir sistemdir. Bireysel Emeklilik Sistemi, böylelikle finans sektörünün daha sağlıklı yürütülmesini, enflasyonla mücadelesini ve istikrarlı büyümeye olumlu katkı yapmasını, kurumsal yatırım stratejileri ile piyasalardaki dalgalanma ve spekülasyonların azalmasına katkı sağlamaktadır (Şataf ve Yıldırım, 2019: 580). BES, hem bireylerin yaşam standardını yükseltmeyi ve hem de kamu üzerindeki iktisadi ve mali yükü azaltmayı hedefleyen, gönüllülük esasına dayalı bir sistem olarak özetlenebilir.

2.1 Bireysel Emeklilik Sistemi

Bireysel Emeklilik Sistemi (BES), 28.03.2001 tarih ve 4632 sayılı Kanun hükümlerince yürürlüğe girmiştir. Bu sistemde, toplanan tasarruflar oluşturulan fonlarda değerlendirilerek koşulları tamamlayan kişiye maaş ya da toplu para ödenmesi esasına dayanır. BES, Sosyal Güvenlik Kurumu'nda verilen sağlık hizmetleri veya diğer hizmetleri kapsamaz. Ülkemizde, bireysel emeklilik sistemi, kamu güvenlik sistemlerinin alternatifi olarak değil tamamlayıcısı olarak uygulanmaktadır (İlgin, 2012: 73) Bireysel emeklilik sisteminin en önemli amacı, sisteme dahil olan bireylerin emekli olduklarında ikinci bir emeklilik maaşı olarak refah seviyelerinin yükselmesine olanak sağlamaktır. Bu sayede sosyal güvenlik sisteminde giderek artan finansman problemlerinin azaltılması ve hatta çözülmesi hedeflenmiştir (Yaman ve Emir, 2012: 58). Ayrıca, katılımcılardan toplanan tasarruflar sonucunda oluşturulan fonlar sayesinde ülke ekonomisinde uzun vadeli yatırımlara finansal kaynak sağlanabilmektedir (Işık, Ay, Meriç ve Baran, 2011: 28).

Bu amaçla Bireysel Emeklilik Sistemi (Şataf ve Yıldırım, 2019:574),

- Kişilerin emekli olduklarında ya da ilerleyen yaşlarda ikincil emeklilik durumundan dolayı refah seviyesini artırır,
- Ülke ekonomisinin tasarruf seviyesinin artışına katkıda bulunur,
- Kamu ve özel sektör kuruluşlarının uzun vadeli finansman ihtiyacını karşılar,
- Piyasa dalgalanmalarını ve spekülasyon azaltıcı etkisi olduğundan piyasa istikrarına katkıda bulunur, istikrarlı büyümede etkin rol oynar,
- Sosyal güvenlik sisteminin yükünü hafifletir,
- Ekonomide kayıt dışı oranını düşürmeye katkı sağlar,
- Sermaye piyasalarına çeşitlilik getirerek derinleşmesine olanak sağlar,
- Enflasyonla mücadele etmeye yardım eder.

Kişiler, bireysel emeklilik sistemine katılmak için ilk olarak emeklilik şirketleriyle bireysel emeklilik sözleşmesi imzalamaktadır. Katılımcının seçtiği emeklilik planı çerçevesinde ödenen katkı payları, emeklilik yatırım fonlarında değerlendirilir. Katılımcı, risk ve beklenti tercihine göre birikimlerinin hangi fon veya fonlarda değerlendirileceğine karar verir. Reem Gazete'de 06.05.2021 tarihinde yayınlanan ve 31476 sayılı yönetmelikle birlikte katılımcılara fonlarını yılda 12 defa değiştirme hakkı verilmiştir. Bir katılımcının emeklilik hakkını kazanarak sistemden ayrılabilmesi için, sisteme ilk giriş tarihinden itibaren asgari 10 yıl süreyle sistemde kalması ve 56 yaşını doldurması gerekir (6327 Sayılı Kanun, m.18). Devlet, ödenen katkı paylarının %30'una karşılık gelen tutarını devlet katkısı olarak katılımcıların bireysel emeklilik hesabına yatırmaktadır. Bir katılımcının bir takvim yılı içinde en çok alabileceği devlet katkısı tutarı ise ilgili yıla ait toplam brüt asgari ücret tutarının %30'undan fazla olamaz ama %30'u geçen katkı payları varsa hesaplanarak bir sonraki yıla devredilmektedir (Türkiye Sigorta, 2023).

2004 yılı ile 2023 yılları arasında katılımcı sayısının genel olarak arttığı görülmektedir. 2004 yılı istatistiklerine göre sistemde toplam 314.257 katılımcı yer alırken bu sayı 2023 yılında yedi milyon üzerine çıkmıştır. Katkı paylarına bakıldığında ise, 2004 yılında toplam yaklaşık 288 milyon TL iken Aralık 2022 tarihinde ise toplam yaklaşık 46.752 milyon TL olmuş yani yaklaşık 160 kat artış göstermiştir (Emeklilik Gözetim Merkezi, 2023).

Ayrıca, 1 Ocak 2017 tarihinde yürürlüğe giren otomatik katılıma ilişkin hükümler uyarınca, işverenler çalışanlarını Otomatik Katılım Sistemi'ne (OKS) dahil etmekle yükümlü hale gelmişlerdir. Bu sistemde; işverenler, özel sektörde çalışanlar için prime esas kazançlarının ve kamuda çalışanlar içinse emeklilik keseneğine esas aylığın en az %3'ünü sisteme aktaracaklardır (Emeklilik Gözetim Merkezi, 2022).

Gönüllü BES'in şartları OKS'de de geçerli olup, devlet katkısı yine %30'dur. Sistemde en az 10 yıl kalıp 56 yaşını dolduranlar birikimlerinin tamamını alma hakkına sahip olmaktadır. Devlet katılımcı sayısını artırabilmek adına bir defaya mahsus olmak üzere ve sistemde kalmak şartıyla katılımcılara ilk girişleri itibarıyla 1.000 TL katkı payı vermektedir (Türkiye Sigorta, 2023).

3. Literatür Taraması

BES ile ilgili olarak finansal tutum ve davranışlarla alakalı Türkiye'de birtakım çalışmalar yer almakla birlikte; kamu çalışanlarını kapsayan az sayıda çalışma olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmamızda da bireysel emeklilik sistemine katılımcı sayısını arttırmak adına otomatik katılım kapsamında BES'e dahil olanların ve sistemden ayrılanların davranışlarını etkileyen faktörler tespit edilmeye çalışılmıştır. Literatürde BES tercihlerine yönelik bazı çalışmalar aşağıda yer verilmiştir.

Özer ve Gürel (2014), çalışmalarında, üniversitede eğitim alan 126 öğrenciye anket araştırması uygulayarak BES'e ilişkin bilgi düzeylerini belirlemeye çalışmışlardır. Araştırmada, devlet desteğinin bireysel emeklilik sistemine katılmayı olumlu olarak etkilediği bununla birlikte BES'in üniversite öğrencileri arasındaki bilinirlik düzeyinin oldukça düşük düzeyde olduğunu tespit etmişlerdir. Bu durumun en büyük sebebinin ise ekonomik faktörler olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Çetin ve Sevüktekin'in (2015) çalışmalarında, Bursa ilinde 350 kişiyle anket çalışması yapmışlar ve basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanarak katılımcıların bireysel emeklilik sistemine giriş kararlarını etkileyen faktörleri belirlemeye çalışmışlardır. Çalışmanın sonucunda, kişilerin sisteme giriş kararlarını dört faktörün etkilediğini tespit etmişlerdir. Bunlar, katılımcının finansal bilgi düzeyi, medeni durumu, risk-sever olup olmaması ve yatırım/harcama oranı değişkenleridir. Kişi eğer evliyse, finansal bilgi düzeyi yüksekse ayrıca yatırım kararlarında riski göze alabiliyorsa ve harcamalarının önemli bir kısmını yatırıma yönlendiriyorsa, BES'e girme olasılığının %76 olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Atılğan'ın (2018), çalışmasında, Türkiye'de bireysel emeklilik sisteminde yüksek bir katılımcı sayısına ulaşabilmek için neler yapılabileceğiyle ilgili bir değerlendirme yapmıştır. Çalışmasında ülkemiz gibi kriz deneyimi olan ülkelerin tasarruf araçlarına olan güvensizliğin ortadan kaldırılması amacıyla yasal düzenlemeler yapılması gerektiğini, sisteme katılımı arttırmak adına önemli rol oynayan cayma bedelinin belirli ücret düzeyi üzerindekiyle yansıtılarak asgari ücretli çalışanların katılımındaki artış sağlayarak kapsamın genişletebileceği görüşüne yer vermiştir.

Polat ve Merdan'ın (2018), Türkiye'de uygulanmakta olan Zorunlu Bireysel Emeklilik Sisteminde tasarruf boyutuyla ilgili olarak ahlaki bir tehlikenin varlığını araştırmışlardır. Çalışma anket yöntemi kullanılarak, Kırşehir'de kamuda çalışan 124 kişiye uygulanmıştır. Voyant Tools yazılımı kullanılarak nitel veri analiziyle kodlama yöntemi yapılarak SPSS 21 programında analizler yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda, zorunlu bireysel emeklilik sisteminin katılımcılar tarafından olumlu olduğunu düşünülse de "zorunlu" kelimesinin oluşturduğu olumsuz algı sebebiyle bu kelimenin kaldırılması gerektiği, sistemin bireysel olmasıyla beraber katılımcıların aile fertlerini de kapsayacak şekilde genişletilmesi gerektiği yönünde tespitler yapılmıştır.

Kocabıyık ve Küçükçakal (2018), çalışmada, otomatik katılım sisteminin analizini yapmak amacıyla Isparta ilinde hem kamuda hem de özelde çalışan 463 kişiye anket yapmışlardır. Anket sonucuna göre, 203 kişi sistemde kalmış ama 260 kişi ise ayrılmıştır. Sistemde kalanların sebep olarak ilk sırada devlet katkısını dikkate aldıkları tespit edilmiştir. Bunu yatırımcının eline ileride toplu para geçmesi ve sistemin yararlı olması düşüncesi takip etmektedir. Ayrılma nedenlerinin başında ise, 10 yıllık sürenin çok uzun bulunması, prime esas kazancın %3'ünün kesilecek olması ve birikimlerin başka yatırım araçlarına yönlendirilmesi gelmektedir. Ayrıca, BES'e otomatik katılım sistemiyle zorunlu olarak katılan kişilerin yarısından fazlasının tanınan iki aylık cayma süresi hakkını kullanarak BES'ten ayrıldıkları ve bu durumun oluşmasında finansal okuryazarlık kavramının önemli rol oynadığını, sistemin çalışan bireyler tarafından tam manasıyla anlaşılamadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Şataf ve Yıldırım (2019), çalışmada BES'nin bilinip bilinmediği ve bireylerin sisteme yönelik düşüncelerini tespit etmeyi amaçlamışlardır. Ordu ilinde rastgele seçilen ve işgücüne dahil olan 371 kişiye anket soruları yöneltilmişlerdir. Çalışmada SPSS 22.0 programı kullanılarak frekans ve yüzde analizi yapılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre katılımcılar tarafından sistemde emeklilik yaş şartının düşürülmesinin öne çıktığı ve sisteme tam olarak güven duyulmadığı tespit edilmiştir. Sisteme kaydolmanın çoğunun; 25-44 yaş aralığında, en az üniversite mezunu ve aylık gelir seviyesi yüksek olan katılımcılar olduğu sonucuna varılmıştır. Ordu ilinde cayma oranının yüksek olmasının sebebinin en başta sisteme olan güven eksikliğinin olduğu, bireylerin farklı yatırım araçlarını tercih ettiklerini ve çok sayıda birikim yapamayacak derecede düşük gelir düzeyine sahip insanın olduğu görülmüştür. Maddi açıdan gelir durumu iyi olan ancak sisteme katılımında bulunmayan bireylerin davranışının arkasında küçümsenmeyecek derecede güvensizliğin yer aldığını ve buna bağlı olarak geçmişte yaşanan hayat sigortalarındaki olumsuz deneyimlerin sisteme olan güveni zorlaştırdığı yönünde bir görüşte bulunulmuştur.

Yazıcı (2019), çalışmasında, insanların emeklilik dönemlerinde sigortanın önemini anlayabilmeleri adına finansal okuryazarlık ve BES'in bir arada anlatılması için gerekli eğitimlerin alınmasının önemine dikkat çekmek istemiştir. Ayrıca, insanların, yaşlılık dönemlerinde emekli aylığı bağlama oranının giderek azalması ve kişilerin artan ihtiyaçlarını karşılama noktasında devlet güvencesinin yetersiz kalacak olması da BES'in önemini giderek artacağı yönünde bir öngörü de bulunmuştur.

Boz, Ünal ve Ataşer (2019), Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemi ve finansal okuryazarlık arasındaki ilişkiyi Küathya ilinde bankada çalışan 120 kişiye anket çalışması yaparak incelemişlerdir. Çalışmada, finansal okuryazarlık ölçeği kullanılarak likert tipi analiz yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, banka çalışanlarının finansal okuryazarlık düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, banka çalışanlarının finansal okuryazarlık düzeyleri ile BES'e dahil olmayanların finansal okuryazarlık düzeyleri arasında pozitif anlamda bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla bireylerin finansal okuryazarlık seviyelerinin artırılarak değişik yatırım enstrümanlarına teşvik edilmesinin daha etkin piyasa koşullarının oluşturulmasına fayda sağlayacağı görüşünde bulunmuşlardır.

Can ve Eyidiker (2019), çalışmalarında, zorunlu bireysel emeklilik sisteminin yaklaşık üç yıllık dönemdeki gelişimini incelemişlerdir. 2017-2019 yılları arasında Emeklilik Gözetim Merkezindeki istatistiki veriler kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, katılımcıların sistemde kalmalarını uzatacak, sistemden çıkışını engelleyecek ve fon tutarlarının artırılması sağlayacak amaçlara yönelik uygun politikalar geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, cayma sürelerinin uzatılmasını, emeklilik sonrası cazip enstrümanlar sağlayarak katılımın artırılmasının sağlanması yönünde tavsiyelerde bulunmaktadırlar.

Yemez ve Akdoğan (2019), çalışmada, 1-30 Mart 2018 tarihleri arasında, Sivas ili merkezinde ikamet eden, 430 banka müşterisiyle, yüz yüze anket yöntemi yapılmıştır. Analiz olarak, Bağımsız Örneklemeler T Testi ve Tek Yönlü ANOVA yöntemi kullanılmıştır. Analize göre, bireylerin müşterisi olduğu banka ve acentelerin onların bireysel emeklilik satın alma tercihlerinde önemli olduğunu, özellikle katılım bankası müşterilerinin diğer banka ve acente müşterilerine oranla BES satma konusunda daha istekli oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Gelir durumu yüksek bireylerin gelir durumu daha düşük gelir grubundaki bireylere göre satın alma konusunda daha istekli oldukları ve ayrıca daha önce sisteme katılanların ilk defa katılacak olanlardan daha istekli oldukları da tespit edilmiştir.

Özbek (2020), çalışmada, bireylerin finansal okuryazarlık düzeylerinin bireysel emeklilik sistemine katılmaları üzerindeki etkisi incelenmiştir. 13.02.2020 ile 17.02.2020 döneminde online olarak tesadüfi olarak seçilmiş ve belli bir geliri olan 405 katılımcıya anket uygulanmıştır. Veriler, SPSS 21 programı ve Yapısal Eşitlik Modeli ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, kişilerin BES'e katılmalarında finansal okuryazarlık düzeyinin olmasının olumlu katkısı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, bireylerin yaşlılık dönemleri için tasarruf ve birikim yapmayı hedeflemeleri ne kadar önemliyse bunun sürdürülebilir olmasının da bir o kadar önemli olduğunu sonucuna ulaşılmıştır.

Özen'in (2021), çalışmada, çalışanların zorunlu bireysel emeklilik sisteminde kalma düzeyini tespit etmek ve finansal okuryazarlığın bu tercihte etkisinin olup olmadığını belirlemektir. Çalışma, Covid-19 döneminde, kolay örnekleme yöntemiyle seçilen 778 kişiye online anket uygulanarak yapılmıştır. Analizde SPSS programı kullanılmıştır. Analiz sonucunda, zorunlu bireysel emeklilik sisteminde olan kişilerin %47,3'ünün üç yıl içinde sistemden çıktığını görülmüştür. Çalışmanın bulguları arasında, emeklilik sistemine ilişkin bilgi düzeyinin artırılması ayrıca, otomatik katılım sisteminde katılımcıların ihtiyaç duyduğu şeffaflık ve daha özgür seçim hakkının sağlanması gerektiğini sonucu ortaya çıkmıştır. Gönüllü Bireysel Emeklilik Sistemi katılımcıları için sağlanan yatırım sepetlerinin Otomatik Katılım Sistemi (OKS) katılımcıları için de fon tercihlerinin sağlanmasının pozitif sonuçlar doğuracağı ifade edilmiştir.

4. Yöntem

Bu çalışma nitel bir çalışma olup, Tokat ilinde ve kamu sektöründe çalışan kişilerin Bireysel Emeklilik Sistemi hakkındaki görüşlerini değerlendirmek için 15.02.2022-15.08.2022 tarihleri arasında yüz yüze anket çalışması yapılarak hazırlanmıştır. Bireysel Emeklilik Sistemine dahil olan veya ayrılan kişilerin farkındalıklarını ölçmek amacıyla anket yöntemi tercih edilmiştir. Bu çalışmanın amacı, tüm kamu çalışanlarının tasarruf ve yatırım penceresinden Bireysel Emeklilik Sistemine yaklaşımlarını ortaya çıkarmaktır.

Ankette çoktan seçmeli ve açık uçlu olmak üzere 33 soru kullanılmıştır. Ankette, katılımcıların bireysel emeklilik sistemine ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla demografik unsurlarla ilgili sekiz, tasarruf ve yatırım alışkanlıklarına ilişkin yedi ve bireysel emeklilik sistemine ilişkin onsekiz soru olmak üzere toplam otuzüç soru yöneltilmiştir.

Anket verileri, SPSS 22 programı kullanılarak, bağımsız örneklem “t testi” ile “tek yönlü varyans analizi (Anova)” yapılmak suretiyle değerlendirilmiştir. Analiz sonucunda demografik faktörler ile tasarruf ve risk algıları penceresinden Bireysel Emeklilik Sistemini tercih kararları tespit edilmeye çalışılmıştır.

4.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın örneklemi oluşturulan çalışma grubu; Tokat ilinde çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarda çalışan ve araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden 368 kamu personeline yapılmış olup elde edilen veriler analiz edilmiştir. TÜİK’in 2022 yılı verilerine göre Tokat ili ve ilçelerinin toplam nüfusu 602.567’dir. Kamuda aktif sigortalı çalışan sayısı Ekim 2022 itibarıyla 25398’dir (SGK, 2022). Buna göre, anket çalışanlara uygulanacağı için araştırmanın evreni olarak Tokat ili ve ilçelerindeki toplam sigortalı sayısı olan 25398 kişi belirlenmiştir. Buna göre örneklem, kamuda görev yapan kişiler arasından tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen kişilerden oluşacaktır.

Araştırmanın evreni 25398’den oluşturmaktadır. Araştırma evrenini belirlemek için 400 kişi ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Araştırmada %5 örneklem hatası kabul edilmiştir. Örneklem büyüklüğünü belirlemek amacıyla aşağıdaki formül kullanılmıştır (Salant ve Dillman, 1994).

$$1) n = \frac{N \cdot r^2 \cdot p \cdot q}{d^2 \cdot (N - 1) + r^2 \cdot p \cdot q}$$

n= örneklem dahil edilecek kişi sayısı,

n= evrenin büyüklüğü,

t= anlamlılık düzeyi

p= gerçekleşme olasılığı

q= gerçekleşmeme olasılığı

t= güven aralığına göre t tablosundaki değer (%95). n= 368

p= 0,5

q= 0,5

d= 0,05

t= 1,96

Bu değerler yukarıdaki formüle yerleştirildiğinde örneklem dahil edilecek kişi sayısı 368 olarak hesaplanmıştır.

4.2. Güvenilirlik Analizi

Çalışmada güvenilir ve geçerli sonuçlar verebilmek için örneklem büyüklüğü ve anket soru sayısı dikkate alınarak gerekli hesaplamalar yapılmıştır. Araştırmada yer alan Tasarruf -Yatırım Bilgisi-Risk Algısı ve BES Algısı ölçeklerinin güvenilirliği ölçülmüştür. Literatürde güvenilirlik ölçümünde genel olarak Cronbach’s Alfa yöntemi kullanılmaktadır. Cronbach’s Alfa yöntemine göre, Alfa (α) katsayısının kabul edilebilir değerleri genel olarak aşağıdaki gibi yorumlanmaktadır (Özdamar, 2002)

- $0.00 \leq \alpha < 0.40$ ise çok az güvenilir,
- $0.40 \leq \alpha < 0.60$ az güvenilir,
- $0.60 \leq \alpha < 0.80$ ise ölçek güvenilir,
- $0.80 \leq \alpha < 1.00$ ise ölçek çok güvenilirdir.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğini belirlemeye yönelik olarak yapılan güvenilirlik analizi sonucunda Tasarruf - Yatırım Bilgisi-Risk Algısı ölçeğinin güvenilirliği 0.931, BES Algısı ölçeğinin güvenilirliği 0.837 olarak tespit edilmiştir. Yapılan güvenilirlik analizleri sonucunda, ölçeklerin istatistiksel olarak güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır.

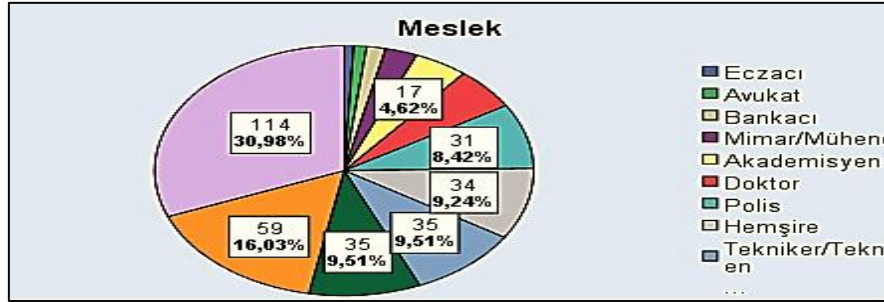
5. Bulgular

Çalışmaya katılanların bireysel emeklilik sistemine giriş kararlarını etkileyen faktörler ve demografik özellikler aşağıdaki başlıklar altında sunulmuştur.

5.1. Katılımcıların Demografik Durumlarına İlişkin Bulgular

Anket sonuçlarına göre, katılımcıların meslek durumları Şekil 1’de görüldüğü gibidir.

Şekil 1: Araştırmaya Katılan Çalışanların Meslek Durumları

Araştırma grubunu oluşturan katılımcıların meslek durumlarına göre dağılımları incelendiğinde; %1,1’inin (4 kişi) avukatlardan , %4,6’sının (17 kişi) doktorlardan, %1,6’sının (6 kişi) bankacılarından, %5,4’ünün (20 kişi) doktorlardan, %0,8’inin (3 kişi) eczacılardan, %9,2’sinin (34 kişi) hemşirelerden, %31,1’inin (114 kişi) memurlardan, %2,7’sinin (10 kişi) mimar/mühendislerden, %16’sının (59 kişi) öğretmenlerden, %8,4’ünün (31 kişi) polislerden, %9,5’inin (35 kişi) teknikerlerden, %9,5’inin ise (35 kişi) diğer kamu çalışanlarından oluşmaktadır. Katılımcıların meslek dağılımlarıyla ilgili en büyük oranın %31 ile memurlardan oluştuğu görülmektedir. Daha sonra, %16 ile öğretmenler, %9,5 oranı ile ise tekniker ve diğer kamu personeli çalışanları olduğu görülmektedir. Diğer demografik özellikler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1’e bakıldığında; evli olanların daha çok olması ve lisans mezunu sayısının oldukça yüksek olması dikkat çekmektedir. Lisans mezunlarının sayısının yüksek olmasının sebebinin araştırmanın kamu personeli arasında yapılmasına bağlamak mümkündür. Gelir durumuna bakıldığında, en yüksek grubun %40,8 oranıyla 12.001-16.000 TL arasındaki gelir düzeyinde olduğu görülmektedir. Genel olarak katılımcıların yaklaşık %85’inin BES’e katılabilecek mali durumda olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Kamu Personelinin Demografik Durumları

Durum	Özellik	Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	150	40,8
	Erkek	218	59,2
Medeni Durum	Bekar	74	20,1
	Evli	294	79,9
Yaş	18-24	5	1,4
	25-34	122	33,2
	35-44	153	41,6
	45-55	81	22,0

	56 ve üzeri	7	1,9
Eğitim Durumu	İlköğretim	1	0,3
	Lise	19	5,2
	Önlisans	35	9,5
	Lisans	253	68,8
	Lisansüstü	60	16,3
Aylık Gelir Durumu	8.000-12.000 TL	52	14,1
	12.001-16.000 TL	150	40,8
	16.001-20.000 TL	107	29,1
	20.001-24.000 TL	29	7,9
	24.001-30.000 TL	16	4,3
	30.001 ve üzeri	14	3,8

5.2. Katılımcıların Tasarruf ve Yatırım Alışkanlıklarına İlişkin Bulgular

Katılımcıların tasarruf ve yatırım alışkanlıkları Tablo 2’de sunulmuştur. Tablo 2’ye bakıldığında, ankete katılan kamu sektörü çalışanlarının %50’si (184 kişi) tasarruf alışkanlığının olduğunu ve %50’si ise düzenli tasarruf yapmadıklarını ifade etmişlerdir. Bireysel emeklilik sisteminin düzenli bir tasarruf aracı olmasından yola çıkılırsa düzenli tasarruf yapma konusunda katılımcıların yarısının bu duruma eğilim göstermediği görülmektedir. Bu kişilerin hem kamu kurumlarında çalışıyor olmaları hem de belli bir gelir ve eğitim seviyesine sahip olmaları açısından, bu durumun irdelenmesi ve sebeplerinin bulunarak giderilmesi için çaba gösterilmesi gerektiği düşünülmelidir.

Tablo 2’ye göre, katılımcıların %55,4’ü (204 kişi) tasarruflarını altın, %14,1’i (52 kişi) Türk lirası, %13,9’u (51 kişi) hisse senedi, %12’si (44 kişi) döviz, %6’sı (22 kişi) gayrimenkul, %3’ü (11 kişi) dijital para olarak değerlendirdiğini, %2,2’si (8 kişi) ise kendi işine yatırım yaptığını beyan etmiştir.

Katılımcıların tasarruflarını nasıl değerlendirdikleri incelendiğinde altına yapılan yatırımın diğer tüm yatırım araçlarından daha çok tercih edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye’de altının geleneksel yatırım aracı olarak en çok ilgi gören araçlarından birisi olduğu bilinmektedir (Tomak, 2013: 25). Ülkemizde altının geleneksel yatırım aracı olarak görülmesinin kamu çalışanlarında da paralellik gösterdiğini, popüler yatırım aracı olarak tercih edilmeye devam edildiği gözlemlenmektedir.

Yıldız (2020) benzer şekilde, Konya’da 229 kamu personeline yapmış olduğu anket çalışmasında, kamu sektörü çalışanlarının %52’sinin düzenli tasarruf alışkanlığının olduğunu ve yatırım aracı olarak da en çok altını tercih ettiklerini tespit etmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Tasarruf ve Yatırım Alışkanlıklarına İlişkin Bulgular

TASARRUFA İLİŞKİN SORULAR		
Her ay düzenli olarak tasarrufta bulunur musunuz?	Frekans	Yüzde(%)
Evet	184	50
Hayır	184	50
Toplam	368	100
Düzenli tasarrufta bulunuyor iseniz aylık kaç TL ve karşılık gelen döviz tasarrufunda bulunursunuz?	Frekans	Yüzde(%)
500 TL’ den az ve karşılık gelen döviz	75	40,76
501-1500 TL ve karşılık gelen döviz	51	27,72
1501-2500 TL ve karşılık gelen döviz	24	13,04
2501-3500 TL ve karşılık gelen döviz	14	7,61
3500 TL’ den fazla karşılık gelen döviz	20	10,87
Toplam	184	100
Birikimde bulunuyor iseniz nasıl değerlendirirsiniz? (Çoktan Seçmeli)	Frekans	Yüzde(%)
TL	52	14,1
Hisse Senedi	51	13,9
Hazine Bonosu/Devlet Tahvili	6	1,6
Altın	204	55,4
Döviz	44	12

Gayrimenkul	22	6
Dijital para	11	3
Kendi İşim	8	2,2
Diğer Yatırım Araçları	11	3
YATIRIMA İLİŞKİN SORULAR		
Yatırımlarımızda aldığımız risk ile ilgili aşağıdakilerden hangisi en iyi tanımlar?	Frekans	Yüzde(%)
Risk almam	148	40,2
Az risk alırım	167	45,4
Risk alırım	46	12,5
Çok fazla risk alırım	7	1,9
Toplam	368	100
Uzun süreli tasarruf yaptığımızda yatırım tercihlerinizi ne kadar sıklıkla değiştirirsiniz?	Frekans	Yüzde(%)
Yatırım bilgisine sahip değilim	69	18,8
Az	118	32,1
Orta	136	37
İyi	39	10,6
Çok iyi	6	1,6
Toplam	368	100
Tasarruflarınızı değerlendirirken uzman kişilerden finansal destek alır mısınız?	Frekans	Yüzde(%)
Evet	55	14,9
Hayır	313	85,1
Toplam	368	100

Katılımcıların yatırım bilgisini değerlendirme sorusuna yaklaşık %50'sinin kendilerini "az ve/veya yatırım bilgisine sahip olmadığı" şeklinde ifade ederken, diğer yarısı yatırım bilgisinin "orta ve iyi derecede olduğunu" ifade etmektedir. Ancak yatırım bilgisi hususunda uzman kişilerden destek noktasında %85,1'inin (313 kişi) destek almadığı yanıtını verdikleri görülmektedir (Tablo 2). Tasarrufları değerlendirme bakımından çalışanların büyük çoğunluğunun finansal uzmanlardan faydalanmadığı söylenebilir.

Yatırımlardan alınan risk konusunda ise katılımcıların yaklaşık %85'inin (315 kişi) "risk almam" ve/veya "az risk alırım" diyen gruplara dahil olduğu, geri kalan yaklaşık %15'inin (53 kişi) ise "risk alırım" ve/veya "çok risk alırım" diyen gruplara dahil olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Uzun süreli tasarruf noktasında "ne kadar sıklıkta tercihlerini değiştirdikleri" sorusuna ise yaklaşık %83'ü (305 kişi) "yatırım tercihlerimi değiştirmem" ve/veya "yılda bir kez değiştiririm" cevaplarını vermişlerdir. Bu sonuca göre, katılımcıların risk ve tercih değiştirme sıklığı bakımından oldukça tutucu hareket ettiklerini söylemek mümkündür. Salantur (2015) da, çalışmasında bireysel emeklilik sisteminden ayrılanların daha çok riskten kaçınan bireyler olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca yatırım tercihlerini değiştirmeyen katılımcıların BES' ten yeterince kar elde edememeleri ve bu nedenle BES' in iyi bir yatırım aracı olmadığını düşünmeleri mümkündür. Bu durum ise, katılımcıların BES'ten erken ayrılmalarına sebep olabilmektedir.

5.3. Katılımcıların Bireysel Emeklilik Sistemine İlişkin Bulguları

Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının Bireysel Emeklilik Sistemi ile ilgili sorulara verdikleri cevaplar Tablo 3'te sunulmuştur.

"Bireysel Emeklilik Sistemini duydunuz mu?" sorusuna katılımcıların %97,8 (360 kişi) gibi yüksek bir oranda "evet" cevabı verdiği, "nereden haberdar oldukları" sorusuna ise ilk sırada %48,9 oranında "bireysel emeklilik aracısından", ikinci sırada ise %30,7'sinin (113 kişi) "internetten" yanıtını verdikleri görülmüştür. Buradan çıkan sonuca göre, Bireysel Emeklilik Sisteminin tanıtımında ve kapsamının artırılmasında kitle iletişim araçlarının daha etkin bir şekilde kullanılmasının gerekli olduğu anlaşılmaktadır. "Bireysel Emeklilik Sistemi tanıtımının yeterince yapıldığını düşünüyor musunuz?" sorusu için katılımcıların %37'si "düşünüyorum" yanıtını verirken, %32,6'sı ise "düşünmüyorum" yanıtını vermiştir.

Tablo 3. Katılımcılara Bireysel Emeklilik Sistemiyle İlgili Sorulan Sorular

Bireysel Emeklilik Sistemini duydunuz mu?	Frekans	Yüzde (%)
Evet	360	97,8
Hayır	8	2,2
Toplam	368	100
Bireysel emeklilik sisteminden haberdar iseniz nereden duydunuz? (Çoktan Seçmeli)	Frekans	Yüzde (%)
Gazeteden	15	4,1
Televizyondan	98	26,6
İnternette	113	30,7
Arkadaşımdan	71	19,3
Bireysel emeklilik aracısından	180	48,9
Acenteden	29	7,9
Diğer	17	4,6
Bireysel emeklilik sisteminin yeterince tanıtımının yapıldığını düşünüyor musunuz?	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle düşünmüyorum	29	7,9
Düşünmüyorum	120	32,6
Bu konuda bir fikrim yok	68	18,5
Düşünüyorum	136	37
Kesinlikle düşünüyorum	15	4,1
Toplam	368	100

5.4. Bireysel Emeklilik Sisteminin Özelliklerine İlişkin Sorular

Tablo 4’te katılımcıların BES’in özelliklerini bilme konusundaki sorulara verdikleri cevaplar sunulmuştur.

Tablo 4. Bireysel Emeklilik Sisteminin Özelliklerine İlişkin Sorular

Bireysel emeklilik sisteminin özelliklerini biliyor musunuz?	Frekans	Yüzde (%)
Bilmiyorum	64	17,4
Biraz bilgi sahibiyim	216	58,7
Yeterince biliyorum	88	23,9
Toplam	368	100
Bireysel emeklilik sistemi hakkında bilgi sahibi iseniz size göre bireysel emeklilik sisteminin en önemli avantajı nedir? (Çoktan Seçmeli)	Frekans	Yüzde (%)
Vergi avantajı	49	13,3
Ödeme tutarının değiştirilebilmesi	58	15,8
Çalışmayanların da sisteme katılabilmesi	46	12,5
Sistemden istendiği anda çıkılabilmesi	112	30,4
Düzenli tasarruf ve yatırım imkânı sağlaması	195	53
Diğer	6	1,6
Bireysel emeklilik sisteminden emekli olma şartları nedir?	Frekans	Yüzde (%)
10 yıl düzenli ödeme yapmak	125	34
5 yıl düzenli ödeme yapmak	18	4,9
56 yaşını doldurmak	33	9
Hem 5 yıl düzenli ödeme yapmak hem de 60 yaşını doldurmak	20	5,4
Hem 10 yıl düzenli ödeme yapmak hem de 56 yaşını doldurmak	172	46,7
Toplam	368	100

Tablo 4’e göre, katılımcıların yaklaşık %82’sinin “bilgi sahibi olduğu” yanıtını verdikleri görülürken, avantajları sorulduğunda ise %53’ünün (195 kişi) “düzenli tasarruf imkânı sağlaması”, %30,4’ünün (112 kişi) “sistemden istendiği anda çıkılabilmesi”, %15,8’inin (58 kişi) ise “ödeme tutarının değiştirilebilmesi” cevaplarını verdikleri görülmüştür. BES’in avantajları konusunda katılımcıların çoğunun, düzenli tasarruf ve yatırım imkânı sağlaması konusunda görüş birliği içinde olduklarını söylemek mümkündür.

BES'in emeklilik şartları hakkındaki sorusuna, katılımcıların %46,7'si "10 yıl ödeme ve 56 yaş şartı" olan doğru cevabı verdikleri görülürken, %53,3'ü diğer yanlış olan seçenekleri işaretlediği sonucu ortaya çıkmıştır.

5.5. Katılımcıların Bireysel Emeklilik Sistemi Tercihlerine İlişkin Sorular

Tablo 5'te katılımcıların BES tercihleri konusundaki sorulara verdikleri cevaplar sunulmuştur. Buna göre, ankete katılan katılımcıların, "BES'e dahil olmak ister misiniz" sorusuna "kesinlikle istemem" ile "kararsızım" cevabını veren çalışanların nedenlerini incelendiğinde; %30'unun (42 kişi) "gelir yetersizliğinden", %19,2'sinin (27 kişi) "sisteme güvenmediğinden", %17,3'ünün "ikinci emekliliği gereksiz görmesinden", %12,8'inin (18 kişi) "faiz getirisine karşı olmasından" ve %11,5'inin (16 kişi) ise "getiri garantisinin olmamasından" dolayı bu cevapları verdikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuçlara bakıldığında en büyük sebebin "gelir yetersizliğinden" kaynaklandığı ama ikinci sıradaki nedenin ise "sisteme güvenmeme" olduğu görülmektedir. Güvensizlik nedeniyle BES'e katılmaması algısının değiştirilebilmesi için BES ile ilgili kurumların daha çok çalışmaları gerektiğini söylemek mümkündür.

Ankete katılan katılımcıların "BES'e dahil olmak ister misiniz" sorusuna "sisteme dahil oldum ancak daha sonra çıktım" cevabını veren çalışanların nedenlerini incelendiğinde; %44,8'inin (39 kişi) "nakit sıkıntısı çektiğinden", %27,6'sının (24 kişi) "BES fonlarının getirisini beğenmediğinden" ve %12,7'sinin ise "harcamalarının artışından" dolayı sistemden ayrıldıkları cevaplarını verdikleri tespit edilmiştir. Grup dağılımına bakıldığında en büyük payın, nakit sıkıntısından olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Katılımcıların Bireysel Emeklilik Sistemi Tercihlerine İlişkin Sorular

1.Bireysel emeklilik sistemine dahil olmak ister misiniz?	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle istemem	73	19,8
Kararsızım	67	18,2
Kesinlikle isterim	16	4,3
Bireysel emeklilik sistemine dahil oldum	125	34,0
Bireysel emeklilik sistemine dahil olmuşum ancak daha sonra sistemden çıktım	87	23,7
Toplam	368	100
Eğer 1. soruya cevabınız 'Kesinlikle istemem' ya da 'Kararsızım' ise; nedeni nedir?	Frekans	Yüzde (%)
Gelirim yetersiz olmasından dolayı	42	30,0
Geçmiş dönemdeki hayat sigortası deneyimimden dolayı	9	6,4
Sisteme güvenmediğimden dolayı	27	19,2
Faiz getirisine karşı olduğumdan dolayı	18	12,8
Getiri garantisinin olmamasından dolayı	16	11,5
Sgk'ya bağlı olduğum için ikincil emekliliği gereksiz görmekten dolayı	24	17,3
Diğer	4	2,8
Toplam	140	100
Eğer 1. soruya cevabınız 'Sisteme dahil olmuşum ancak daha sonra çıktım' ise; nedeni nedir?	Frekans	Yüzde (%)
Nakit sıkıntısı çektiğim için sistemden ayrıldım	39	44,8
Sistemle ilgili yanlış bilgi verilmesinden dolayı sistemden ayrıldım	5	5,8
Sisteme kısa süreli birikim sağlamak için girdiğimden ayrıldım	4	4,6
İşten ayrıldığım için sistemden ayrıldım	0	0
Harcamalarının artmasından ötürü sistemden ayrıldım	11	12,7
Emeklilik yatırım fonlarının getirilerini beğenmediğim için sistemden ayrıldım	24	27,6
Diğer	4	4,5
Toplam	87	100
Eğer 1. soruya cevabınız 'Bireysel emeklilik sistemine dahil oldum' veya 'Kesinlikle isterim' ise; katılmak isteme amacınız nedir?	Frekans	Yüzde(%)
Gelecek için uzun vadeli birikim yapmak	79	55,6
Kısa süreli birikim yapıp sistemden çıkmak	8	5,6
Para biriktirip ev/araba için peşinat yapıp sistemden çıkma	17	12,6
Sistemden emekli olmak ve ikinci bir emeklilik geliri elde etmek	37	26,2
Sadece çalışırken vergi avantajı sağlamak	0	0

Diğer	0	0
Toplam	141	100

BES'e dahil olan ve/veya katılmak isteyenleri incelendiğinde ise %55,6'sının (79 kişi) "uzun vadeli birikim yapmak", %26,2'sinin (37 kişi) "ikinci bir emeklilik geliri elde etmek", %12,6'sının "ev/araba için peşinat yapmak" ve %5,6'sının (8 kişi) ise "kısa süreli birikim yapmak" cevaplarını verdikleri görülmektedir. Katılımcıların %55,6'sının uzun vadeli birikim yapmak için BES'e dahil olmaları olumlu görülmele birlikte bu oranın yani %55,6'nın yükseltilmesi birinci hedef olmalıdır.

5.6. Katılımcıların Bireysel Emeklilik Sistemi Sonrası Davranışlarına İlişkin Sorular

Tablo 6'da katılımcıların BES'e dahil olduktan sonraki davranışları incelenmiş ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 6: Katılımcıların BES Sonrası Davranışlarına İlişkin Sorular

Bireysel emeklilik sistemine dahilseniz ya da katılmayı istemeyen halinde yatırımlarınızı ne kadarlık bir vadede devam ettirmek istersiniz?	Frekans	Yüzde (%)
Kısa vadede (0-3 yıl) devam ettirmek istiyorum	40	15,6
Orta vadede (3-5 yıl) devam ettirmek istiyorum.	42	16,4
Uzun vadede (5-10 yıl) devam ettirmek istiyorum.	79	30,8
Emekli oluncaya kadar (10 yıl ve üzeri) devam ettirmek istiyorum.	95	37,2
Toplam	256	100
Çok ciddi bir nakit sıkıntı içinde olduğunuzu varsayalım. Aşağıdakilerden hangisi sizin için en doğrusudur?	Frekans	Yüzde (%)
Bankadan kredi çekmek	157	42,6
Bir arkadaşımın borç almak	64	17,3
Arabamı/evimi satmak	37	10,3
Bireysel emeklilik sisteminden çıkarak birikimlerimi hemen almak	108	29,3
Diğer	2	0,5
Toplam	368	100
Bireysel emeklilik sistemine dahilseniz katkı paylarınızı yatıracağınız yatırım enstrümanlarını belirlerken neye dikkat edersiniz?	Frekans	Yüzde (%)
Geçmiş yatırım tecrübelerime	102	29,9
Bireysel emeklilik aracısının yönlendirmesine	81	23,7
Yatırım enstrümanlarının önceki getirilerine	53	15,5
Yatırımda alacağım riske	47	13,8
Yatırım bilgisi olan bir arkadaşımın yönlendirmesine	43	12,5
Sosyal medyada (YouTube, Instagram vs.) yatırımla ilgili açılan grupların yönlendirmesine	13	3,8
Diğer	3	0,8
Toplam	342	
Bireysel emeklilik sisteminde ödemelerinizi ne kadar sıklıkla yapıyorsunuz/yaparsınız?	Frekans	Yüzde (%)
Her ay yapıyorum/yaparım	225	84,2
Üç ayda bir toplu ödeme yapıyorum/yaparım	3	1,2
Altı ayda bir toplu ödeme yapıyorum/yaparım	3	1,2
Yılda bir toplu ödeme yapıyorum/yaparım	2	0,7
Düzenli ödeme yapamıyorum/yapamam.	34	12,7
Toplam	267	100
Bireysel emeklilik sisteminden emekli olmaya hak kazanmanız halinde birikimlerinizi maaş yerine toplu para olarak almak ister misiniz?	Frekans	Yüzde (%)
Hayır	147	47,5
Bu konuda şu an fikrim yok	125	40,4
Evet	37	11,9
Toplam	309	100

Katılımcıların BES'e dahil olduktan sonraki davranışları incelendiğinde; katılımcıların yaklaşık %68'inin yatırımlarını uzun vadede devam ettirmek istediği görülmektedir. Katılımcılara "nakit sıkıntısı içinde olduğunuzda ne yaparsınız?" sorusu sorulduğunda, %42,6'sı "banka kredisi kullanırım" derken ikinci sırada %29,3 oranında "BES birikimlerimi alırım" cevabı verildiği görülmektedir. Bu durum, katılımcıların bir kısmı için BES'in uzun vadeli bir yatırım olarak görülmediği, nakit ihtiyacının olması durumunda BES birikimlerini almanın banka kredisi almaktan daha doğru olduğunu düşündüklerini göstermektedir ki bunun BES için istenmeyen bir sonuç olduğunu söylemek mümkündür.

Katılımcıların değerlendirilirken yatırım enstrümanlarının belirlenmesinde, katılımcıların %29,9'unun (102 kişi) geçmiş yatırım tecrübelerine, %23,7'sinin (81 kişi) BES araçlarının yönlendirmesine, %15,5'inin (53 kişi) ise yatırımların önceki getirilerine göre hareket ettiği görülmektedir. BES'e dahil olan katılımcılardan katkı paylarını her ay düzenli ödeme yapanlar %84,2 gibi yüksek oranda olduğu görülmektedir. Katılımcıların %47,5'inin (147 kişi) BES emeklilik aşamasında toplu para alma yerine emekli maaşı talep ettiği görülürken, %40,4'ünün (125 kişi) şu an için kararsız kaldığı, %11,9'unun (37 kişi) ise emekli maaşı yerine toplu para almayı tercih ettiği sonucuna ulaşılmıştır. BES yatırımcılarının büyük çoğunluğunun düzenli ödeme alışkanlığı olduğu söylenebilirken; emeklilik aşamasında toplu para alma konusunda katılımcıların yarısından fazlasının kararsız ve/veya toplu para alma niyetinde oldukları görülmektedir.

5.7. Bireysel Emeklilik Sistemine Giriş Faktörlerinin İncelenmesi

Kamu sektörü çalışanlarının bireysel emeklilik sistemine giriş kararlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla yapılan anket sonuçları; bu kararı etkileyen demografik faktörler ile BES'e giriş kararı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisinin olup olmadığının belirlenmesi için bağımsız örneklem "t- testi "ve "tek yönlü varyans analizi (Anova)" yapılarak değerlendirilmiştir.

5.7.1. Cinsiyete Göre Bireysel Emeklilik Sistemi Tercihine İlişkin Bulgular

Katılımcılara "Bireysel Emeklilik Sistemi (BES)'ne dahil olmak ister misiniz?" sorusu yöneltilmiş ve alınan cevapların analizi Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7: Araştırmaya Katılanların Bireysel Emeklilik Sistemine Giriş Kararı

Tablo 7 incelendiğinde katılımcıların %33,9'unun Bireysel Emeklilik Sistemine dahil olduğu, %23,6'sının sistemden daha sonra çıktığını, %18,2'sinin BES'e girme konusunda kararsız olduğu görülmektedir. %4,3'ünün BES'e girmeyi kesinlikle isterken, %19,8'i BES'i kesinlikle istemediğini ifade etmektedir. Yukarıdaki verilerden yola çıkarak Cinsiyet ile BES girişi arasında anlamlı bir fark olup olmadığı sorusuna cevap aramak için aşağıdaki şekilde hipotez oluşturulmuştur.

Cinsiyet	BES' e Dahil Olma					Toplam
	Kesinlikle istemem	Kararsızım	Kesinlikle isterim	BES' e dahil oldum	Sisteme dahil oldum ancak sonra çıktım	
Erkek	58	36	13	63	48	218
Kadın	15	31	3	62	39	150
Toplam	73 (%19,84)	67 (%18,20)	16 (%4,35)	125 (%33,97)	87 (%23,64)	368

H0: Cinsiyet değişkenine göre BES'e dahil olma durumu arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

H1: Cinsiyet değişkenine göre BES'e dahil olma durumu arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 8. Cinsiyete Göre Bağımsız İki Örneklem t-testi

BES'e Dahil Olma/Cinsiyet	Kişi Sayısı	Ortalama	t Değeri	p Değeri	Basıklık	Çarpıklık
Erkek	218	3,03	-3,260	,001***	-1,868	0,378
Kadın	150	3,52				

*Ki-kare testine göre gruplar arasındaki fark * %10 **, % 5 ve ***, % 1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

BES'e dahil olma tercihinin cinsiyet değişkenine göre bağımsız iki örneklem t-testi uygulanmış olup ve p değeri 0,05'ten küçük olduğundan (p<0,05) erkek ve kadın ortalamaları arasında anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur (Tablo 8). Kadınların BES'e dahil olma düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür.

5.7.2. Medeni Duruma Göre Bireysel Emeklilik Sistemi Tercihine İlişkin Bulgular

Tablo 9 incelendiğinde ankete katılanların; %33,9'u (125 kişi) BES'e dahil olanlar, %23,6'sı (87 kişi) sistemden daha sonra çıkanlar, %4,3'ü (16 kişi) sistemi kesinlikle isteyenler, %19,8'i (73 kişi) kesinlikle istemeyenler, %18,2'si (67 kişi) kararsız kişilerden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 9: Medeni Duruma Göre Bireysel Emeklilik Sistemine Giriş Kararı

Araştırmaya katılan katılımcıların "Medeni Durum" ile "BES'e dahil olma durumu" arasında anlamlı bir fark olup olmadığı sorusuna cevap aramak için aşağıdaki şekilde hipotez oluşturulmuştur.

H0: Medeni durum değişkenine göre BES'e dahil olma durumu arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

H1: Medeni durum değişkenine göre BES'e dahil olma durumu arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 10. Medeni Duruma Göre Bağımsız İki Örneklem t-testi

BES'e Dahil Olma/Medeni Durum	Kişi Sayısı	Ortalama	t Değeri	p Değeri	Basıklık	Çarpıklık
Evli	294	3,25	0,637	0,524	1,498	0,244
Bekar	74	3,13				
Medeni Durum	BES' e Dahil Olma					Toplam
	Kesinlikle istemem	Kararsızım	Kesinlikle isterim	BES' e dahil oldum	Sisteme dahil oldum ancak sonra çıktım	
Evli	59	50	14	98	73	294
Bekar	14	17	2	27	14	74
Toplam	73 (%19,84)	67 (%18,20)	16 (%4,35)	125 (%33,97)	87 (%23,64)	368

*Ki-kare testine göre gruplar arasındaki fark * %10 **, % 5 ve ***, % 1 düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır.

BES'e dahil olma tercihinin medeni durum değişkenine göre bağımsız iki örneklem t-testi uygulanmış olup ve p değeri 0,05'ten büyük olduğundan (p>0,05) evli ve bekar katılımcıların ortalamaları arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

İşbilen (2009), İstanbul ilinde 211 kişiyle yaptığı anket çalışmasında, bekar olanların sisteme katılmada daha istekli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bunun sebebi olarak da BES'in tek bir kişi için yaptırılması gerektiği ama evli olanların eşleri ve çocuklarını da düşünmek zorunda olmaları şeklinde açıklamıştır. Ayrıca, bu durumun çözümü olarak, emeklilik şirketlerinin tüm aileyi kapsayacak şekilde düzenlemeler yapabilecekleri şeklinde bir öneri getirmiştir. Bununla birlikte; Çetin ve Sevüktekin'in (2015), Bursa ilinde 350 kişiyle yaptıkları anket çalışması sonucunda, evli kişilerin BES'e girme olasılığının daha yüksek olduğu sonucuna ulaştıkları görülmektedir.

5.7.3. Eğitim Durumuna Göre Bireysel Emeklilik Sistemi Tercihine İlişkin Bulgular

Katılımcılara "Bireysel Emeklilik Sistemine dahil olmak ister misiniz?" sorusu yöneltilmiş ve eğitim durumuna göre alınan cevapların analizi Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11. Eğitim Durumuna Göre Bireysel Emeklilik Sistemine Giriş Kararı

Eğitim	BES' e Dahil Olma					Toplam
	Kesinlikle istemem	Kararsızım	Kesinlikle isterim	BES' e dahil oldum	Sisteme dahil oldum ancak sonra çıktım	
İlköğretim	1	0	0	0	0	1
Lise	6	6	2	3	2	19
Önlisans	9	6	1	10	9	35
Lisans	47	44	9	85	68	253
Lisansüstü	10	11	4	27	8	60
Toplam	73 (%19,84)	67 (%18,20)	16 (%4,35)	125 (%33,97)	87 (%23,64)	368

Tablo 11 incelendiğinde, katılımcıların büyük çoğunluğunun lisans mezunu kişilerden oluştuğu, %33,9'inin sisteme dahil olduğu; sisteme dahil olup çıkanlar, kesinlikle istemeyenler ile kararsızların ise %62,1'ini oluşturduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan katılımcıların eğitim durumu ile BES'e dahil olma durumu arasında anlamlı bir fark olup olmadığı sorusuna cevap aramak için aşağıdaki şekilde hipotez oluşturulmuştur.

H0: Eğitim durumu ile BES'e dahil olma durumu arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

H1: Eğitim durumu ile BES'e dahil olma durumu arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 12. Eğitim Durumuyla İlgili Tek Yönlü Varyans Analizi (Anova)

BES'e Dahil Olma/Eğitim Düzeyi	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama	F Değeri	P değeri
Gruplar arası	4,038	4	1,010	2,091	,081
Grup içi	175,266	363	,483		
Toplam	179,304	367			

BES'e dahil olma tercihinin eğitim durumu değişkenine göre fark olup olmadığını anlamak için bağımsız tek yönlü varyans testi uygulanmış olup ve p değeri 0,05'ten büyük olduğundan ($p>0,05$) eğitim durumlarına göre katılımcıların ortalamaları arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir (Tablo 12).

5.7.4. Yaş Değişkenine Göre Bireysel Emeklilik Sistemi Tercihine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan kamu sektörü çalışanlarına "Bireysel Emeklilik Sistemine dahil olmak ister misiniz?" sorusu yöneltilmiş ve yaş durumuna göre alınan cevapların analizi aşağıdaki Tablo 13'te sunulmuştur.

Tablo 13. Yaş Değişkenine Göre Bireysel Emeklilik Sistemine Giriş Kararı

Yaş	BES' e Dahil Olma					Toplam
	Kesinlikle istemem	Kararsızım	Kesinlikle isterim	BES' e dahil oldum	Sisteme dahil oldum ancak sonra çıktım	
18-24	1	3	0	1	0	5(%1,3)
25-34	21	22	8	33	38	122(%33,1)
35-44	28	25	5	64	31	153(%41,5)
45-55	21	13	3	26	18	81(%22)
56 ve üzeri	2	4	0	1	0	7(%1,9)
Toplam	73 (%19,84)	67 (%18,20)	16 (%4,35)	125 (%33,97)	87 (%23,64)	368

Tablo 13 incelendiğinde, katılımcıların %74,7'si 25-44 yaş arasında olduğu tespit edilmiş olup, araştırmaya katılan katılımcıların yaş durumu ile BES'e dahil olma durumu arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığı sorusuna cevap aramak için aşağıdaki şekilde hipotez oluşturulmuştur.

H0: Yaş değişkenine göre BES'e dahil olma durumu arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

H1: Yaş değişkenine göre BES' e dahil olma durumu arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Yaş değişkenine göre yapılan tek yönlü varyans analizi testine göre, yaş grupları arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (f değeri: 2,356 ve p değeri: 0,053).

Çamkaya ve diğerleri (2019), Erzurum ilinde 665 kişi ile yaptıkları anket çalışmasıyla BES'i tercih etmede etkili faktörleri araştırmışlardır. Katılımcıların %46,8'inin BES'i tercih ettiği tespit edilmiştir. Bu çalışmada, bireysel emeklilik sistemini tercih etmede yaşın önemli olduğu tespit edilmiştir. Genç yaşta olanlara nazaran orta yaşta olan bireylerin daha fazla bireysel emeklilik sistemini tercih ettikleri görülmüştür.

5.7.5. Aylık Gelir Durumuna Göre Bireysel Emeklilik Sistemi Tercihine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan kamu sektörü çalışanlarına "Bireysel Emeklilik Sistemine dahil olmak ister misiniz?" sorusu yöneltilmiş ve aylık gelir durumuna göre alınan cevapların analizi Tablo 14'te görülmektedir.

Tablo 14. Aylık Gelir Durumuna Göre BES’e Giriş Kararı

Aylık Gelir	BES’ e Dahil Olma					Toplam / Yüzde Oranı
	Kesinlikle istemem	Kararsızım	Kesinlikle isterim	BES’ e dahil oldum	Sisteme dahil oldum ancak sonra çıktım	
8000-12000	7	12	5	14	14	52 (%14,13)
12001-16000	28	29	6	48	39	150 (%40,76)
16001-20000	30	17	3	37	20	107 (%29,08)
20001-24000	6	5	0	10	8	29 (%7,88)
24001-30000	0	4	0	9	3	16 (%4,35)
30001 ve üzeri	2	0	2	7	3	14 (%3,80)
Toplam	73 (%19,84)	67 (%18,20)	16 (%4,35)	125 (%33,97)	87 (%23,64)	368

Tablo 14’te görüldüğü üzere, katılımcıların %69,84’lük bir yüzdenin 12.001-20.000 TL arasında geliri olduğu görülmektedir. Otomatik katılım sisteminde brüt ücretin %3’ü kadar kesinti yapıldığı düşünüldüğünde 12.000 TL ücret alan bir çalışanın 360 TL’lik bir ödemesi olduğu görülmektedir ki bu rakamın birçok kişi tarafından ödenebilir düzeyde olduğu düşünülebilir.

BES’e dahil olma tercihinin aylık gelir durumu değişkenine göre önemli olup olmadığını tespit etmek için, tek yönlü varyans analizi testi uygulanmış olup gelir grupları arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (f değeri: 1,102 ve p değeri: 0,359).

Eryılmaz (2019), Samsun ilinde yaptığı çalışmasında, orta gelir seviyesinde olan çalışanların BES’e diğer gelir seviyesindekilere oranla daha olumlu baktıklarını ve sistemden memnun oldukları sonucuna ulaşmıştır.

5.7.6. Yatırım Bilgisi Durumuna Göre Bireysel Emeklilik Sistemi Tercihine İlişkin Bulgular

Katılımcılara “Bireysel Emeklilik Sistemine dahil olmak ister misiniz?” sorusu yöneltilmiş ve yatırım bilgisi durumuna göre alınan cevapların analizi Tablo 15’te sunulmuştur.

Tablo incelendiğinde, yatırım bilgisinin “orta düzeyde” olduğunu ifade eden 136 kişinin %36,96’lık payla en yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise %32,06’lık bir oranla “yatırım bilgim az” diyen bir çoğunluk bulunmaktadır. Bu durum, kamu çalışanları düzeyinde bile finansal okuryazarlık seviyesinin düşük olduğunun bir göstergesi sayılabilir.

“Yatırım bilgisi durumu ile BES’e dahil olma” durumu arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığı sorusuna cevap aramak için yapılan tek yönlü varyans analizinde anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (f değeri: 0,290 ve p değeri: 0,884).

Tablo 15. Yatırım Bilgisi Durumuna Göre BES’e Giriş Kararı

Yatırım Bilgisi	BES’ e Dahil Olma					Toplam / Yüzde Oranı
	Kesinlikle istemem	Kararsızım	Kesinlikle isterim	BES’ e dahil oldum	Sisteme dahil oldum ancak sonra çıktım	
Sahip değilim	19	12	1	18	19	69 (%18,75)
Az	17	31	3	41	26	118 (%32,06)
Orta	24	22	8	51	31	136 (%36,96)
İyi	12	2	3	11	11	39 (%10,60)
Çok iyi	1	0	1	4	0	6 (%1,63)
Toplam	73 (%19,84)	67 (%18,20)	16 (%4,35)	125 (%33,97)	87 (%23,64)	368

5.7.7. Hayat Sigortası Durumuna Göre Bireysel Emeklilik Sistemi Tercihine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan kamu sektörü çalışanlarına “Bireysel Emeklilik Sistemine dahil olmak ister misiniz?” sorusu yöneltilmiş ve Hayat Sigortası durumuna göre alınan cevapların analizi Tablo 16’de sunulmuştur.

Tablo 16. Hayat Sigortası Yaptırma Durumuna Göre BES'e Giriş Kararı

Hayat Sigortası Yaptırma	BES'e Dahil Olma					Toplam / Yüzde Oranı
	Kesinlikle istemem	Kararsızım	Kesinlikle isterim	BES'e dahil oldum	Sisteme dahil oldum ancak sonra çıktım	
Evet	32	19	9	77	44	181 (%49,18)
Hayır	41	48	7	48	43	187 (%50,82)
Toplam	73 (%19,84)	67 (%18,20)	16 (%4,35)	125 (%33,97)	87 (%23,64)	368

Tablo 16'da araştırmaya katılanlara hayat sigortası ve BES'e katılımlarıyla ilgili bir soru sorulmuş olup, "Hayat Sigortası Yaptırma Durumu ile BES'e dahil olma durumu" arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını tespit etmek amacıyla da aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H0: Hayat Sigortası değişkenine göre BES'e dahil olma durumu arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

H1: Hayat Sigortası değişkenine göre BES'e dahil olma durumu arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 17. Hayat Sigortası Yaptırma Durumuna Göre Bağımsız İki Örneklem t-testi

BES'e Dahil Olma/Hayat Sigortası Yaptırma Durum	Kişi Sayısı	Ortalama	t Değeri	p Değeri	Basıklık	Çarpıklık
Evet	181	3,45	2,812	,005**	-0,333	-1,980
Hayır	187	3,02				

*Ki-kare testine göre gruplar arasındaki fark * %10 **, % 5 ve ***, % 1 düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır.

Tablo 17'ye göre BES'e dahil olma tercihinin Hayat Sigortası Yaptırma Durumu değişkenine göre bağımsız iki örneklem t-testi uygulanmış olup ve p değeri 0,05'ten küçük olduğundan ($p < 0,05$) Hayat Sigortası yaptıranlarla yaptırmayanların ortalamaları arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Hayat sigortası yaptıranların BES'e dahil olmaya daha yatkın oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

6. Sonuç

Sosyal güvenlik sisteminin tamamlayıcısı olan Bireysel Emeklilik Sistemi, bireyin iş hayatından ayrıldıktan sonra refah düzeyini korunması bakımından ek bir getiri elde etme amacıyla kurulmuştur. Tasarruf yapma amacı taşıyan bireylerin ilerleyen dönemlerde kendilerini güvence altına almalarına imkân sağlamıştır.

BES'e katılım tercihi konusunda tasarruf yapma bilincinin incelenmesi bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu amaca ek olarak bireylerin BES hakkında görüşlerinin tespit edilmesi, kişilerin finansal tutumlarının ve davranışlarının tespit ederek bu tutum ve davranışlar ile BES ilişkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaçla, Tokat ilinde kamuda çalışan ve herhangi bir cinsiyet, yaş, eğitim durumu gibi bir ayrıma tabi tutulmadan 368 kişiye BES'e ilişkin toplamda 33 sorusu olan bir anket çalışması yapılmıştır.

Anketin ilk bölümü demografik faktörlerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılanların %40,8'inin (150 kişi) kadın, %59,20'sinin (218 kişi) erkek olduğu, %74,8'lik kısmının 25-44 yaş aralığında, %79,9'unun (294 kişi) evli, %20,1'inin (74 kişi) bekar olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %68,8'inin (253 kişi) lisans mezunu, ağırlık olarak %40,8'inin (150 kişi) 12.001-16.000 TL aralığında geliri olduğu tespit edilmiştir.

Anketin ikinci bölümünde; katılımcılara tasarruf ve yatırım alışkanlıklarına ilişkin sorular yöneltilmiş olup; %50'sinin (184 kişi) tasarruf alışkanlığının olduğu diğer yarısının ise düzenli tasarruf yapmadıkları tespit edilmiştir. Katılımcıların tasarruflarını nasıl değerlendikleri incelendiğinde; çoktan seçmeli olarak cevaplandırılan soruların sonuçlarına göre, %55,4'ünün (204 kişi) altına yatırım yaptığı, altının geleneksel yatırım aracı olarak görülmesinin kamu çalışanları arasında popüler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yatırım bilgisini değerlendirme sorusuna katılımcıların yaklaşık %50'si kendilerini az ve/veya hiç yatırım bilgisine sahip olmadıklarını söylerken, diğer yarısı ise yatırım bilgisinin orta ve/veya iyi derecede olduklarını ifade etmişlerdir. Yatırımlardan alınan risk konusunda ise katılımcıların yaklaşık %85'inin (315 kişi) "risk almam ve/veya az risk alırım" diyen gruplardan oluşmakta olduğu, yatırımların değiştirme sıklıkları sorusuna ise "yatırım tercihlerimi değiştirmem ve/veya yılda bir kez değiştiririm cevaplarını" verdikleri görülmüştür. Katılımcıların risk alma ve tercih değiştirme sıklığı bakımından tutucu hareket ettikleri gözlemlenmektedir. Yatırım tercihleri konusunda tutucu hareket eden katılımcıların BES'ten yeterince kar elde edememeleri ve bunun sonucunda BES'in

iyi bir yatırım aracı olmadığı düşüncesine kapıldıkları ve neticede de BES'ten erken ayrılmaya karar verebilecekleri düşünülmelidir.

Anketin üçüncü ve son bölümünde ise, bireysel emeklilik sistemine ilişkin sorular yöneltilmiş olup; “Bireysel Emeklilik Sistemini duyduunuz muz?” sorusuna katılımcıların %97,8 (360 kişi) gibi yüksek bir oranda “evet” cevabı verdiği görülmüştür. Bireysel Emeklilik Sisteminin avantajları noktasında ise katılımcılar sırasıyla %53'ünün (195 kişi) “düzenli tasarruf imkânı sağlaması” cevabını, %30,4'ünün (112 kişi) “sistemden istendiği anda çıkılabilmesi cevabını” verdikleri görülmüştür.

“Bireysel emeklilik şartları nedir?” sorusuna katılımcıların %46,7'si “10 yıl ödeme ve 56 yaş şartı” doğru cevabını verirken, %53,3'ü diğer yanlış olan seçenekleri işaretlemişlerdir. Katılımcıların yarısından fazlasının BES'in emeklilik şartları hakkında yetersiz bilgiye sahip olduğu tespit edilmiştir. “BES'e dahil olmak ister misiniz?” sorusuna “kesinlikle istemem” ile “kararsızım” cevabını veren katılımcıların nedenleri incelendiğinde; %30' unun (42 kişi) “gelir yetersizliğinden”, %19,2'sinin (27 kişi) “sisteme güvenmediğinden”, %17,3'ünün “ikinci bir emekliliği gereksiz görmesinden” cevaplarını verdikleri görülmüştür. “sisteme dahil oldum ancak daha sonra çıktım” cevabını veren katılımcıların nedenleri incelendiğinde; %44,8'inin (39 kişi) “nakit sıkıntısı çektiği”, %27,6'sının (24 kişi) “BES fonlarının getirisini beğenmediği”, %12,7'sinin “harcamalarının artmasından” dolayı sistemden çıktıkları sonucuna ulaşmışlardır. BES'e katılmak isteyenlerin cevapları incelendiğinde ise %55,6'sının (79 kişi) “uzun vadeli birikim yapmak için”, %26,2'sinin (37 kişi) “ikinci bir emeklilik geliri elde etmek amacıyla”, %12,6'sının ise “ev/araba için peşinat yapıp sistemden çıkmak için” sisteme katıldıkları cevaplarını verdikleri görülmüştür.

Ünlüören, Okur ve Ekiyor (2022), çevrimiçi ortamda 329 kişiyle yaptıkları anket çalışmaları sonucunda, katılımcıların %65,3'ünün bireysel emeklilik sistemi hakkında bilgi sahibi olduklarını ama bunların sadece %37,1'lik kısmının bireysel emeklilik sistemine güvendiğini tespit etmişlerdir. Ankete katılanların %50,2'si devlet katkılarının tasarruf yapmaya teşvikte bulunduğunu ileri sürerken, %47,1'i bireysel emeklilik sistemini iyi bir yatırım aracı olarak görmediklerini ayrıca %53,6'sının ise BES'in beklentilerini karşılamadıklarını beyan etmişlerdir. Bu çalışmada da %27,6'lık bir kısmının BES'in fon getirilerini beğenmedikleri sonucuna ulaşmıştır. Bütün bu sonuçlar ışığında, BES fonlarının daha yüksek getiri getirmesi durumunda daha fazla kişinin bu sisteme dahil olabileceği sonucunu çıkarmak mümkündür.

Alpağut ve İpekten (2020), Erzurum'da yaşayan 25-54 yaş aralığındaki kişilerin BES'e bakış açısını ortaya koyan yüz yüze anket araştırmalarında, katılımcıların %55,22'sinin sistemden ayrılmayı düşündüklerini tespit etmişlerdir. Bu sonucun oluşmasında, kişilerin, gelir-giderler düzeylerindeki değişimler, çalışma durumları, tüketim eğilimleri ve ortaya çıkan ihtiyaçları, sistemden kaynaklanan sorunlar gibi parametrelerin önemli rol oynadığı sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmamızda; katılımcıların %30'unun (42 kişi) “gelir yetersizliğinden” sisteme katılmadığı, %44,8'inin ise (39 kişi) “nakit sıkıntısı çektiğinden” dolayı sistemden ayrılmak zorunda kaldığı tespit edilmiştir.

Aslan (2018) çalışmasında, anketi cevaplayanların yarısından fazlasının bireysel emeklilik sistemi hakkında yeterli bilgiye sahip olduğunu ama yine de bu sisteme talebin yeterli düzeyde olmadığını tespit etmiştir. Buna neden olarak da bilgi noksanlığının değil kişilerin gelir düzeylerinin düşük olmasından ve sistemin uzun vadeli bir yatırım aracı olmasından kaynaklandığı sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmada da benzer şekilde, katılımcıların %98'inin BES'i bildiği ama %30 gibi bir oranın gelir yetersizliğinden devam edemedikleri sonucuna ulaşmıştır.

Çalışmamızda, ankete katılan kişilerin verdikleri cevaplar doğrultusunda çeşitli hipotezler bağımsız örneklem “t testi” ve “Anova analizi” ile test edilmiştir. Yapılan analizlere göre, kamu çalışanlarının BES uygulamasına katılım durumunun; yaş, medeni durum, meslek, aylık gelir ve yatırım bilgisi ile istatistik olarak anlamlı bir fark olmadığını ama cinsiyet ve hayat sigortası yaptıranlar arasında anlamlı bir fark olduğu sonucuna varılmıştır.

Clark ve Pitts (1999) ve Bernasek ve Shwiff (2001) yaptıkları çalışmalarında, katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum, gelir düzeyleri gibi demografik değişkenlerin bireysel emeklilik veya tasarruf düzeyleri üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda elde ettikleri bulgulara bakıldığında, bu çalışmanın aksine, değişkenlerin emeklilik tercihi ve tasarruf düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Yemez ve Akdoğan (2019), tüketicilerin BES'i satın alma davranışlarını demografik özelliklerine göre inceledikleri anket çalışmalarında; medeni durumun, eğitim düzeyinin, meslek durumunun ve gelir düzeyinin satın alma davranışlarında istatistik olarak anlamlı bir fark olmadığını ama bu çalışmada da olduğu gibi cinsiyette anlamlı bir fark olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Çalışmada, BES'e dahil olma tercihinde erkek ve kadın ortalamaları arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark olduğu, kadınların BES'e dahil olma düzeylerinin erkeklerden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Özer ve Çınar (2012) ve Ünlüören ve ark. (2022)'de yapmış oldukları çalışmalarında da kadın katılımcıların erkek katılımcılara oranla emeklilik sistemine bakış açılarının daha olumlu olduğunu tespit etmişlerdir. Eryılmaz (2019), Samsun ilinde yapmış olduğu anket çalışmasında, kadınların bireysel emeklilik algısının erkeklere göre daha yüksek olduğu, kadınların BES'e daha fazla inandıklarını ve mevcut sistemi yeterli buldukları sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuçtan yola çıkarak, emeklilik şirketleri ve acentelerin erkeklere yönelik olarak BES'i daha çok anlatmaları ve erkekler için bu sistemin uygun bir yatırım aracı olduğuna ikna edilmesi gerektiği, bunun için de emeklilik fonlarından sağlanan getiri oranlarının artırılmasının önemli olduğu düşünülmelidir.

Çalışmada, hayat sigortası yaptıranlarla yaptırmayanların ortalamaları arasında anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. Hayat sigortası yaptıranların BES'e dahil olmaya daha yatkın oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte Koban (2008); İzmit, Gebze ve Adapazarı'nda 600 kişiyle yaptığı anket çalışmasında, bireylerin %47,8'inin hayat sigortalılarıyla ilgili yaşadıkları olumsuz tecrübelerden ötürü BES'i tercih etmedikleri sonucuna ulaşmıştır.

Araştırma sonucunda kamu çalışanlarının sadece %50'sinin düzenli tasarruf yaptıkları tespit edilmiş olup bu durumun BES'e katılım oranını olumsuz yönde etkilediği düşünülmektedir. Çünkü, kamu çalışanlarının BES'e katılım noktasında çok az olduğu tespit edilmiştir. Katılımların az olmasında ilk olarak ekonomik durumun önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu BES tanıtımının yeterince yapılmadığı düşüncesindedir. Gerek devlet desteği uygulamasının artırılması gerekse de BES'in bilinirliğinin sağlanması ile sisteme katılanların sayısında artışların olabileceği görülmektedir. Ancak emeklilik dönemi için planlanan birikimlerin toplanması kadar onların muhafaza edilmesi de bir o kadar sistemin devamlılığı için önem arz etmektedir. Bu dönemde kamu çalışanları için tasarruf yapma imkânı gün geçtikçe zorlaştığından toplanan birikimlerin doğru şekilde yönetilmesi için gerekli alt yapı oluşturulmalıdır.

Sistemin devamlılığının sağlanması ve sisteme güvenin artırılması için bireylerin doğru zamanda ve etkili şekilde bilgilendirmesi önemlidir. BES'e henüz dahil olmayan veya bir şekilde sistemden ayrılanlara tasarruf ve birikim yapmanın önemi doğru bir şekilde anlatılırsa, bu durumda sisteme olan güven artacağından katılımların da artacağı beklenecektir. Bunun yanı sıra sisteme olan güvensizliğin giderilebilmesi için, emeklilik sigorta şirketlerinin özellikle aracı kuruluşlarda çalışan personellerin, müşteri ilişkileri konusunda eğitim almalarının gerekliliği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu sayede, potansiyel müşterilerin de sisteme dahil olabilecekleri düşünülmektedir.

Katılımcıların sistemden ayrılmak istemelerinin veya sistemde kalmak istemelerinin altında yatan faktörlerin daha etkin bir şekilde tespit edilmesi ve anlamlı bulgular sağlanması amacıyla daha çok ve daha detaylı çalışmaların yapılmasının BES'e katılımın artırılabilmesi için eksikliklerin belirlenmesi açısından iyi olacağı düşünülmektedir.

Sistemin devamlılığının sağlanması adına aşağıdaki öneriler uygulamaya geçirilebilir,

-Ülkemizde sistemden cayma süresinin iki ay olması ve bu cayma süresinin uzatılması; örneğin cayma süresinin bir yıl olması bireylere tasarruf yapma davranışını arttıracak bir çözüm olacaktır. Sistemden çıkış yapanlara ise yeni teklif ve önerilerle sisteme tekrar girmelerinin sağlanabilmesinin yolu açılmalıdır.

-BES'e dahil olan bireylere emeklilik şartlarını tamamlamaları halinde aracı kurumlar tarafından finansal açıdan yeni fırsatlar sunulabilir. Böylece kişilerin sistemden emekli olmaları daha cazip hale getirilebilir.

-Bireylerin finansal durumlarından ötürü ya da konut ve/veya ihtiyaç kredisi kullanımlarında BES'e dahil olma zorunluluğu getirilmesi veya teminat olarak gösterilebilmesi bir güven sağlayacağından katılım artırılabilir.

Sonuç olarak, tasarruf bilincinin yaygınlaştırıcı politikalar uygulanması, sistemden ayrılma süresinin uzatılması gibi birtakım politikalar izlenerek Bireysel Emeklilik Sisteminin etkinliği ülke çapında artırılabilir.

Kaynakça

Acar, İ.A., KİTAPCI İ. (2008). Sosyal güvenliğin demografik boyutu: Türkiye'deki emeklilik sistemindeki değişim. Maliye Dergisi, Sayı 154, Ocak-Haziran, 77-98.

- Alpağut, H., & İpekten, O. B. (2020). Bireysel Emeklilik Sistemi'nde kalma tercihini etkileyen faktörlerin incelenmesi: Erzurum ili örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(2), 461-489.
- Aslan, B. (2018). *Bireysel emeklilik sistemi: Elâzığ örneği* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atılğan, M. H. (2018). Etkin bir bireysel emeklilik sistemi için öneriler. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 23-35. doi.org/10.22466/acusbd.337280
- Bernasek, A. & Shwiff, S. (2001). Gender, risk and retirement, *Journal of Economic Issues*, 35 (2), 345-356.
- Can, Y., & Eyidiker, U. (2019). Bireysel Emeklilik Sisteminde Otomatik Katılımın Türkiye'deki Tasarruf Eğilimine Etkisi. *15 th International Conference on Knowledge, Economy&Management Proceedings Book*, April 21-24, 2019, Rabat/Morocco, ss.127-139. doi.org/10.29106/fesa.647987
- Clark, R. L., & Pitts, M. M. (1999). Faculty choice of a pension plan: Defined benefit versus defined contribution, *Industrial Relations*. 38 (1), 18-45.
- Çamkaya, S., Oktay, E., & Aydın, S. (2019). Bireysel emeklilik sistemini tercih etmede etkili olan faktörlerin araştırılması: Erzurum ili örneği. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 7(14), 524-546.
- Çetin, I., & Sevüktekin, M. (2015). Factors affecting people's entrance to individual pension system in Bursa. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 67, 171-192.
- EGM, (2022). Emeklilik Gözetim Merkezi. *Bireysel Emeklilik Nedir?*, <https://www.egm.org.tr/bireysel-emeklilik/bireysel-emeklilik-nedir/>. Erişim tarihi: 25.10.2022 ; <https://www.egm.org.tr/bireysel-emeklilik/tarihce/erişim-2022>.
- Emeklilik Gözetim Merkezi (2022). *Otomatik katılım nedir?*. (<https://www.egm.org.tr/otomatik-katilim/oks-nedir/>). Erişim tarihi; 25.06.2022
- Emeklilik Gözetim Merkezi, Bilgi Merkezi, İstatistikler,<https://egm.org.tr/bilgi-merkezi/istatistikler/> (17.11.2023).
- Eryılmaz, A. (2019). Tasarruf aracı olarak bireysel emeklilik sistemi ve çalışan kişilerin bireysel emeklilik ile ilgili görüşleri: Samsun ili örneği. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. *Gazi Üniversitesi*.
- Gutierrez, A. C. (2001). *Principles and Practices of Social Security Reform*. IAA International Seminar on Pensions, International Social Security Association (ISSA). Brighton. 1-13.
- ISSA, (2007). International Social Security Association (ISSA) (2007), *Developments And Trends Supporting Dynamic Social Security, World Social Security Forum*, 29th ISSA General Assembly, 10-15 September 2007, Moscow
- İşık, A., Ay, H., Meriç, M., & Baran, T. (2011). Türkiye'de bireysel emeklilik sisteminde vergisel avantajlar ve uygulamaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 25-45.
- İlgin, H. U. (2012). Bireysel emeklilik sistem ile ekonomik göstergeler arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mali Çözüm Dergisi*, 22(110), 71-93.
- İşbilen, E. (2009). Bireysel emeklilik sistemi ve Türkiye uygulaması. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. *Yıldız Teknik Üniversitesi*.
- Koban, H. (2008). Bireysel emeklilik sisteminde pazarlama: Tüketici algıları üzerine bir araştırma. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. *Sakarya Üniversitesi*.
- Kocabıyık, T., & Küçükçakal, Z. (2018). Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemi ve Çalışanların Otomatik Katılımdan Ayrılma Nedenleri: Isparta İlinde Bir Uygulama. *Journal of Life Economics*, 5(4),233-254. doi.org/10.15637/jlecon.272
- Oktayer, N., & Oktayer, A. (2007). Özel Emeklilik Fonlarının Finansal Piyasaların Gelişimine Etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 55-80.

- Özbek, A. (2020). Tasarruf Davranışına Alternatif Olan Bireysel Emeklilik Sistemi Üzerinde Finansal Okuryazarlığın Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(28), 655-664. doi.org/10.21076/vizyoner.699168
- Özdamar, K. (2002). *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi*. Eskişehir: Kaan Kitabevi
- Özen, E. (2021). Otomatik Katılım Algısı, Finansal Bilgi ve Finansal Davranışın Bireysel Emeklilik Sistemi Talebine Etkisi. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 912-927. doi.org/10.30784/epfad.1019921
- Özer, A. C., & Gürel, H. (2014). Türkiye’de Bireysel Emeklilik Sistemi Bilgi Düzeyi ve Bes’e Katılımda Devlet Katkısının Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(27), 159-166.
- Özer, Ö., & Çınar, E. (2012). Bir vakıf üniversitesi akademik personelinin bireysel emeklilik sistemine bakış açısının değerlendirilmesi/evaluation of a foundation university academic personal perspective to private pension system. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 9(19). 76-88.)
- Polat, G., & Merdan, E. (2018). Türkiye’de zorunlu bireysel emeklilik sistemi ve ahlaki tehlike sorunu. *International Journal Of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 7(4), 141-152.
- Salant, P., & Dillman, D. A. (1994). *How to conduct your own survey*. New York: John Wiley
- Salantur, Ş. B. (2015). Bireysel Emeklilik Katılımcılarının Sistemden Erken Çıkma Riskinin Değerlendirilmesi. [Yayınlanmamış Doktora Tezi] Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara.
- Sarıaslan M. (2014). *Bireysel Emeklilik Sistemi ve Muhasebesi*. Ankara. Seçkin Yayıncılık.
- SGK, (2022). Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK). *Kayıtdışı İstihdam Oranları*. http://eski.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari, Erişim Tarihi: 22.11.2022
- SGK, 2022. Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK). *Kayıtdışı İstihdam Oranları*. http://eski.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari, Erişim Tarihi: 22.11.2022
- Şataf, C., & Yıldırım, O. (2019). Türkiye’de Bireysel Emeklilik Sistemi’nin (BES) Algılanma Düzeyi: Ordu İli Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22 (2): 572-588. doi.org/10.29249/selcuksbmyd.590765
- Tomak, S. (2013). Altın Güvenli Liman Mı? Hisse Senetleri, DİBS, Döviz Kuru ve Altın Getirileri Arasındaki İlişkilerin Analizi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 21-36.
- Türkiye Sigorta (2023). *Otomatik katılım sıkça sorulan sorular. Otomatik katılım sisteminde devlet teşviki var mı?* . <https://www.turkiyesigorta.com.tr/otomatik-katilim/otomatik-katilim-sikca-sorulan-sorular>
- Ünal, S., Boz, D., & Ataşer, A. (2019). Bireysel emeklilik sistemi üyeliği ve bazı demografik değişkenlerin finansal okuryazarlık ile ilişkisi. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2, 104-115.
- Ünlüönen, S. F., Okur, A., & Ekiyor, A. (2022). 18 yaş üzerindeki bireylerin bireysel emeklilik sistemine bakış açıları üzerine bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*. 14(3), 2421-2430.
- Yaman, B., & Emir, M. (2012). Bireysel Emeklilik sisteminin denetim ve muhasebe yapısı. *Mali Çözüm Dergisi*, 22(110), 55-70.
- Yanici Erdal, İ.Ö. (2019). Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam ve Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Politikaları. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2019, 8 (16), 225-246
- Yazıcı, R. (2019). Finansal Okuryazarlığın Gelişmesinde Bireysel Emeklilik Sisteminin Önemi. *Journal of Current Researches on Business and Economics*, 9(1), 1-12. doi: 10.26579/jocrebe-9.1.1
- Yemez, İ., & Akdoğan, M. Ş. (2019). Bireysel Emeklilik Sistemi Satın Alma Tercihlerinin Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 104-118.
- Yıldırım, O. (2019). Bireysel Emeklilik Sisteminin Türkiye’de Uygulanışı ve Uygulamaya Yönelik Bireylerin Yaklaşımı: Ordu İli Örneği. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Yıldız, S. M. (2020). Türkiye’de bireysel emeklilik sistemi ve kamu sektörü çalışanlarının BES’ ne giriş kararlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi: Konya ili örneği. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Yiğitli, N., Karagöz, D., & Demirci, Y. (2019). Bireysel emeklilik sistemi: Vergi indirim ve devlet katkısı uygulamaları üzerine bir değerlendirme. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 4(2), 33-63. doi.org/10.25229/beta.634761

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazar(lar)ına aittir. Yazar(lar) etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı:

Tarih:

No:

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %50 / 2. yazar katkı oranı: %50

Türkiye’de 2003-2020 Döneminde Gıda Sektöründe İhracat ve İthalatın İstihdam Üzerindeki Etkileri

Uğur Karakaya⁴

Makale Bilgisi

Makale Süreci:

Geliş Tarihi: 05/ 11/ 2023

Kabul Tarihi: 11/ 12/ 2023

Anahtar Kelimeler: Dış ticaret, ihracat, ithalat, istihdam, üretim

Jel Kodları: F16, J01,J20

Özet

İşsizlik gelişmekte olan ve gelişmiş hemen her ülkenin en temel problemlerinden biridir. Dış ticaretin istihdamı artıracağı tezinden hareketle ülkeler, istihdamı artırmak amacıyla farklı dış ticaret politikalarını hayatta geçirmektedir. Bunun temel nedeni ihracatta meydana gelen artışın istihdamı artıracağı yönündeki beklentidir.

Bu çalışmayla dış ticaretin Türkiye’de yiyecek içecek sektöründe istihdam üzerindeki etkilerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu çalışmada Leontief’e ait girdi çıktı analizinden hareketle ortaya çıkarılmış istihdam içeriği yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada öncelikle Türkiye’de ve dünyada yiyecek ve içecek sektörünün genel durumu incelenmiştir. Daha sonra Devlet İstatistik Enstitüsü’nden elde edilen verilerle Türkiye’de 2003-2020 yılları arasında ihracat ve ithalatın istihdamı nasıl ve ne yönde etkilediği araştırılmıştır.

Genel olarak incelenen dönemde dış ticaretin istihdam üzerindeki etkileri olumludur. 2003-2006 yılları arasında ihracattan etkilenen istihdam miktarı istikrarlı olarak artmış, 2007 yılında düşmüştür. 2008 yılında yaşanan toparlanmayla birlikte sağlanan istikrar 2015’e kadar sürmüştür. 2015 ile 2016’da istihdam düşüşleri yaşanmıştır. 2017-2020 döneminde ihracatın etkilediği istihdam miktarlarında belirgin artışlar görülmüştür.

⁴ Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, ugur.karakaya@gop.edu.tr
ORCID: [0000-0003-2236-5281](https://orcid.org/0000-0003-2236-5281)

Effects of Exports And Imports on Employment in The Food Sector in Turkey During The Period 2003-2020

Article Info

Article Proses:

Received: 05/ 11/ 2023

Accepted: 11/ 12/ 2023

Keywords: Foreign trade, export, import, employment, production

JEL Codes: F16, J01, J20

Abstract

Unemployment is one of the most fundamental problems of almost every developing and developed country. Based on the thesis that foreign trade will increase employment, countries implement different foreign trade policies in order to increase employment. The main reason for this is the expectation that the increase in exports will increase employment.

This study aimed to reveal the effects of foreign trade on employment in the food and beverage sector in Turkey. In this research, the employment content method inspired by Leontief's input-output analysis was used. In the study, firstly, the general situation of the food and beverage industry in Turkey and the world was examined. Then, with the data obtained from the State Institute of Statistics, it was investigated how and in what direction exports and imports affected employment in Turkey between 2003 and 2020.

In general, the effects of foreign trade on employment were positive in the examined period. The amount of employment affected by exports increased steadily between 2003 and 2006 and decreased in 2007. The stability achieved with the recovery in 2008 continued until 2015. There were employment declines in 2015 and 2016. There were significant increases in the amount of employment affected by exports in the 2017-2020 period.

1. Giriş

Dış ticaretin istihdamı nasıl etkilediği iktisat literatüründe giderek popülerleşen önemli sorunlardan biri olarak dikkatleri çekmektedir. Heckscher-Ohlin-Samuelson teorisi gereği, ekonomilerde ticaretin serbestleştirilmesi, ihracatın artırılması, ithal ikameci üretimin terk edilmesi veya azaltılmasıyla, istihdamın önce azalması, daha sonra artması beklenir. Ayrıca dış ticaretteki serbestleşme ve dışa açık hale getirilmiş bir ekonomiyle istihdamın ithal ikameci sektörlerden ihracat ağırlıklı sektörlerge geçişi hızlanır (Gül E., Kamacı A., 2012: 24) Böylece ekonomideki bu dönüşümün etkisiyle üretimde kullanılan faktörlerin nispeten daha fazla sarf edildiği sektörlerde ihtisaslaşma sağlanmış olacak ve uluslararası fiyat avantajları yakalanabilecektir. Bu ve buna benzer avantajlar ise yurtiçi taleple birlikte yurtdışı talebin de artmasıyla ekonomik büyümeye ve buna bağlı olarak istihdam artışına neden olacaktır.

Geleneksel olarak ekonomide serbest hale getirilen uluslararası ticaretin işgücünü iki açıdan etkileyeceği beklenir. Dış ticaretin serbestleşmesiyle bir taraftan, ithalat rekabetiyle karşılaşan firmalar işlerini küçültme yoluna gidebilir veya piyasadan çekilebilirler. Bu şekilde istihdam üzerinde olumsuz etkiler oluşturabilirler. Ayrıca, yeni firmaların yabancı piyasalara giriş yapmasıyla yeni işler oluşturması da istihdamı etkilemektedir. Dış ticarete en fazla gözden kaçırılan husus, ihracatla istihdam oluşturulabileceği gerçeğidir (Feenstra, Ma ve Xu , 2017).

Kırılgan sektörlerden biri olan yiyecek ve içecek sektöründe ihracat ve ithalatın Türkiye’de istihdamı nasıl etkilediği bu bağlamda araştırılması gereken önemli bir konudur. Nitekim yaşamın devam ettirilebilmesi açısından son derece gerekli olan gıdanın güvenilir, sürdürülebilir şekilde temin edilmesi insanlığın, geleceği, bağımsızlığı ve sağlığı için çok büyük öneme sahiptir. Bu da ihracatçı bir sektör olan gıda sektörünün istikrarlı biçimde desteklenmesiyle sektörde üretim gücünde ve istihdamda yeterli artışın sağlanmasıyla mümkün olacaktır.

Son yıllarda büyük gelişim gösteren gıda ve içecek sektörü Türkiye’de gayrisafi milli hâsıla içinde 350 milyar liralık bir paya sahip olması, yaklaşık 70 bini aşan işletmesi ve 400 bini geçen kişiye sağladığı istihdamla Türkiye ekonomisinde en büyük imalat sanayi kollarından biri olarak nitelendirilmektedir (Susmuş ve Ozan, 2011: 10). Bu durum Türkiye’nin dışa bağımlı olmadan yeterli tarımsal zenginliğe sahip olmasına, coğrafi konumuyla elde ettiği avantajlara, yabancı yatırımcılara sağladığı kolaylıklara bağlanabilir. Günümüzde Türkiye nüfusunun yaklaşık %45’i tarımla uğraşmaktadır. Türkiye ekonomisinde sektörün üretiminin GSYİH içindeki payı ise %20 civarındadır. 62 milyar dolarlık tarımsal hasılaya sahip olan gıda ve içecek sanayi dünyada yedinci Avrupa’da birinci sırada yer almaktadır. (Başer F., Akgül B: 2002: 1-2).

Tüketimini özellikle yurtdışındaki üretimle karşılamayı amaçlayan gıda ve içecek sanayi emek-yoğun üretim yapısıyla ekonomide önemli ölçüde istihdam sağlamaktadır. Gıda ürünleri ve içecek imalatı 2016 verilerine göre tüm imalat sektörleri içinde üretimde %9,67, istihdamda %11,76’lık paya sahiptir. Bu değerler sektörü, imalat sanayi içinde üretimde ve istihdamda üçüncü sıraya yükseltmiştir. 2017 yılı verilerine göre daha çok iç piyasaya yönelik üretim yapan gıda sektörü, %5.11’lik pay ile imalat sanayi ihracatında altıncı sıradadır. Sektörün toplam ithalat içindeki payı ise %1,99’dur (Gıda ve İçecek Sektörü Raporu, 2013: 8)

Bu çalışmada Türkiye’de yiyecek ve içecek sektöründe 2003-2020 yılları arasında ihracat ve ithalatın istihdamı nasıl ve ne yönde etkilediği araştırılacaktır. Bu bağlamda önce dünya genelinde ve ülkemizde gıda ve içecek sektörünün genel durumuna ait bilgiler verilecek, sonrasında dış ticaretin istihdam üzerindeki etkileri Leontief’e ait girdi çıktı analizinden ilham alınarak ortaya çıkarılan istihdam içeriği yöntemiyle araştırılacaktır. Bu amaçla 2003-2020 yıllarını kapsayan dönemde her bir yıla ait ithalat, ihracat, üretim ve istihdam verileri kullanılarak istihdam içeriği yöntemiyle yine her bir yıl için ayrı ayrı ihracat ve ithalatın etkilediği işgücü miktarları tespit edilecektir.

2. Dünyada ve Türkiye’de yiyecek ve içecek sektörünün genel durumu

Gerek dünyada gerekse Türkiye’de yiyecek ve içecek sektörü 2000’li yıllarda büyük bir gelişim de değişim göstermiştir. Bu değişimden sektördeki tüketim ve üretim yapısı, organizasyon, uluslararası ve ülke içi ticaret, şirket yönelimleri ve hayata geçirilen politikalar doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmektedir. Emek yoğun bir sektör niteliği taşıyan gıda sanayi; tarımsal ürünün kullanılmasına, sektörden elde edilen hammaddenin sanayiye aktarılmasına, istihdam olanaklarının artırılmasına, dengeli ve yeterli beslenmeye ilişkin bir sektör olup tüm ülkeler için sosyo-ekonomik ve stratejik bir önem arz etmektedir.

Son on yılda dünyada gıda sanayi ve perakendeciliği büyük bir önem kazanmış ve hayatı daha fazla etkilemeye başlamıştır. Gıda sanayindeki spekülâtif davranışlar, haksız kazançlar dünya ekonomisini olumsuz etkilemekte ve açlık ve benzeri olumsuzluklara yol açabilmektedirler. Bu durumdan Türkiye de etkilenmektedir. Temel ihtiyaçların doğrudan önemli ölçüde karlılığa konu olması ekonomilerde tehlikeli durumları ortaya çıkarabilmektedir. Bu durum, gıda sektöründe birtakım sorunlara yol açmakta, gıdaya ulaşımı zorlaştırmaktadır. Son yıllarda görülen küresel çaplı iklim değişimleri, nüfus artışı, yeterli üretimin yapılmaması, Çin, Hindistan gibi

ülkelerde refahın artmasıyla oluşan talep artışı, tarımsal arazilerdeki azalma ve bazı tarımsal ürünlerin biyoyakıt olarak tüketilmesi gıda fiyatlarının giderek artmasına neden olmuştur.

Bazı büyük çok uluslu şirketler; Latin Amerika, Afrika ve Güneydoğu Asya’da milyonlarca hektarlık tarımsal arazileri kiralamakta, tarımsal ürünlere yatırım yapmaktadırlar. Körfez Ülkeleri Hindistan ve Çin ise Vietnam, Sudan, Myanmar, Kamboçya ve Pakistan’da arazi kiralamakta, buralarda tarımsal üretim gerçekleştirerek halklarının uzun vadede gıda güvenlik ve ihtiyaçlarını sağlamaya çalışmaktadırlar. Kısaca, 21. yüzyılda petrol, maden ve enerji kaynaklarının yanında, yeterli ve sağlıklı gıda temininin de giderek önem kazandığı söylenebilir. (Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Gıda ve İçecek Sektörü Raporu, 2019: 7)

2.1 Gıda ve içecek sektöründe üretim

Birleşmiş Milletler ’in “World Population Prospects: 2012 Revision” isimli raporunda dünya nüfusunun 2012 yılında 7,2 milyar civarında olduğu, bu miktara 2025’te 1 milyar daha ekleneceği, 2050 ‘ye ulaşıldığında ise dünya nüfusunun 9.6 milyara ulaşabileceği belirtilmiştir. (Gıda ürünleri ve İçecek İmalatı Sektörel Analiz Raporu, 2015: 14). Nüfus artışının paralelinde doğal kaynaklarda azalma, küresel ısınma, çevre kirliliği vb. tehditlerden hareketle insanoğlunun gelecek yıllarda gıda ve içecek ihtiyacını teminde güçlükler yaşayacağı ve buna bağlı olarak yiyecek ve içecek sektörünün gelecekte daha da önem kazanacağı söylenebilir.

Gıda ve içecek ürünleri üretimi giderek artan nüfusla birlikte sektörün daha fazla gıdaya ihtiyaç duyması ve emek-yoğun teknolojiyi fazlaca kullanmaları nedeniyle son yıllarda daha çok gelişme sürecinde olan ülkelere kaymıştır. Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü (UNIDO) tarafından yayınlanan rapora göre dünya genelinde gıda ve içecek sektöründe gerçekleşen üretim 2013’ün ikinci çeyreğinde 2012’nin aynı dönemiyle karşılaştırıldığında %3 oranında büyürken, gelişme sürecinde olan ülkelerde bu oran %7,7 olarak gerçekleşmiştir (Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü, UNIDO, 2013: 17).

Dünya genelinde ülkelerin gıda ve içecek sektöründeki üretim payları incelendiğinde gelişme sürecinde olan ülkelerin üretim paylarının arttığı gözlenmektedir. Nitekim; Çin 2005’te dünya yiyecek ve içecek üretiminin %7,1’ini gerçekleştirirken, 2011’de üretimini önemli ölçüde artarak bu oranı %17,1’e çıkarmıştır. Endonezya, Arjantin, Polonya, Hindistan, Suudi Arabistan, Romanya, Vietnam vb. ülkeler ise Çin kadar olmasa da dünya üretimindeki paylarını son yıllarda dikkate değer oranlarda artırmışlardır (Gıda ürünleri ve İçecek İmalatı Sektörel Analiz Raporu, 2015: 14).

Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Organizasyonu’nun (FAO) 2016 yılı verilerine göre küresel çapta tarımsal üretimde lider olan ülke Çin’dir. Çin’i sırasıyla; Venezüella, Hindistan ve ABD takip etmektedir. Türkiye ise Tablo 1’de de görüldüğü gibi bu sıralamada 10. ülke durumundadır (Gıda ve İçecek Sektörü Raporu, 2020: 8-9).

Tablo 1. Küresel Tarımsal Üretimde Öne Çıkan İlk 10 ülke

Sıra No.	Ülke	Gıda için tarımsal üretim değeri (Milyar ABD doları)
1	Çin	1.181
2	Venezüella	675
3	Hindistan	340
4	ABD	320
5	Brezilya	153
6	Endonezya	134
7	Japonya	86
8	Rusya	70
9	Fransa	65
10	Türkiye	64

Kaynak: Gıda ve İçecek Sektörü Raporu, 2020

Türkiye gıda ve içecek sektöründeki üretimini 2005-2011 döneminde artırmış olsa da sahip olduğu küresel üretim payını düşürmüştür. Bu durum Tablo 2’de de görülmektedir. Dünya yiyecek ve içecek üretiminin 2005’te %1,12’sini üreten Türkiye’nin küresel üretimdeki payı 2011’de %1,02’ye düşmüştür. Buna rağmen Türkiye’nin,

gıdaya yönelik tarımsal üretimde gelişme sürecinde olan ülkeler arasında, gıda tedarikindeki önemini halen koruduğu söylenebilir. (Gıda ürünleri ve İçecek İmalatı Sektörel Analiz Raporu, 2015: 15).

Tablo 2. Yiyecek-İçecek İmalatında Önde Gelen Ülkelerin Küresel Üretim Payları (2002-2011)

2005		2011		2005		2011	
Ülke	Üretim Payları %	Ülke	Üretim Payları %	Ülke	Üretim Payları %	Ülke	Üretim Payları %
ABD	24.0	ABD	20.9	Meksika	19.6	Meksika	17.2
Japonya	11.3	Çin	17.1	Brezilya	12.1	Brezilya	11
Çin	7.1	Japonya	8.9	Arjantin	5.7	Arjantin	7.6

Tablo 2. Yiyecek-İçecek İmalatında Önde Gelen Ülkelerin Küresel Üretim Payları (2002-2011) (Devamı)

2005		2011		2005		2011	
Ülke	Üretim Payları %	Ülke	Üretim Payları %	Ülke	Üretim Payları %	Ülke	Üretim Payları %
Almanya	4.8	Almanya	4.2	Endonezya	5.3	Endonezya	6.5
Meksika	4.5	Meksika	4.0	Türkiye	4.9	Hindistan	5.1
Birleşik Krallık	4.4	Birleşik Krallık	3.5	Hindistan	4.4	Türkiye	4.6
Fransa	3.9	Fransa	3.3	Polonya	4.1	Polonya	4.4
İtalya	3.0	Brezilya	2.6%	Tayland	4.1	Tayland	3.8
Brezilya	2.8	İtalya	2.5%	Güney Afrika Cum.	3.0	Suudi Arabistan	2.9
İspanya	2.6	İspanya	2.2%	Suudi Arabistan	2.8	Güney Afrika Cum.	2.8
Kanada	2.2	Rusya	1.9%	Kolombiya	2.6	Vietnam	2.7
Rusya	1.9	Kanada	1.8%	Filipinler	2.4	Kolombiya	2.6
Avustralya	1.6	Arjantin	1.8%	Yunanistan	2.1	Romanya	2.1
Güney Kore	1.4	Endonezya	1.5%	Venezuela	1.9	Filipinler	1.9
Arjantin	1.3	Avustralya	1.2%	Şili	1.8	Yunanistan	1.9
Türkiye	1,12	Türkiye	1,02 %				

Kaynak: UNIDO, 2013

2.2 Gıda ve içecek sektöründe dış ticaret

Küresel çapta gıda ve içecek imalatında önde gelen ülkeler incelendiğinde ABD ve AB ülkeleri ile birkaç ülkenin sektöre hâkim oldukları gözlenmektedir. Küresel ölçekte sektöre hâkim ülkeleri ortaya çıkarabilmek için ihracat değerlerine bakmak iyi bir yöntem olacaktır.

Tablo 3'te AB'nin 2005'te % 19,7 olan dünya gıda ihracatındaki payının 2014'te azalarak % 17,8'e düştüğü görülmektedir. Buna rağmen yine de AB, 2014 yılında dünya gıda ve içecek ihracatında ilk sıradaki yerini korumuştur. ABD ve Çin AB ülkelerini takip ederek sırasıyla 2. ve 3. sırada yer almıştır. Tablo 3 ayrıca dünya yiyecek ve içecek ihracatında Çin, Endonezya, Hindistan ve Malezya'nın 2005 yılıyla karşılaştırıldığında küresel üretim paylarını önemli ölçüde artırdıklarını göstermektedir.

Tablo 3. Dünyada Gıda ve İçecek Sanayi İhracatı

Ülke	Toplam gıda ve içecek ihracatından aldığı pay % (2005)	Toplam gıda ve içecek ihracatından aldığı pay % (2014)
AB	19,7	17,8
ABD	11,2	11,7
Çin	6,3	7,6
Brezilya	6,9	6,1
Hindistan	2,6	4,2
Tayland	4,1	4,2
Endonezya	2,1	4,2
Arjantin	4,0	3,7
Kanada	5,1	3,6
Malezya	2,8	3,3

Kaynak: Türkiye Gıda ve İçecek Sanayi 2016 Envanteri, 2016

AB'nin gıda sektöründe yaptığı ihracat incelendiğinde 2018'de gerçekleşen ihracatın 2017'ye göre arttığı ve birliğin dış ticaret fazlasına sahip olduğu söylenebilir (Tablo 4). Artış oranları karşılaştırıldığında ise ihracattaki artışın ithalattaki artışa kıyasla daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Gıda ve İçecek Sektörü Raporu, 2019: 10).

Tablo 4. AB Gıda ve Sektörü Dış Ticaret Rakamları (Milyar Euro)

AB Dış Ticareti	2017	2018	Artış Oranı
İhracat	131,2	137	%4,4
İthalat	129,8	133,5	%2,9
Dış Ticaret Dengesi	1,4	3,5	%150

Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Gıda ve İçecek Sektörü Raporu, 2019

2017 yılında AB, gıda ve içecek sektöründe 23 milyar dolarlık ihracat yaparak en yüksek ihracatı ABD'ye gerçekleştirmiştir. Böylece AB'nin ihracatı 2018'de 24,2 milyar dolara yükselmiştir. AB'nin diğer önemli ihracat partnerleri arasında Çin, İsviçre ve Japonya bulunmaktadır (Tablo 5). Ayrıca ABD, AB'den yaptığı ithalatta ilk sırada olan ABD'yi sırasıyla Brezilya, Norveç ve Çin izlemektedir. Türkiye ise, 5,1 milyar dolarlık ithalat hacmiyle AB'nin en büyük beşinci ithalat ortağı durumundadır (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Gıda ve İçecek Sektörü Raporu, 2020: 10).

Tablo 5. AB-28'in Dış Ticarete En Fazla Ticaret Yaptığı Ülkeler 2018 (Milyar \$)

2017 ve 2018'de AB'nin en fazla ihracat yaptığı ülkeler				2017 ve 2018'de AB'nin en fazla ithalat yaptığı ülkeler			
Ülke	2017 Yılı İhracat Değeri	Ülke	2018 Yılı İhracat Değeri	Ülke	2017 Yılı İthalat Değeri	Ülke	2018 Yılı İthalat Değeri
ABD	23	ABD	24,2	ABD	6,6	ABD	12,0
Çin	11,4	Çin	11,4	Brezilya	8,8	Brezilya	8,8
İsviçre	8,1	İsviçre	8,4	Norveç	7,8	Norveç	8,4

Japonya	5,9	Japonya	6,3	Çin	5,5	Çin	5,6
Rusya	5,2	Rusya	5,5	Türkiye	5,1	Türkiye	5,4
Norveç	4,3	Norveç	4,5	İsviçre	4,9	İsviçre	5,1
S.Arabistan	4	S.Arabistan	4,2	Endonezya	4,8	Vietnam	4,2
Hong Kong	4	Kanada	4,1	Vietnam	4,3	Fas	4,1
Kanada	3,7	Hong Kong	4,0	Fildişi Sahilleri	4,2	Fildişi Sahilleri	4,1
Avustralya	3,4	Avustralya	3,6	Ukrayna	3,8	Endonezya	4,0

Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Gıda ve İçecek Sektörü Raporu, 2020

ABD diğer ülkelere birçok bitkisel ve hayvansal ürün ihraç etmiş, 2018’de dünyada en fazla gıda ihracatı yapan ülkeler arasında listenin ilk sırasına yerleşmiştir (Tablo 6). 2018 verilerine göre yine ABD dünya genelinde gıda ve içecek imalatında % 8,3’lük bir payla gıda ihracatı yapan ülkeler arasında ilk sıradadır. Türkiye ise aynı dönemde % 1,2’lik bir payla küresel gıda ihracatında 25. sıraya yerleşmiştir (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Gıda ve İçecek Sektörü Raporu, 2020: 21).

Tablo 6. Küresel Gıda ve İçecek Sektöründeki İhracat Büyüklükleri (%)

Ülke	Küresel Gıda İhracatı Payı (%)
1.ABD	8,30
2. Hollanda	5,88
3. Almanya	5,48
4. Brezilya	5,10
5. Çin	5,09
6. Fransa	4,83
7. İspanya	3,96
8. Kanada	3,51
9. İtalya	3,44
10. Belçika	3,08
25. Türkiye	1,22

Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Gıda ve İçecek Sektörü Raporu, 2020

Türkiye, 2003-2019 döneminde gıda ihracatında önemli bir gelişme trendi yakalamıştır. Tablo 7’den de görüleceği üzere, Türkiye’nin 2003’te 2,6 milyar dolar olan gıda ve içecek ihracatı 2008’e kadar her yıl giderek artmış, 2009’da bir önceki yıla göre düşmüş, 2013’te 10,66, 2014’te 12,7 milyar dolara ulaşmıştır. 2015 ve 2016 döneminde, Türkiye’nin coğrafi konumu ve bölgesel politik sorunlarından kaynaklanan güçlüklerin etkisiyle düşme eğilimi gösteren gıda ihracatı 2017 yılından itibaren tekrar artmaya başlamış, 2019’da 12,8 milyar dolara yükselmiştir. Aynı yıl içinde, sektörel ihracatın tüm ihracat içindeki oranı ise %7,5 olarak kaydedilmiştir. 2003’te

1,6 milyar olan gıda ithalatı ise 2008'e kadar artmış, 2009'da bir önceki yıla göre düşmüş, 2013'te 5,4, 2014'te 6,2 milyar dolara yükselmiştir. Sonraki yıllarda düşme eğilimine giren gıda ithalatının 2019'da ulaştığı değer 5,2 milyar dolardır.

Tablo 7. Türkiye'de Gıda ve İçecek Sektöründe Dış Ticaret (Milyar \$) (2003-2019)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi
2003	2,64	1,63	1,01
2004	3,34	1,90	1,44
2005	4,27	2,11	2,16
2006	4,33	2,45	1,88
2007	5,16	2,66	2,50
2008	6,47	3,76	2,71

Tablo 7. Türkiye'de Gıda ve İçecek Sektöründe Dış Ticaret (Milyar \$) (2003-2019) (Devamı)

Yıllar	İhracat	İthalat (Milyar \$)	Dış Ticaret Dengesi
2009	5,93	2,90	3,03
2010	6,70	3,42	3,28
2011	8,88	4,90	3,98
2012	9,51	5,12	4,39
2013	10,66	5,44	5,22
2014	12,7	6,2	6,4
2015	12	5,7	6,3
2016	11,2	5,6	5,6
2017	11,9	5,9	6,0
2018	12,3	5,5	6,8
2019	12,8	5,2	7,6

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri Veri Portalı (<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1>, Erişim 30.10.2022)

2019 verileri esas alındığında küresel çapta en fazla dış ticaret fazlasına sahip ülkeler arasında Türkiye'nin, yaş meyvede 4., yaş sebze 8., işlenmiş tarım ürünlerinde 7. sıraya yerleştiği söylenebilir. COVID19 döneminde gıda ürünlerine yönelik stoklama eğilimleri ve devletlerin vatandaşların gıda güvenliğini temin etmek amacıyla ithalat yasaklarını azaltmaları sonucunda Türkiye, gıda ve içecek sektöründeki ihracatını artırmıştır. Ayrıca ihracattaki artışta fiyat seviyelerindeki yükselmelerin de etkili olduğu vurgulanmalıdır.

Bu gelişmelerle birlikte, artan taleple tarım ürünleri için gübre ithalatında da bir artış yaşanmıştır. Bununla birlikte, diğer ürün kategorilerinden farklı bir şekilde Türkiye canlı hayvan kategorisinde 2002'den beri dış ticarete açık vermektedir. Bu nedenle, bu kategoride ithalata bağımlı bir yapı söz konusudur. COVID-19 döneminde ise hem ithalatçı ülkelerin ihracat kısıtlamaları hem de lojistik sorunlar nedeniyle canlı hayvan kategorisindeki ithalat dış ticareti en fazla olumsuz etkileyen ürün grupları arasında yer almıştır. (Karataş Ayşegül, 2021: 2144).

2.3 Gıda ve içecek sektöründe istihdam

AB, dünyanın en önemli ekonomik ve sosyal birleşmesi olarak kabul edilmekte olup, sahip olduğu geniş nüfus ve ekonomik özellikleriyle uluslararası ticareti önemli ölçüde etkilemektedir. AB içerisinde gıda endüstrisi, ciro, istihdam ve katma değer bakımından en büyük sektördür ve şirketler açısından ikinci en büyük sektör konumundadır. 2014 yılına ait verilere göre AB'de gıda ve içecek sektöründe toplam 289.000 işletme faaliyet göstermektedir. Bu firmalar arasında KOBİ niteliği taşıyanlar yiyecek ve içecek sektöründe %49,5'lik bir payla iş hacminin neredeyse yarısına sahiptir. Bunların sektörteki istihdam payı ise %62,8 civarındadır. Gıda sektörü toplamda 4,25 milyon kişiyi istihdam etmektedir. Ayrıca, AB, Gıda ve İçecek Sanayi'nde net bir ihracatçı konumundadır ve +25,2 milyar euro dış ticaret fazlasına sahiptir (T. C. Kalkınma Bakanlığı, On Birinci Kalkınma Planı, 2018: 255).

Gıda sektöründe sahip oldukları firma sayısı açısından Fransa ve İtalya gibi ülkeler ön planda olup bu ülkeleri Almanya ve İspanya gibi ülkeler izlemektedir. İstihdam açısından bakıldığında, Almanya'nın işletme ölçeklerinin büyük olmasından dolayı, firma sayısı az olmasına rağmen istihdam ettiği kişi sayısı, işletme sayısı kendisinden çok olan Fransa ve İtalya'ya göre fazladır. Almanya'nın ardından sırasıyla Fransa, İtalya, Polonya, Birleşik Krallık ve İspanya gelmektedir. İngiltere ve Polonya'da firma sayısı az, buna rağmen, firma ölçekleri büyüktür. Bundan dolayı istihdam edilenlerin sayısı yüksektir. Ciro ve katma değer açısından önde gelen ülkeler ise sırasıyla Almanya, Fransa, İtalya, Birleşik Krallık ve İspanya'dır (Tablo 8) (Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı Analiz Raporu, TR62 Bölgesi, 2015: 20).

Tablo 8. AB Üyesi ve Adayı Ülkelerde Gıda Ürünleri Sektörü ile İlgili Önemli Göstergeler, 2012

Ülkeler	Firma Sayısı	İstihdam Edilen Kişi Sayısı	Ciro (Milyar Euro)	Katma Değer (Milyar Euro)	İşgücü Verimliliği (Kişi Başına Bin Euro-Yıllık)	Ortalama Personel Giderleri (Kişi Başına Bin Euro-Yıllık)
AB-28	264.699	4.096.033	914.0	170.1	42.0	27.0
Belçika	6.847	85.253	39.2	5.6	66.3	45.0
Bulgaristan	4.840	80.406	3.7	0.6	8.0	4.1
Çek Cumhuriyeti	7.305	100.827	11.8	1.9	18.8	12.9
Danimarka	1.458	59.660	22.6	3.8	64.0	43.2
Almanya	29.106	814.811	166.7	29.6	36.4	27.4
Estonya	405	12.702	1.3	0.2	19.4	11.9
İrlanda	579	35.742	23.2	6.1	171.0	39.6
Yunanistan	13.715	78.424	11.5	2.9	37.0	23.2
İspanya	22.961	313.386	86.4	15.0	48.0	29.3
Fransa	57.475	561.001	151.8	28.6	-	-
Hırvatistan	2.767	56.400	4.5	0.9	16.3	10.6
İtalya	55.100	394.042	106.8	18.6	47.4	34.8
Güney Kıbrıs	787	11.008	1.2	0.2	26.5	18.7
Letonya	834	23.579	1.5	0,2	12.3	7.2
Litvanya	1.368	38.522	3.3	0,5	13.7	7.8
Lüksemburg	132	4.725	0.6	0.2	43.0	33.8
Macaristan	4.436	89.641	9.5	1,4	16.0	9.6
Malta	382	-	-	-	-	-
Hollanda	4.543	119.378	60.2	8.9	75.2	43.9

Tablo 8. AB Üyesi ve Adayı Ülkelerde Gıda Ürünleri Sektörü ile İlgili Önemli Göstergeler, 2012 (Devamı)

Ülkeler	Firma Sayısı	İstihdam Edilen Kişi Sayısı	Ciro (Milyar Euro)	Katma Değer (Milyar Euro)	İşgücü Verimliliği (Kişi Başına Bin Euro-Yıllık)	Ortalama Personel Giderleri (Kişi Başına Bin Euro-Yıllık)
Avusturya	3.421	70.324	15.2	3.5	50.3	35.4
Polonya	13.767	391.358	46.6	7.9	20.2	10.2
Portekiz	9.328	90.247	11.6	1.9	21.3	14.7
Romanya	7.691	164.526	8.5	1.4	8.8	4.7
Slovenya	1.248	14.243	1.8	0.3	25.5	18.6
Slovakya	2.378	34.576	3.7	0.6	17.3	11.3
Finlandiya	1.661	34.812	9.7	2.0	59.8	41.3
İsveç	3.484	57.769	16.8	3.2	57.1	50.0
Birleşik Krallık	6.681	358.671	92.5	23.0	64.3	33.5
Aday ve Potansiyel Aday Ülkeler						
Türkiye	39.579	337.176	31.6	4,8	14.5	8.4
Makedonya	1.430		0.6	0.1		3.8
Bosna Hersek	685	16.801	1.2	0.2	14.1	6.5

Kaynak: Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı Sektörel Analiz Raporu, TR62 Bölgesi, Temmuz 2015

Türkiye, AB ile kıyaslandığında sahip olduğu firma sayısı bakımından Fransa ve İtalya'nın ardından üçüncü sırada yer almaktadır. Ancak Türkiye, Fransa ve İtalya'ya benzer şekilde küçük ölçekli firmalara sahip olmasından dolayı, istihdam rakamlarıyla oluşan sıralamada AB üyesi beş ülkeden sonra gelmektedir (Tablo 8). Türkiye'de gıda ve içecek sektöründeki esas sorun katma değer ve cironun düşük seviyelerde olmasıdır. Gıda endüstrisinde katma değer ve ciro tutarları istihdam ve firma sayılarına oranlandığında, elde edilen yüzdelerin AB ortalamalarının önemli ölçüde gerisinde kaldığı görülmektedir. Buradan hareketle AB'ye göre Türkiye'de iş gücü verimliliğinin ve gıda sektörü katma değerinin düşük olduğu tespiti yapılabilir. Sağlanan katma değerdeki düşüklük personel ücretlerini de olumsuz etkilemektedir. Türkiye, iş gücü verimliliği ve ortalama personel giderleri açısından AB'ye aday ve AB üyesi ülkeler arasında sondan altıncı sırada bulunmaktadır. Bu tespitler doğrultusunda, Türkiye'nin AB ülkeleriyle karşılaştırıldığında, firma sayısı fazla, genelde küçük ölçekli işletmelerin oluşturduğu, katma değeri, işgücü verimliliği, cirosu ve personel ücretleri düşük olan emek yoğun bir sektöre sahip olduğu söylenebilir.

İçecek imalatında, özellikle Almanya Macaristan Fransa ve İtalya gibi ülkelerde sayıca firmaların yoğunluğu göze çarpmaktadır (Tablo 9). İçecek sektöründe de yiyecek sektöründeki duruma benzer bir eğilim görülmekte ve içecek imalatında firma sayısı az olmasına rağmen firma ölçeklerinin büyüklüğünden dolayı Almanya istihdam ettiği personel sayısı açısından lider konumda bulunmaktadır. Almanya'nın ardından sırasıyla Fransa, İspanya ve İtalya gelmektedir. Türkiye ise içecek imalatında hemen hemen tüm değişkenlerde AB ülkeleri arasında ortalama seviyelerde bulunmaktadır (Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı Sektörel Analiz Raporu, TR62 Bölgesi, Temmuz 2015: 19-21).

Tablo 9. AB Üyesi ve Adayı Ülkelerde İçecek Ürünleri Sektörü ile İlgili Önemli Göstergeler, 2012

Ülkeler	Firma Sayısı	İstihdam Edilen Kişi Sayısı	Ciro (Milyar Euro)	Katma Değer (Milyar Euro)	İşgücü Verimliliği (Kişi Başına Bin Euro-Yıllık)	Ortalama Personel Giderleri (Kişi Başına Bin Euro-Yıllık)
AB-28	23.956	-	148.0	36.7	-	40.0
Belçika	273	10.125	4.7	1.3	136.6	68.4

Bulgaristan	826	13.749	0.8	0.1	14.3	6.3
Çek	1.222	14.898	2.4	0.8	55.7	20.1
Danimarka	121	4.653	1.4	0.4	91.2	45.8
Almanya	2.002	70.398	20.3	4.8	69.6	47.8
Estonya	34	1.434	0.2	0.06	42.5	18.2
İrlanda	28	3.483	3.1	1.0	287.6	77.5
Yunanistan	795	9.382	1.7	0.5	63.7	35.9
İspanya	4.617	47.051	15.9	4.0	86.3	42.3
Fransa	3.117	51.694	26.6	6.1	-	-
Hırvatistan	491	7.868	0.8	0.2	32.7	17.0
İtalya	2.891	35.768	17.1	3.4	95.5	46.5
Güney Kıbrıs	77	1.522	0.2	0.06	44.8	33.9
Letonya	76	2.380	0.2	0.04	17.4	12.8
Litvanya	98	3.321	0.4	0.09	28.3	12.3
Lüksemburg	30	472	0.1	0.05	111.7	49.1
Macaristan	2.295	13.193	1.8	0.3	23.9	14.3
Malta	20	877				
Hollanda	208	6.685	4.8	1.2	192.4	62.8
Avusturya	383	9.039	5.3	1.5	175.2	60.5
Polonya	563	25.651	7.4	1.1	44.0	17.7
Portekiz	1.157	13.962	2.9	0.6	46.3	24.3
Romanya	664	20.937	2.1	0.4	23.3	9.3
Slovenya	120	1.656	0.2	0.08	50.6	26.4
Slovakya	421	5.427	0.7	0.1	31.9	16.8
Finlandiya	81	3.690	1.2	0.3	99.3	51.3
İsveç	218	5.534	1.9	0.5	107.6	65.7
Birleşik Krallık	1.128		21.9	6.4		

Tablo 9. AB Üyesi ve Adayı Ülkelerde İçecek Ürünleri Sektörü ile İlgili Önemli Göstergeler, 2012 (devamı)

Aday ve Potansiyel Aday Ülkeler						
Türkiye (*)	498	11.959	2.2	0.5	49.7	13.4
Makedonya	106		0.2	0.05		6.8
Bosna Hersek	90	2.686	0.2	0.08	32.7	10.1

Kaynak: Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı Sektörel Analiz Raporu, TR62 Bölgesi, 2015

3. Literatür Özeti

Dış ticaretin istihdama etkisi oldukça önemli iktisadi ve sosyal bir araştırma konusu olmakla birlikte, iktisat teorisi bu soruna yaklaşımında eleştiriye kapalı katı bir tutum benimsemiştir. Uzunca bir süre bu konuyu ele alan araştırmaların çoğunda Ricardo'nun mukayeseli üstünlükler kuramı ve faktör donatımı teorisine dayalı klasik yöntemler izlenmiştir. Çalışmalarda ortaya çıkan modelleme güçlükleri araştırmacıları statik yöntemleri tercih etmeye yönelttiğinden statik yöntemlerin izlendiği çalışmalara daha sık rastlanmaktadır. Bu türden çalışmalarda genellikle Leontief'in girdi-çıktı tablolarına benzer yöntemlerin kullanıldığı gözlenmektedir.

Literatürde dış ticaret-istihdam ilişkisini ortaya çıkarmayı amaçlayan farklı yöntemler (Girdi-çıkıtı, istihdam içeriği, regresyon, panel veri analizi, basit muhasebe, sınır testi-eş bütünleşme yöntemi vb.) kullanılmıştır. Bu yöntemlerden biri faktör içeriği (factor content) yöntemidir. Bu yöntemle belirli bir miktar ihracat ürününün üretilmesi için gereken işgücü miktarı ve belirli bir miktar ithalatın yerel işgücünü ne ölçüde etkilediği hesaplanmaktadır. İstihdam içeriği yöntemi bu çalışmanın bir sonraki kısmında detaylı olarak açıklanacak olup bu bölümde dış ticaret istihdam ilişkisini farklı yöntemlerle ortaya koymaya çalışan çalışmaların bazılarında bahsedilecektir.

Bu çalışmalardan biri Detter Shumacher'e aittir. Yazar 1984'te kaleme aldığı çalışmasında istihdam içeriği yöntemini kullanarak Kuzey ve Güney arasındaki ticaretin kalkınmış 6 Avrupa Birliği ülkesinde istihdama etkilerini araştırmıştır. Leontief'in statik yöntemini matrislerle birlikte kullanan Shumacher, araştırmasında doğrudan ve dolaylı istihdamın her ikisini de hesaba katmıştır. Yazar, araştırmasında dış ticaretle gerçekleşen istihdam artışını İngiltere ve Federal Almanya için yaklaşık bir milyon olarak hesaplamıştır. Bu artış 1977'de söz konusu ülkelerden gelişmiş ülkelere yapılan ihracatın etkisiyle gerçekleşmiştir. Fransa ve İtalya'da bu rakam 700 000'i Belçika'da ise 120 000'i geçmiştir. Aynı yıl 4 Avrupa Birliği ülkesinde üçüncü dünya ülkelerinden sanayi mallarının ithalatının etkisiyle ithalatın istihdam içeriği 1/3 oranında artmış, Belçika'da ise bu oran %50'yi bulmuştur. Yazarın çalışmasında ulaştığı bir diğer sonuç ise 1970-1977 yılları arasında ithalat artışının etkisiyle oluşan istihdam kaybının Avrupa Topluluğu üyesi 6 ülkede toplam istihdamın %0,6'sını oluşturduğudur (Shumacher D., 1984, pp: 361-377).

Borjas vd. 1991'de işiham içeriği yöntemini kullanarak 1967-1985 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde imalat sanayindeki istihdam değişimlerini incelemişlerdir. Çalışmalarında dış ticaretle istihdam arasında zayıf bir ilişki tespit etmişlerdir. Çalışmada dolaylı istihdam arzının %0,08 ile % -0,3 arasında değiştiği de bulgular arasındadır (Borjas vd., 1991: 8-12).

Abowd ve Lemieux, ABD'de 1959-1984 ve Kanada'da 1968-1983 yıllarını kapsayan dönemlerde imalat sektörlerini karşılaştıran bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Ekonometrik bir model kullanarak yaptıkları araştırmada, genel olarak ithalatın istihdam üzerinde olumsuz, ihracatın ise olumlu bir etkisi olduğunu tespit etmişlerdir (Abowd, Lemieux, 1990: 343-367).(Abowd, Lemieux, 1990: 343-367).

Davis ve Hitwagner 1992'de yayınladıkları çalışmalarında ABD'de imalat sektöründe istihdamın dış ticaretle birlikte nasıl değiştiğini araştırmışlardır. Yazarlar istihdam kazanım ve kayıplarının oluşmasında sektörel yapının önemli olduğunu dile getirerek bunu çalışmalarında özellikle vurgulamışlardır. Ticari mübadelelerin sektörün yapısını niteleyen birçok faktöre bağlı olarak gerçekleştiğini ve istihdam kazanım ve kayıplarının oluşum sürecini etkileyen iki önemli ve anlamlı değişkenin firma ölçeği ve coğrafi konum olduğunu belirtmişlerdir. Sektöre yeni katılmış ve küçük ölçekli firmalarda istihdam artış ve azalışının diğer firmalara göre daha yoğun olarak gerçekleştiğini tespit etmişlerdir. Yöntem olarak regresyon analizinin kullanıldığı çalışmada, iktisadi şokların istihdamı etkileyen önemli bir etken olduğu da bulgular arasında yer almaktadır (Hitwagner J., Davis S.J., 1992: 819-863).

Revenga 1992'de yaptığı araştırmasında 1977-1988 yılları arasında ithalat artışı ve ücretlerin Amerikan imalat sektörü üzerindeki etkilerini panel veri yöntemiyle analiz etmiştir. Yazar ithal ürünlerdeki fiyat artışıyla istihdam ve ücretler arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Araştırmada, ithal ürün fiyatlarındaki artışın ücretleri ortalama yüzde 2, istihdamın ise ortalama yüzde 4,5-7,5 oranında azalttığı sonucuna ulaşmıştır (Revenga, A.L., 1992: 255-284).

Trefler ve Gaston da 1997'de bu konuda bir başka çalışmayı kaleme alarak ABD ile Kanada arasında imzalanan ticaret anlaşmasının istihdama olan etkilerini araştırmışlardır. Serbest ticaret anlaşmasıyla farklı ve yeni iş kollarıyla işgücü niteliğinin artması ve işçilik maliyetlerinin azaltılması öngörülmüştür. Yapılan araştırma 1989-1993 yılları arasında bu amacın gerçekleşmediğini, işsizliğin arttığını, reel ithalat ve ihracat seviyelerinin düştüğünü göstermiştir. Araştırmada söz konusu dönemde dış ticari verilerdeki düşüşün ticari anlaşmadan kaynaklanmadığı ileri sürülmüş, ticari anlaşmanın istihdam kaybı ile ilişkisinin %15 civarında olduğu, istihdam kaybının başka nedenlere bağlı olarak ortaya çıktığı vurgulanmıştır (Gaston, Trefler, 1997: 18-41).

Bonnaz vd. 1994'te kaleme aldıkları çalışmalarında istihdam içeriği yöntemi eleştirmişler, ithalatın ikame ettiği istihdamın hesaplamasının sadece bir ikame değeri üzerine dayalı olarak yapılamayacağını ileri sürmüşlerdir. Yazarlar enflasyonist etkinlerden kaçınmak için parasal değer yerine fiziksel ikamenin kullanılmasının daha anlamlı olacağını vurgulamışlardır (Bonnaz vd. 1994: 18).

Driver vd. Birleşik Krallık için istihdam içeriğinin marjinal katsayılarını yani dış ticaretteki marjinal artışın birim istihdam içeriğini ne kadar arttırdığını hesaplamışlardır. Çalışmada ortalama katsayıların yerine marjinal katsayıların kullanılmasıyla ihracat-ithalat farkının oluşturduğu istihdam değişiminin belirgin bir şekilde arttığı gözlenmiştir (Driver C. vd. 1988: 145-150).

1991'de Wood rekabetsiz ürün varsayımından hareketle marjinal katsayıların yardımıyla Kuzey-Güney arasındaki

ticari mübadelenin istihdamı nasıl etkilediğini araştırmıştır. Dış ticaretin Kuzey’de 9 milyon istihdam kaybına yol açtığını, buna karşılık Güney’deki istihdamın 22 milyon arttığını tespit etmiştir. Çalışmada marjinal katsayıların kullanılmasının ortalama katsayıların kullanıldığı geleneksel istihdam içeriği yöntemine göre sonuç rakamlarını 6-10 kat arttırdığı söylenebilir (Wood A., 1995: 169-324).

İstihdam içeriği yöntemi ve dış ticaretin istihdam dengesi, ithalat ve ihracatın istihdam piyasası üzerindeki etkileri hakkında genel bir fikir verebilmekte, yöntemden hem iktisat hem de istihdam politikası alanlarında faydalanılmaktadır. Bu bağlamda Kurugman, dış ticaretin istihdam içeriğine ilişkin hesaplamaların ithalat ve ihracatın istihdam piyasasına etkisini gerçeğe yakın ve tatminkâr sonuçlarla ortaya koyabileceğini ileri sürmüştür (Kurugman 1995: 35).

Sakurai 1980’li yılları izleyen dönemde, Japon imalat sanayi sektöründe farklı vasıf düzeylerinde dış ticaretteki artışın emek talebi üzerindeki etkisini faktör içeriği yöntemi ile analiz etmiştir. Sakurai çalışmasında 1980-1990 döneminde Japon imalat sektöründe ithalatın artmasıyla istihdamda 1980 yılına göre %4,7 oranında kayıp olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yazarın çalışmasında ulaştığı genel sonuç ise, incelediği dönemde dış ticaretin emek piyasası üzerindeki etkisinin çok büyük olmadığıdır (Sakurai, 2004: 139).

Ernst, 2005 yılında kaleme aldığı çalışmasında Arjantin, Meksika ve Brezilya’daki istihdam ile ticari açıklık arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Yazar daha çok, 1990’lı yıllarda Latin Amerika’da yaşanan ekonomik kriz üzerinde çalışmış ve ekonomik açıklığın ihracatta durgunluğu önleyemediğini ve istihdamda da beklenen artışı sağlayamadığını ileri sürmüştür. Bu çalışmadan çıkarılabilecek bir diğer sonuç ise, imalat sektöründe artan ithalatın istihdam üzerindeki doğrudan etkisinin 1990’ların 2. yarısında hem olumlu hem de olumsuz, dolaylı etkisinin ise negatif olduğudur (Ernst, 2005: 28).

Balasubramanyam ve Fu 2005’te Çin’in 29 eyaletinde 1987-1998 yılları arasında ihracatın işgücü talebi ve büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmalarında panel veri analizini kullanan araştırmacılar, ücret artış oranının, istihdam ve büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu ve üretim artışının büyümeyi, istihdamı ve istihdam talebini artırdığını ortaya koymuşlardır. Araştırmacılar ayrıca, ihracatın istihdamı ve üretimi artırıp artırmadığını da incelemişler, ihracatın istihdam üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir (Xiaolan ve Balasubramanyam, 2005: pp. 621-625).

Dutt, Mitra ve Ranjan 2009 yılında 92 ülke için yaptıkları araştırmada, 1985-2004 yılları arasında ticari açıklık ile işsizlik arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yazarlar Heckser, Ohlin ve Ricardo’nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisinden hareketle 92 ülkeye ait veriyi panel veri analizi yöntemiyle incelemiş, dışa açıklık ve işsizlik arasında olumsuz bir ilişki tespit etmişlerdir. Ticari açıklığın kısa dönemde işsizliği arttırdığını ileri sürmüşlerdir. Ticari açıklık –işsizlik ilişkisindeki olumsuzluğun emek yoğun teknolojileri kullanan ülkelere sermaye yoğun teknolojileri kullanan ülkelere geçildiğinde olumlu hale dönüştüğü araştırmanın bulguları arasındadır (Dutt, Pushan, Mitra Devashish, Ranjan Priya, 2009: 32).

Chinembiri 2010’da yaptığı çalışmasında 1970-2008 döneminde Güney Afrika’da birincil, ikincil ve üçüncül sektörler olarak kategorize ettiği sektörlerde dış ticaretin ücretler, istihdam ve üretim düzeyini ne ölçüde etkilediğini araştırmıştır. Yazar, ithalattaki artışın emek talebini olumsuz etkilediği sonucuna varmıştır. Analizde emek talebi özellikle birincil (Madencilik, balıkçılık, tarım vb.) ve ikincil sektörlerden (İnşaat, hizmetler, üretim vb.) kaynaklanmıştır. Chinembiri, dışa açıklık düzeyindeki yükselmenin söz konusu sektörlerden herhangi birinin emek talebini arttırdığını iddia edebilmek için çalışmasında yeterli istatistiksel veri ve kanıtın bulunmadığını da tespitlerine eklemiştir (Chinembri, 2010: 16).

Asghar, Yousuf ve Ali’nin 2014’te kaleme aldıkları çalışmalarında, aralarında Pakistan, Hindistan, Bangladeş ve Sri Lanka’nın da bulunduğu Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgütü (SAARC)’ne üye ülkelerde Serbest Ticaret Anlaşması (FTA)’nın iç istihdam talebine etkilerini incelemişlerdir. Çalışmada beklentiler doğrultusunda gelişmiş ülkelerde serbest ticaretin istihdam üzerindeki etkisinin pozitif olduğu görülmüştür. Ancak, gelişmekte olan ülkelerle kıyaslandığında söz konusu etkinin negatife döndüğü de çalışmanın ortaya çıkardığı sonuçlar arasındadır (Asghar, Yousuf Ali, 2014: 49).

Bu konuda çok yeni bir çalışma ise Hasan Marzan Mahmodul vd. tarafından 2020 yılında yapılmıştır. Bu çalışmada yazarlar dış ticaretle istihdam arasındaki ilişkiyi araştırmak için 34 OECD ülkesine ait verileri kullanmışlardır. Panel veri yöntemini kullanarak gerçekleştirdikleri analizlerin sonucunda bu ülkelerde dış ticaretteki, ihracattaki artışın işsizliği azalttığını, istihdamı artırdığını ortaya çıkarmışlardır (Mahmodul Hasan Marzan vd.,2020, pp. 52-59).

Dış ticaret-istihdam ilişkisi Türkiye’deki araştırmacıların da ilgisini çekmiş ve bu konuda çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Erhat 2000 yılına yaptığı çalışmasında Basit Muhasebe Yöntemiyle Türkiye için 1963-1994 döneminde imalat sanayi istihdamındaki değişmelerin dış ticaret üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırma sonuçları 1980 yılı ve sonrasında istihdam artışlarının önemli bir bölümünün artan ihracattan kaynaklandığını ortaya çıkarmıştır.

İncelenen dönemde imalat sanayinde istihdam artış ve azalışını dış ticaretin yanında verimlilik ve yurtiçi tüketimdeki değişimin de etkilediği araştırmanın bulguları arasındadır (Erlat, 2000: 1169).

Yanıkaya kalkınmış ve kalkınmasını sürdüren 100 civarında ülke üzerinde araştırma yapmış, bu ülkelerde 1980-1999 döneminde, serbest dış ticaretin istihdam büyüme oranı üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmanın ortaya çıkardığı sonuç, dış ticaret hacmindeki yükseklikle birlikte gerçekleşen dışa açıklığın gelişmekte olan ülkelerde istihdam artışı sağlamada başarılı olmadığını ortaya koymuştur. Çalışmaya göre, genellikle ithalata dayalı ekonomilere sahip olan bu ülkelerde istihdamın dış ticaretten fazlaca etkilenmemesi, çıktının ticaret açıklığına olumlu cevap verememesiyle açıklanabilir. Gelişmekte olan ülkelerde dış ticari açıklığın istihdam sorununun çözülmesinde yeterli olmayacağı, gelişmiş ülkelerde ise serbest dış ticaretin tarım ve sanayide istihdamı azaltan bir etkiye sahip olduğu çalışmanın diğer tespitlerindedir (Yanıkaya, 2013: 57).

Ayaş ve Çeştepe, 1998-2002 döneminde Türkiye'deki imalat sektöründe gerçekleşen dış ticaret değişimlerinin istihdam üzerindeki etkilerini faktör yoğunluğu ve girdi-çıkıtı yöntemleriyle araştırmışlardır. Araştırma sonuçları, dış ticaretteki değişimlerin istihdama etkilerinin sektörden sektöre farklılık gösterdiğini, bazı sektörlerde istihdamı arttırdığını, bazılarında ise düşürdüğünü ortaya çıkarmıştır. Araştırma sonuçlarından kimyasal maddeler, lastik ve kauçuk sektörleri (20 kat) ve ana metal sanayisinde (10 kat) en büyük istihdam artışlarının gerçekleştiği anlaşılmıştır. Çalışmanın sonucunda istihdam etkisinin ithalat artışından kaynaklanarak ortaya çıktığı ve imalat sanayi için net istihdam etkisinin pozitif olduğu tespit edilmiştir (Ayaş, Çeştepe, 2010: 259).

Polat ve Uslu 2010 yılında yayınladıkları araştırmalarında Türkiye'de 1988:1-2007:3 döneminde imalat sanayii verilerini kullanarak gecikmesi dağıtılmış otopregresif bir modelle dış ticaretin istihdam üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışmalarında üçer aylık verilere dayalı analiz sonuçlarından, dış ticaretin istihdam üzerinde uzun vadeli anlamlı bir etkiye sahip olmadığını, ancak ihracat ve ithalatın her ikisinin de kısa vadeli olarak istihdamı olumlu ve anlamlı olarak etkilediğini tespit etmişlerdir. Çalışmadan ortaya çıkan sonuçlar ayrıca, 1980'den sonra Türkiye ekonomisinde uygulanan ihracata dayalı büyüme stratejilerinin istihdamı arttırmada kısa dönemde başarılı, uzun dönemde ise başarısız olduğunu göstermiştir (Polat, Uslu 2010: 489).

Pişkin ve Gözgör tarafından 2011'de kaleme alınan araştırmada yazarlar Türkiye İstatistik Kurumu'nca Düzey 2 olarak sınıflandırılan 26 bölge için 2004-2009 dönemi verilerini kullanarak, bölgelerin dış ticaretten elde ettikleri paylar ile (Bölgelerde bulunan illerin incelenen döneme ait yıllardaki dış ticaret hacminin Türkiye'nin dış ticaret hacmine olan oranı) işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yazarlar, Sabit Etkili Panel Veri ve Genelleştirilmiş Momentler yöntemlerini birlikte kullanarak, bölgeler arasındaki işsizlikle ilgili olarak, bir önceki dönemdeki işsizlik oranı ile mevcut dönem işsizlik oranı arasında aynı yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Bununla birlikte yazarlar bölgenin dış ticaretten aldığı payın artmasıyla işsizlik oranının azaldığını da vurgulamışlardır. (Gözgör, Pişkin, 2011: 121).

Çok yeni olup, Covid-19 salgını sürecinde ve bağlamında ihracatın istihdam üzerine etkilerini ortaya koymaya çalışan bir diğer çalışma Yılmaz H. Aksöz tarafından yapılmıştır. 2021 yılında kaleme aldığı ve panel veri yöntemini kullanarak yaptığı bu çalışmada yazar, 28 OECD üyesi ülkesinde 2001-2019 dönemine ait yıllık verileri kullanarak ihracat büyümesinin istihdam büyümesi üzerindeki etkilerini ortaya koymaya çalışmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre 28 OECD ülkesinin ihracat büyümesi beklenenin aksine, istihdam büyümesini negatif yönde etkilemiştir. Çalışmada ihracatın istihdam üzerindeki dolaylı etkilerinin hizmetler sektörü itibarıyla kendisini daha net ortaya çıkaracağı görüşüne de yer verilmiştir. Covid-19 Salgınının işgücü piyasalarında oluşturduğu şok etkinin işsizlik, yeni çalışma biçimleri, ücret düzenlemeleri gibi pek çok başlıkta dönüşüme işaret ettiği de bulgular arasındadır (Yılmaz, A., Altay H., 2021: 135-136).

4. Yöntem ve Sınırlılıklar

Bu çalışmada kullanılacak olan istihdam içeriği yöntemi ihracat yoluyla yurtiçinde meydana gelen istihdam miktarıyla, ithalattan dolayı kaybedilen istihdam miktarının hesaplanmasına dayanmaktadır. İhracatın gerektirdiği işgücü miktarı hesaplanırken ihracatın yapıldığı faaliyet koluna karşılık gelen yerli sektördeki üretimin ortalama istihdam içeriği katsayısı kullanılmıştır. Daha sonra bu katsayı incelenen yıla ait ihracat, ithalat ve miktarlarıyla çarpılmıştır.

Çalışmada kullanılan yönteme ilişkin formüller aşağıdaki gibidir:

$$\text{Formül 1: } CLX_{it} = \frac{L_{it}}{Y_{it}} X_{it}$$

$$\text{Formül 2: } ELM_{it} = \frac{L_{it}}{Y_{it}} M_{it}$$

Birinci denklemde CLX_{it} , t yılında i sektöründe ihracatın gerektirdiği istihdam miktarını temsil etmektedir. İkinci denklemde ELM_{it} ile anlatılmak istenen ise t yılında i sektörü için ithalatın gerektirdiği istihdam miktarıdır. 1 ve 2 numaralı formüllerde istihdam içeriği katsayısından faydalanılmış olup bu katsayıyı L_{it}/Y_{it} oranı temsil etmektedir. Burada Y_{it} t yılında i sektöründeki üretimin parasal değerini L_{it} ise aynı yılda i sektöründeki istihdamı ifade etmektedir. Formülden elde edilen katsayı t yılında parasal değerle ifade edilen bir birimlik (1 TL'lik) üretim için kaç kişinin istihdam edildiğini ifade eder. Bu katsayının 1. denklemde yine parasal değerle ifade edilen, sektördeki yıllık ihracatla çarpımı sektörde ihracatın gerektirdiği istihdam miktarını, ithalatla çarpımı ise imalatın yurtiçinde yerli olarak yapılması ihtimaliyle kazanılabilecek istihdam miktarını vermektedir.

Yöntem en çok ithalatın gerektirdiği istihdam miktarıyla ilgili eleştiri almakta olup, eleştiriler yöntemin ithalat kısmına ilişkin olarak kabul ettiği varsayımlardan kaynaklanmaktadır. Bu varsayımlar şunlardır:

- İthalat için kullanılan yerli para birimi ithal edilen malın yerli üretim değeri olan para birimiyle eşdeğerdedir (Bu durumda kur farkı dikkate alınmamaktadır).
- İthal edilen ürün yerli imkânlarla da üretilebilmektedir.
- Sektördeki bir birim ithal ürünün değeri, yerli olarak üretilmesi muhtemel aynı ürünün bir biriminin değerine eşittir.

5. Analiz ve Bulgular

Türkiye'de 2003-2020 döneminde gıda ve içecek sektöründe istihdam içeriği yöntemi kullanılarak elde edilen veriler Tablo 10. ve Grafik 1'de özetlenmiştir.

Tablo 10. Türkiye'de Yiyecek ve İçecek Sektöründe Dış Ticaretin İstihdama Etkisi (2003-2020)

Yıllar	İhracat* (TL)	İthalat* (TL)	İstihdam (Kişi)	Üretim Değeri (TL)	İhracatın Etkilediği İstihdam (Kişi)	İthalatın Etkilediği İstihdam (Kişi)
2003	3.947.841.420	2.434.618.280	275.773	34.069.239.629	31.955	19.706
2004	4.756.172.080	2.703.702.720	285.073	40.583.246.691	33.409	18.991
2005	5.724.024.400	2.832.999.860	290.810	46.006.036.228	36.182	17.907
2006	6.204.963.050	3.507.874.370	315.196	50.074.593.504	48.970	22.080
2007	6.713.835.700	3.459.298.700	311.791	56.406.098.278	37.111	19.121
2008	8.353.247.940	4.854.397.710	328.653	66.732.315.697	41.139	23.907
2009	9.193.253.050	4.507.034.200	349.135	69.504.359.084	46.179	22.639
2010	11.193.821.290	5.727.206.550	384.484	84.984.103.283	50.643	25.911
2011	14.830.356.510	8.190.964.230	411.435	103.784.083.677	58.792	32.472

Tablo 10. Türkiye'de Yiyecek ve İçecek Sektöründe Dış Ticaretin İstihdama Etkisi (2003-2020) (Devamı)

Yıllar	İhracat* (TL)	İthalat* (TL)	İstihdam (Kişi)	Üretim Değeri (TL)	İhracatın Etkilediği İstihdam (Kişi)	İthalatın Etkilediği İstihdam (Kişi)
2012	17.125.549.200	9.220.595.400	455.246	117.095.988.249	66.581	35.848
2013	20.262.447.400	10.337.333.000	472.413	131.983.645.667	72.526	37.000
2014	24.434.927.190	12.300.748.200	486.347	152.356.800.060	78.000	39.266

2015	27.804.947.040	13.964.074.720	485.379	171.430.128.739	78.725	39.587
2016	29.982.227.000	14.676.940.025	505528	197.207.500.710	76.857	37.601
2017	39.001.057.680	17.927.410.940	518963	232.140.364.802	87.189	40.077
2018	53.772.069.420	22.270.530.440	532565	289.562.374.116	98.898	40.960
2019	64.859.333.287	25.205.664.274	531592	350.051.620.233	98.496	38.277
2020	92.082.729.702	44.652.518.109	555038	410.289.963.079	124.569	60.405

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri Veri Portalı
<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=istihdam-issizlik-ve-ucret-108&dil=1>
<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=sanayi-114&dil=1>

* ABD doları olarak ifade edilen ihracat ve ithalat verileri yıllık ortalama kur ile çarpılarak TL'ye dönüştürülmüştür.

Türkiye İstatistik Kurumu'ndan sağlanan verilerle yapılan ve istihdam içeriği yönteminin kullanıldığı analizde yıllık sektörel istihdam içinde ihracatın etkilediği istihdam miktarının yıldan yıla giderek arttığı gözlenmiştir. Bu durum Tablo 9'da da açıkça görülmektedir. 2003 yılında sektörde istihdam edilen 275.773 kişiden 31.995'i ihracat için üretim yapmıştır. 239.778 (285.773-31.995) kişi ise iç piyasa için gerekli üretimi gerçekleştirmiştir. 2003'te yiyecek ve içecek sektöründe ithal edilen ürünlerin yurtiçinde yerli imkânlarla üretilmesi durumunda gerçekleşmesi umulan toplam istihdam (275.773+19.706) 295.479 kişidir. Bu durumda ithalatın kaybettiği istihdam ise 19.706 kişidir.

Tablodan gerek yıllık istihdamın gerekse bunun içinde ihracattan etkilenen istihdam miktarının 2003-2006 yılları arasında her yıl bir önceki yıla göre istikrarlı olarak arttığı anlaşılmaktadır. 2007 yılında toplam sektörel istihdam ve ihracatın etkilediği istihdam miktarında düşüş yaşanmıştır. Bu yıllarda yaşanan küresel ekonomik krizden Türkiye çok derin olarak etkilenmese de yaşanan ekonomik krizin yine de ülkede istihdam kayıplarına neden olduğu söylenebilir. 2008 yılından itibaren bir toparlanma yaşanmış ve sağlanan istikrar 2015'e kadar devam etmiştir. 2015'te tekrar sektörel istihdam bir önceki yıla göre azalmıştır. 2016'da ise istihdam artışına rağmen ihracatın etkilediği istihdam miktarı düşmüştür.

2017-2020 döneminde yeniden yakalanan istikrarla sektörel istihdam ve ihracatın etkilediği istihdam miktarındaki artışlar daha da belirgindir. Bu yıllara ait yıllık sektörel istihdam ortalama olarak 5000 çalışanın üzerindedir.

Dönem içinde ihracatın istihdamı en fazla etkilediği yıl 2020 yılıdır. 2020'de sektördeki ihraç ürünleri 124.559 kişiyle üretilmiştir. 2020'de ithalatın kaybettiği istihdam miktarı ise 60.405'tir. Sektördeki ithal ürünlerinin yerli olarak üretilmesi durumunda istihdamın ulaşacağı miktar 615.443 (555.038+60.405)'tür.

Analizden elde edilen bulgular Covid-19 sürecinden genel olarak Türkiye'nin gıda ve içecek ürünleri sektöründe istihdam açısından çok fazla etkilenmediğini göstermektedir. Nitekim Covid-19'un Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'nce salgın hastalık olarak ilan edildiği 2019 ve 2020 yıllarında sektördeki üretim ve buna bağlı istihdam artışı devam etmiştir. Ancak pandeminin ekonomideki etkilerinin hemen bir iki yıl içinde tam olarak görüleceğini iddia etmek de yanlış olur. Pandeminin etkilerini analiz edebilmek için birkaç yılın daha geçmesi gerekecektir.

6. Sonuç

Bu çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu'ndan elde edilen verilerle 2003-2020 döneminde Türkiye'de yiyecek ve içecek sektöründe dış ticaretin istihdamı nasıl etkilediği araştırılmıştır. İstihdam içeriği yöntemiyle yapılan analizde genel olarak incelenen dönemde dış ticaretin istihdamı olumlu etkilediği görülmüştür.

İncelenen dönemde 2007 yılında gıda ve içecek sektöründe ihracat çok fazla artmazken ithalat düşmüş, ayrıca bir önceki yıla göre ihracatın etkilediği istihdam miktarı da düşmüştür. Bu düşüşün bir nedeni, bu yıllarda yaşanan küresel ekonomik krizin Türkiye ekonomisini de etkilemiş olma ihtimalidir. Sektörel istihdamın düştüğü bir diğer yıl 2015'tir. 2015'te ihracat bir önceki yıla göre artmış fakat istihdamın düşüklüğü nedeniyle ihracatın etkilediği istihdam da bir önceki yıla göre düşmüştür.

2014,2015 ve 2016 yıllarında ihracata bağlı istihdam yıldan yıla artsa da yıllar arasındaki artış farkı çok fazla olmamıştır. Bu anlamda bu yıllarda yiyecek ve içecek sektöründe ihracata bağlı istihdam artışlarında bir durgunluk yaşandığı söylenebilir. 2017'den itibaren her yıl sektördeki istihdam ve ihracat ve buna bağlı olarak ihracatın etkilediği istihdam miktarı artmıştır.

Covid-19 sürecinde yiyecek ve içecek sektöründeki ihracat ve ithalat miktarındaki değişimlerin yine aynı sektördeki istihdamı nasıl etkilediğini araştırmak üzere yalnızca 2019 ve 2020 verileri elde edilebildiğinden analiz 2 yıla sınırlı kalmıştır. Gerek 2019 gerekse 2020 yılında sektördeki ihracat artışlarından istihdam olumlu etkilenmiş, bu yıllarda ihracatın etkilediği istihdam miktarlarında artış gözlenmiştir.

COVID-19 salgını, dünya genelinde ve Türkiye ekonomisi üzerinde, arz ve talep açısından olumsuz etkiler oluşturan büyük çaplı bir şok kaynağı olmuştur. Küresel ticaret ve kalkınma ortamını ciddi şekilde sarsan bu pandemi, dünya ve ülke ekonomilerini büyük daraltıcı etkilere maruz bırakmıştır. Örneğin, Türkiye'de tarım sektöründe, hasat zamanında seyahat engelleri ve çalışanların temasından kaynaklanan bulaşma riski endişesiyle işgücü teminiyle ilgili zorluklar yaşanmış, bu durum ücretlerin artmasına yol açmıştır. Bu dönemde nitelsiz işgücü ihtiyacı genellikle göçmen işçilerle karşılanmıştır. Sınırların kapanmasıyla birlikte, ihracat önce yapılamamış, daha sonra tekrar başlamıştır. Salgın döneminde farklı sıkıntılarla karşılaşan ihracatçılar ürünlerini daha çok yurtiçinde değerlendirmeye çalışmışlardır.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Türkiye'de gıda tedarikinde belirgin bir sıkıntı yaşanmamıştır. Salgından kaynaklanan sorunlara ve çeşitli engellere rağmen 2019 -2020 yıllarında gıda ihracatı ve istihdamı artmaya devam etmiştir. Bu durum Türkiye'nin salgından kaynaklı olumsuz etkilere maruz kalmadığını göstermektedir.

Kaynakça

Adrian W. (1995), North South Trade Unemployment and Inequality: Changing Fortunes in a Skill-Driven World, Oxford University Press, U.S.A, pp.169- 324

Ayaş, N. ve Ceştepe, H. (2010), "Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Türk İmalat Sanayi Örneği", Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, 2010, Cilt:15, Sayı:2, ss. 259-281

Başer, F. ve Akgül, B. (2002): "Dahilde İşleme Rejiminde Tarım ve Gıda Sanayi Ürünlerinin Yeri", Dış Ticaret Dergisi, Nisan 2002, Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracat Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.1-2.

Bonnaz H., Courtot N. and Nivat D. (1994), "Le contenu en emplois des échanges industriels de la France avec les pays en développement", Economie et Statistique, No: 279- 280., p. 11-33

Borjas, G., Freeman, R., and Lawrence, K. (1991). "On the Labor Market Effects of Immigration and Trade," NBER Working Paper Numero:3761, June 1991, pp. 1-3 <http://www.nber.org/papers/w3761.pdf> (Erişim: 19-11-2021).

Chinembiri Evans Wally Kudzai (2010). An Empirical Assessment Of The Impact Of Trade Liberalization on Employment in South Africa, Trade & Industrial Policy Strategies, January 2010 <http://www.ilo.org/public/libdoc/nonigo/2010/458846.pdf> (Erişim: 12-05-2020).

Shumacher, D. (1984) "Le commerce Nord Sud et ses effets sur l'emploi. Etude comparative de six pays de la communauté Economique Européenne, Revue Internationale du travail, 132 Mai-Juin 1984, pp. 361-377

Driver C, Kilpatrick A. et Naisbitt B. (1988), « The Sensitivity of Estimated Employment Effects in Input-Output Studies », Economic Modelling, vol. 5, No: 8, pp. 145-150.

Dutt, P., Mitra D. ve Ranjan, P. (2009). "International Trade and Unemployment: Theory and Cross-National Evidence" National Journal of International Economics, Volume: 78, Issue: 1, June 2009, pp. 32-44

Ekrem, G. E. ve Kamacı, A. (2012), "Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Bir Panel Veri Analizi", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2012, Cilt: 12, Sayı:4, ss. 23-32

Erlat, G. (2000), "Measuring the Impact of Trade Flows on Employment in the Turkish Manufacturing Industry", Applied Economics, Volume: 32, Issue:9 , ss. 1169-1180.

Ernst, C.(2005). "Trade Liberalization, Export Orientation and Employment in Argentina, Brazil and Mexico", Employment Strategy Papers, Employment Analysis Unit, Employment Strategy Department, 2005/15

Feenstra, R., Ma, H. ve Xu, Y., (2017), “Us Export and Employment”, Nber Working Paper Series (NBER), Working Paper 24056, Working Paper 24056, [http://www.nber.org/papers/w24056\(e.t.08.05.2018\)](http://www.nber.org/papers/w24056(e.t.08.05.2018)).

Gaston N. ve Trefler D. (1997), “The Labour Market Consequences of the Canada-U.S. Free Trade Agreement” Canadian Journal of Economics, Vol. 30, No. 1, pp. 18-41

Gıda ürünleri ve İçecek İmalatı Sektörel Analiz Raporu 2015, TR62 Bölgesi, <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/dokuman/tr62-bolgesi-gida-urunleri-ve-icecek-imalati-sektorel-analiz-raporu/142> (Erişim: 6 Kasım 2021)

Gıda ürünleri ve İçecek İmalatı Sektörel Analiz Raporu 2015, TR62 Bölgesi, <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/dokuman/tr62-bolgesi-gida-urunleri-ve-icecek-imalati-sektorel-analiz-raporu/142> (Erişim: 6 Kasım 2021)

Gıda ve İçecek Sektörü Raporu (2013/2), T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, <https://docplayer.biz.tr/1913809-Gida-ve-icecek-sektoru-raporu-2013-2.html> (Erişim: 30.01.2020)

Gıda ve İçecek Sektörü Raporu 2019, T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, <https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/sector-raporlari/mu0303011411> (Erişim: 30.1.2020)

Gıda ve İçecek Sektörü Raporu 2019, T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, <https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/sector-raporlari/mu0303011411> (Erişim: 30.1.2020).

Gıda ve İçecek Sektörü Raporu 2020, T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, <https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/sector-raporlari/mu1003011412> (Erişim: 30.1.2020)

Gözcör, G. ve Pişkin A. (2011), “İşsizlik ve Dış Ticaret: Türkiye’deki Bölgeler İçin Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi-Dinamik Panel Veri Yaklaşımı”, Business and Economics Research Journal, 2011, Volume: 2, No: 3, pp. 121-138

Abowd, J. M. & Lemieux, T. (1990), "The Effects of International Competition on Collective Bargaining Outcomes: A Comparison of the United States and Canada," NBER Working Papers 3352, National Bureau of Economic Research, Inc, pp. 343-367

Karataş, A. (2021), “COVID 19’un Türkiye Dış Ticaretine Kısa Dönem Etkilerinin Ürün Grubu Bazında İncelenmesi”, Journal of The Human and Social Science Researches. 10(3), pp. 2129-2152 <http://www.itobiad.com/tr/download/article-file/1568341> (Erişim: 13 Kasım 2021)

Krugman P. (1995), Technology, Trade and Factor Prices, NBER working paper series, No:5355, pp.1-49 <http://www.nber.org/papers/w5355.pdf> (Erişim 19-11-2021).

Marzan M.H., Chen X., Sarker Md M., Akter, S. (2020) “The Impact of International Trade on Unemployment: Evidence from OECD Countries”, IOSR Journal of Economics and Finance (IOSR-JEF) e-ISSN: 2321-5933, p-ISSN: 2321-5925. Volume: 11, Issue: 3, Ser. I (May – June 2020), pp. 52-59

Muhammad A., Muhammad U. Y., Sharafat A.(2014), Impact of Trade Liberalization on Employment: Review of SAARC Countries, *Applied Sciences and Business Economic*, Volume: 1(1), pp. 49-55

Polat, Ö. ve Uslu E.E. (2010) “Türkiye İmalat Sanayinde Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkisi”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(3), ss. 489 -504. (<http://sbe.gantep.edu.tr>)

Revenga, Ana L., (1992), “Export Jobs? The Impact of Import Competition on Employment and Wage in U.S. Manufacturing”, The Quarterly Journal of Economics, Vol: 107, No: 1, pp. 255-284

Sakurai K. (2004). “How Does Trade Affect the Labor Market? Evidence from Japanese Manufacturing.” *Japan and the World Economy*, Volume: 16, Issue: 2, pp. 139-16

Steven J. D., Hitwager J. (1992) “Gross Job Creation, Gross Job Destruction And Employment

Reallocation”, The Quarterly Journal of Economics, Vol. 107, No. 3, pp. 819-863

Susmuş, T., Ozan, M.H. (2011), “Türk Gıda Sektörü Verilerinin Değerlendirilmesi Başabaş Noktası ve Faaliyet Kaldıraç Analiz”, Dayanışma Dergisi, 111, ss: 8-22.

T. C. Kalkınma Bakanlığı, On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), Tarım ve Gıdada Rekabetçi Üretim, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara 2018 https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/Tarim_ve_GidadaRekabetciUretimOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf (Erişim: 13 Kasım 2022)

Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Gıda ve İçecek Sektörü Raporu 2020 <https://www.gtb.org.tr/dosya/pdf/2020-yili-gida-ve-icecek-raporu-sanayi-ve-teknoloji-bakanligi.pdf>

Türkiye Gıda ve İçecek Sanayi 2016 Envanteri, 2016: 13 <https://www.gidahatti.com/wp-content/uploads/2017/07/2016-envanteri.pdf> (Erişim: 30.11.2020)

Türkiye İstatistik Kurumu, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri Veri Portalı (<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1>, (Erişim 30.10.2023)

UNIDO, Industrial Development Report 2013, Sustaining Employment Growth: The Role of Manufacturing and Structural Change https://www.unido.org/sites/default/files/2013-12/UNIDO_IDR_2013_main_report_0.pdf (Erişim: 6 Kasım 2021)

Xiaolan Fu, V. N. Balasubramanyam (2005). “Exports, Foreign Direct Investment and Employment: The Case of China” The World Economy, Vo.28, No: 4, pp. 607-625 <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-9701.2005.00694.x> (Erişim: 19-11-2021).

Yanikkaya, H. (2013), “Is Trade liberalization a Solution to the Unemployment Problem?”, *Portuguese Economic Journal*, Volume: 12 (1), ss. 57-85

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazar(lar)ına aittir. Yazar(lar) etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: **Tarih:** **No:**

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %100

Sigorta Sektöründe Siber Riskler

Aylin MERCAN ALKAN⁵

Makale Bilgisi

Makale Süreci:

Geliş Tarihi: 09/ 11/ 2023

Kabul Tarihi: 18/ 12/ 2023

Anahtar Kelimeler:

Sigortacılık, Siber Riskler,
Siber Sigorta

Jel Kodları: G22, G20, G32

Özet

Siber riskler, iş dünyasının dönüşümü ve teknolojinin ilerlemesi ile büyük bir tehdit haline gelmektedir. Bu riskler, sınırları ortadan kaldıran küreselleşme ve hızla gelişen teknolojilerle birlikte katastrofik boyutlara ulaşmıştır. İşletmelerin bu yeni riskleri yönetebilmesi şirketlerin varlıklarını sürdürebilmesi için büyük önem taşımaktadır. Siber sigorta, siber tehditlere karşı koruma sağlayan bir poliçedir ve işletmeler için kritik bir araç haline gelmiştir. Siber riskler, siber saldırılar ve veri ihlalleri yoluyla işletmelere maddi kayıpların yanı sıra itibar kaybı gibi birçok farklı zararlara yol açabilir. Siber sigorta, bu risklerin karşılanmasında etkili bir çözüm sunar. Siber riskler, işletmeler ve bireyler için büyük bir tehdit oluştururken, siber sigorta ürünleri bu risklerin etkili bir şekilde yönetilmesinde yardımcı olabilir. Siber sigorta, siber tehditlere karşı finansal koruma sağlayarak iş dünyasının dijital dönüşümünü desteklemektedir. Bu nedenle, siber sigorta pazarının büyümeye devam etmesi beklenmektedir. Bu çalışmada Siber Sigorta ürünlerinin ve Siber Sigortacılıkla alakalı gelişmelerin güncel durumunu ortaya koymak amaçlanmaktadır. Çalışmayla sektörün siber sigortalar konusunda teorik kaynak eksiklerini tamamlamak hedeflenmiştir.

⁵ Araştırma Görevlisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, aylin.mercan@gop.edu.tr,

ORCID: 0000-0001-7611-8724

Cyber Risks in the Insurance Industry

Article Info

Article Proses:

Received: 09/ 11/ 2023

Accepted: 18/ 12/ 2023

Keywords: Insurance,
Cyber Risks, Cyber
Insurance

JEL Codes: G22, G20,
G32

Abstract

Cyber risks have become a significant threat to the business world with the transformation of businesses and the advancement of technology. These risks have reached catastrophic proportions in tandem with globalization, which erases borders, and rapidly evolving technologies. Managing these new risks is of paramount importance for companies to sustain their existence. Cyber insurance is a policy that provides protection against cyber threats and has become a critical tool for businesses. Cyber risks can lead to various damages for businesses, including financial losses and reputational damage, through cyber attacks and data breaches. Cyber insurance offers an effective solution to address these risks. While cyber risks pose a significant threat to businesses and individuals, cyber insurance products can help effectively manage these risks. By providing financial protection against cyber threats, cyber insurance supports the digital transformation of the business world. Therefore, the cyber insurance market is expected to continue to grow. This study aims to present the current state of Cyber Insurance products and developments related to Cyber Insurance. The study aims to complete the theoretical resource deficiencies of the sector on cyber insurance.

1. Giriş

Geleceğimiz artık dijital gelişmelere ve dijital altyapılara giderek bağımlı hale gelmektedir. Yaşanılan Covid 19 salgını birçok sektörde dijital kanallara geçişi hızlandırarak odak noktası haline getirmiştir. Pandemi sonucunda tedarik zincirlerinde yaşanan aksamalar, mallara ve hizmetlere olan ulaşımın gecikmesi ve zorlaşması kuruluşların dijital altyapıya olan bakışlarını değiştirmelerine yol açmıştır. Küreselleşme ve giderek gelişen teknolojilerle birlikte sınırların ortadan kalktığı günümüzde işletmelerin karşı karşıya kaldığı riskler de değişim göstermektedir. Sigorta şirketlerinin geliştirmekte olan bu riskleri tespit etmesi, analiz etmesi ve yönetebilmesi yeni iş dünyasına etkili çözümler sunabilmek ve varlıklarını sürdürürebilmek için büyük önem taşımaktadır. Yeni riskler belirsiz bir risk alanı içinde faaliyette bulunan sigorta şirketleri için gelecekte olası hasar talepleri doğurabilecektir. Bu çerçevede dünyada son gelişmelerle birlikte siber riskler, iklim değişikliği, nanoteknoloji, genetiği değiştirilmiş ürünler yeni riskler arasında sıralanabilmektedir.

Son 10 yılda bilgi teknolojilerinin yeri gerek işletme altyapısında gerek toplumsal altyapıda artış göstermektedir. Finansal sistemlerden devlet altyapılarına kadar ülkelerin tüm sistemleri bilgi teknolojilerine bağımlı hale gelmektedir. Çoğu şirket için bu sistemlere ve sistemlerindeki hassas bilgilere yönelik siber riskleri yönetmek öncelikli konuma gelmiştir. Siber saldırılar ile veri ve sistemlere zarar verilebilmekte veya kişisel bilgiler gibi hassas bilgiler çalınabilmektedir. Bu saldırıların büyüklüğü ve yol açtığı maliyetlerin artması sigorta şirketlerinin siber riskleri yönetme konusunda etkili bir araç olabileceğini düşündürmektedir.

Güvenlik ihlallerinin ve siber saldırıların giderek artması işletmeler için siber riskin bir katastrofik risk boyutuna gelmesine neden olmuştur. Çoğu işletme için siber risklerin doğurabileceği kayıplar doğal afet risklerinden daha ciddi boyutlara ulaşmıştır. Şirketlere yapılan siber saldırılarda maddi kayıpların yanında şirkete karşı güvensizlik oluşması ve itibar kaybı da riskin şiddetini artırabilmektedir. Şirketler marka değeri ve müşteri ilişkilerinin karlılık kadar önem taşıdığı bu dönemde karşılıklı güveni zedeleyebilecek siber risklere karşı ciddi önlemler almaktadır. Özellikle dijital dönüşümün oldukça hızlı bir ivmeyle ilerlediği sigorta sektöründe kullanılan yazılım teknolojilerinin (bulut teknolojisi ve yapay zekâ gibi) çeşitliliği arttıkça karşılaşılabilecek saldırıların da değişerek artabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Şirketlerin siber risklerden kaynaklanabilecek zararları önleyici ve azaltıcı risk planları oluşturması risk yönetim sürecinde büyük önem taşıyabilmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1 Siber Risk Nedir?

Bilgisayarın ve internetin icadı tüm dünyada devrim olarak nitelendirilebilecek gelişmelere yol açmış, bireyler, işletmeler ve hatta ülkeler arasında sınırlar adeta yok olmuştur. Teknoloji birçok alanda kolaylıklar ve fırsatlar sunarken bir taraftan da yeni bir suç türünün doğmasına neden olmuştur. “Siber uzay, tüm dünyaya ve uzaya yayılmış durumda bulunan bilişim sistemlerinden ve bunları birbirine bağlayan ağlardan oluşan veya bağımsız bilgi sistemlerinden oluşan sayısal ortamdır (T.C. Ulaştırma Bakanlığı, 2023). Bu sebeple siber kavramını sadece internet olarak algılamamak gerekmektedir (Clarke, 2011). Siber ortam bilginin yaratıldığı, saklandığı, paylaşıldığı bir sistem ve altyapıları içeren tüm alan olarak değerlendirilebilir.

2009 tarihinde ABD Ulusal Araştırma Konseyi siber saldırıyı: “Bilgisayar sistemleri, ağlar veya bilgiyi ve/veya bunlarda yerleşik olan ya da bunları taşıyan programları değiştirmek, bozmak, aldatmak, küçük düşürmek veya yok etmek için yapılan kasıtlı hareketler olarak” tanımlanmıştır (Singer, Friedman, 2015). Bilişim sistemleri ilk olarak 1970’li yıllarda muhasebe ve arşivleme işlemlerini yapmak üzere işletmelere girmiştir. Günümüzde ise satış kanalından tüm operasyonel süreçlere kadar ağ bağlantılı sistemlere geçilmiştir. E-posta ve elektronik imza ile birçok iş faaliyeti, sözleşme ve anlaşmalar online ortamda düzenlenebilmektedir. Pazarlama faaliyetleri için sosyal medya, web sitesi gibi gelişmiş dağıtım kanalları kullanılmaya başlanmıştır. Bu geniş yayılımın beraberinde getirdiği riskler siber riskleri oluşturmaktadır (Ünal, 2014).

Siber riskler şirketlerin üretim ve operasyonel süreçlerinde öngörülemeyen zararlara yol açabilmektedir. Yeterince test yapılmadan gerçekleştirilen bir yazılım güncellemesi sonucunda oluşabilecek küçük bir hata tüm üretimin durdurulması noktasına kadar gelebilmektedir. Tüm önemli ve gizli bilgilerin bilgisayar ortamında depolandığı düşünüldüğünde bigdata teriminin önemi ortaya çıkmaktadır. Günümüzde en değerli şirket varlıklarından birisi de bu büyük veri ve bu verinin işlenmesidir. Siber saldırıların artması kuruluşların bu değerli varlıkları ve verileri için bir tehdit unsuru olabilmektedir. Siber risklerle mücadeleyi zor hale getiren ise dijitalleşmenin oldukça hızlı gerçekleşmesidir.

2.2. Siber Risk Türleri

Siber risklerde uygulanan birçok farklı saldırı yöntemi bulunmaktadır. Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş. (STM)’nin 2019 Ekim-Aralık Siber Tehdit Durum Raporu’na göre Türkiye’de en çok sahte

uygulamalar üzerinden sosyal mühendislik saldırıları gerçekleşmiştir. Bunlardan en çok tehlike oluşturan zararlı yazılım hemen her vatandaşın kullandığı E-Devlet'in sahte uygulaması olmuştur. Diğer en çok görülen saldırılar ise Kişisel Verilerin Güvenliği ve Veri Sızıntıları, Sosyal Medya Üzerinden Siber İstihbarat, Sağlık ve Ulaşım Sektöründeki Tehditler, IoT ve Akıllı Sistemlere Yönelik Tehditler olarak karşımıza çıkmaktadır (Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş., 2023).

2.2.1 Bilgisayar Korsanlığı

Bir bilgisayar sistemine yetkisi bulunmadığı halde sistemin güvenlik duvarlarını etkisiz hale getirerek girmeye çalışmaktır. Bu işleme hack, saldırıyı gerçekleştiren kişilere ise hacker adı verilmektedir. Hackerler sistemin içindeki güvenlik açıklarını tespit ederek bu açıklardan faydalanabilmektedir (Emniyet Genel Müdürlüğü, 2023). Birçok firma ağlarındaki bu güvenlik açığını yakalayabilen bilgisayar korsanları hakkında şikayetçi olmak yerine büyük ödüller vermeyi ve hatta iş teklifinde bulunmayı tercih etmektedir. Örneğin en popüler sosyal medya platformlarından biri olan Facebook'u hackleyerek güvenlik açıklarından birini bulan Andrey Leonov isimli hacker için şirket 40,000 dolar ödül ödemiştir (Vatan Gazetesi, 2023).

2.2.2 Zararlı Yazılımlar

Kötü amaçla oluşturulan her türlü yazılım zararlı yazılım olarak değerlendirilebilmektedir. Bilişim sistemleri için büyük tehlike oluşturan bu yazılımların farklı türleri bulunmaktadır. Virüsler, Truva atı, rootkitler, casus yazılımlar, solucanlar bunlardan bazılarıdır.

Virüsler internet ortamından, e-posta, bağlantı linkleri, usb (flash bellek) gibi aygıtlardan bilgisayara bulaşabilen zararlı yazılım kodlarından oluşmaktadır. Diğer yazılımlardan farklı olarak kendilerini diğer programlara kopyalayabilmekte ve bu şekilde yayılabilmektedirler (Akarslan, 2015). Virüslerin diğer bir özelliği de kullanıcı tarafından bir linke tıklanarak aktifleştirilmeye ihtiyaç duymasıdır. Mantık bombaları adı verilen yazılımlar da bir tür virüs programıdır. Bu programlar yaratıcıları tarafından belirlenen bir tarihte aktifleşmek üzere çalışmaktadırlar. Belirlenen tarihe kadar faydalı bir yazılım olarak işlem yapan ve fark edilmeyen bu virüs aktifleştiğinde bilgisayardaki tüm dosyaları, verileri ve bilgileri silebilmekte ve hatta sistemi tamamen çökertebilmektedir. Mantık bombası olarak bilinen en popüler zararlı virüslerden biri 'çernobil virüsü'dür. CIH (Çernobil Virüsü), 1998 yılında ortaya çıkmış, ana kartların Eprom (Erasable Programmable Read Only Memory) hafızasına veri yazarak kalıcı olarak donanıma zarar veren ilk virüs olmuştur (Ulusal Siber Olaylara Müdahale Merkezi (USOM), 2014).

Solucanlar tıpkı virüsler gibi kendini bilgisayarlar arasında kopyalayabilen ancak virüslerden farklı olarak ağ üzerinden otomatik olarak yayılabilen zararlı yazılımlardır. Solucanlar genellikle P2P dosya paylaşımı, virüslü web siteleri ve e-posta eklerinin indirilmesi yoluyla yayılmaktadır (Gönen, Kaya, 2023).

Truva atı veya trojenler herhangi bir yasal program yüklenirken arka planda kullanıcının bilgisi dışında işlem yapan kötü amaçlı yazılımlardır. Lisanslı ve ücretli bir programın internet üzerinden ücretsiz olarak yüklenerek bilgisayara bulaşımı sağlayabilmektedir. Örneğin bilgisayarına flash player yüklemek isteyen bir kullanıcı güvenli yükleme alanı olan Adobe yerine başka bir kaynak kullandığında Truva atını yükleyebilmektedir. Bulaştığı sistemde cihazın kontrolünü ele geçirme, farklı kötü amaçlı programları indirme, kullanıcıların verilerine erişme gibi zararlar verebilmektedir (Denning, 1988).

2.2.3.Yemleme (Phishing)

İllegal yöntemlerle kullanıcıların kimlik, şifre, kullanıcı adı, kart numarası, hesap numarası gibi hassas kişisel bilgilerini ele geçirmeye çalışan saldırılardır. Şifre avcılarının yemleyici adı verilir ve yemleyiciler güvenilir bir kaynak gibi gözükerek kullanıcıdan birçok kişisel veriyi isterler. Örneğin bir banka e-posta adresi gibi görünerek e-posta atabilir ve kullanıcının şifre, kredi kartı gibi bilgilerini ele geçirebilirler. Google Play gibi ödeme yapılabilen bir hesap üzerinden sanki yüksek tutarlı bir harcama yapılmış gibi e-posta gönderebilirler. Daha sonra 'bu harcamayı yapan siz değilseniz şu linke tıklayınız' şeklinde bir link göndererek Google Play'in kendi adresine çok benzeyen bir linke tıklanmasını sağlarlar. Tutarın iadesi için T.C. kimlik numarasından anne kızlık soyadına kadar tüm bilgilerin girilmesini isteyebilirler. Son dönemde en yaygın yapılan saldırılardan biri olan phishing sosyal mühendislik saldırılarının bir türü olarak bilinmektedir (Whitaker, Ryner & Nazif, 2010).

2.2.4.Siber Casusluk ve İstihbarat Saldırıları

Devletler veya şirketler tarafından yapılabilen sosyal mühendislik saldırılarıdır. Şirketler açısından bakıldığında genellikle rakip firmanın hassas bilgilerine ulaşmak, finansal planlarını ele geçirmek için yapılabilmektedir. Örnek olarak iki yazılım devi olan Microsoft ve Oracle şirketleri arasında gerçekleşen siber casusluk olayları verilebilmektedir.

Siber casusluk bir devletin diğer bir devlete zarar vermek amacıyla yapabileceği siber eylemlerden biridir. Bu saldırılar siber savaşa neden olabilecek boyutlara ulaşabilmektedir. Diğer devlete ilişkin sınırlar ele geçirilebileceği gibi zaman ve emek harcanan değerli bir buluşun çalınması gibi sanayi alanında birtakım bilgiler de ele geçirilmeye çalışılabilmektedir. Artan rekabet, teknoloji ve ticaret savaşları düşünüldüğünde devletlerin bu siber saldırılar ile üstünlük sağlamaya çalışmaya devam edebileceği düşünülmektedir (Yayla, 2013). APT (Advanced Persistent Threats) adı verilen Çinli bir tehdit grubu siber casusluk yaparak finansal kazanç sağlamayı amaçlamaktadır. 2012'den beri aktif olan bu grubun 4 ülkenin sağlık, telekom, teknoloji ve video oyun endüstrilerine saldırdığı tespit edilmiştir. Bu 14 ülke arasında Türkiye de bulunmaktadır (STM, 2019).

STM raporuna göre Türkiye'de 28 Ekim- 27 Kasım 2019 arasında Türk bankalarına ait 455.000'den fazla kart bilgisinin çalındığı ifade edilmiştir. Bu kart bilgileri "Joker's Stash" isimli underground sitesinde, farklı gruplar halinde 3 dolar veya 1 dolara satışa çıkarılmıştır. Sitedeki kart bilgileri detaylı olarak incelendiğinde sadece kart bilgileri değil ayrıca kart sahibinin adı soyadı, telefon numarası, e-posta adresi gibi bilgilerin de yer aldığı görülmüştür (STM, 2019).

2.3. Siber Risklerin Yönetimi

Siber risk belirli bir tehdidin, sistemin herhangi bir açığını yakalayarak zarar verme ihtimalidir. Gerekli önlemler alınmadan önce oldukça büyük olan bu risk, karşı önlemler geliştirildikçe azalmaktadır. Güvenlik önlemleri alındıktan sonra oluşabilecek risklere arta kalan risk adı verilirken önlem alınmamış haldeki risklere taban riski denilmektedir. Siber risklerin yönetim sürecinde sistemin karşılaşılabileceği belirsizliklerin tespit edilmesi, analizi, ortadan kaldırılması, ya da minimum seviyeye indirilmesi hedeflenmektedir. Risk yönetimi; tehditlerin neler olabileceği, bu tehditlerin denetimi, risk analizi yapılması, güvenlik sistemlerinin oluşturularak gözden geçirilmesi gibi süreçler ile zararı yok etmeyi veya en aza indirmeyi hedefler. Siber risklerin yönetiminde değişime ne kadar hızlı bir şekilde ayak uydurulabilirse o kadar etkili sonuçlar alınabilecektir. Risk sifra indirebilmek mümkün olmasa da risk yönetimi ile azaltılabilmektedir. Örneğin internet ortamında müşteri ile etkileşim halinde olunan bir uygulama varsa ve bu uygulamanın karşılaşılabileceği tehditlere karşı önlem alınmıyorsa durum çok büyük zararlarla sonuçlanabilmektedir. Dolayısıyla kurumların ve kişilerin siber risklere karşı bilinçlenmesi, siber güvenliğinin önemini kavrayarak bunu sistemin bir parçası olarak görebilmesi büyük önem taşımaktadır (Marsh & McLennan, 2020).

Tehditlere karşı her şirket kendi sektörüne ve kritik envanterine göre bir yönetim sistemi oluşturmalıdır. Önemlerin alınması hususunda güncel siber saldırıları takipte olmalıdır küçük önlemlerle bile büyük siber saldırıların önüne geçilebileceğinden siber güvenliğe gereken önemi saldırı sonrasında değil, öncesinde vermek gerekmektedir (KPMG, 2023).

Siber risklerin yönetiminde şirket veya organizasyonların sistem üzerindeki tüm veri ve hassas bilgilerin envanterinin çıkarılması ve bu bilgilerin kaybedilmesi veya kötü amaçlı kullanılması durumunda şirkete verebileceği zararlar değerlendirilmelidir. Şirketin varlıklarında meydana gelebilecek kayıplar, finansal tüm zararlar, 3. şahıs veya şirketlere karşı doğabilecek sorumluluklar analiz edilmelidir. Şirketler yazılım konusunda dışarıdan hizmet alıyorsa bilgi teknolojileri konusunda üçüncü şahıslara ne kadar bağımlı olduğunu belirlemelidir. Güvenlik sistemlerini oluşturan antivirüs ve güvenlik duvarı gibi sistemleri olası risklere karşı güncel tutmalıdır. Riskin önemli bir kaynağı da insan faktörü olduğundan çalışanların şirket hesapları ve özellikle sosyal medya üzerinden yaptıkları işlemlerin herhangi bir itibar kaybına ve yasal tazmin yükümlülüğüne yol açmaması konusunda dikkatli olunmalıdır. Bu hususta şirket çalışanlarının aktiviteleri sırasında uyması gereken kurallar belirlenmeli ve yazılı olarak iletilmelidir (Ünal, 2014)

Şirketlere 4. Sanayi devrimi ile gelen akıllı telefon, yapay zekâ, sosyal medya, makine öğrenmesi, nesnelerin interneti, kripto para, bulut gibi teknolojiler siber saldırılar için siber uzayın genişlemesi anlamına gelebilmektedir. Her yeni uygulama veya cihazda bilinmeyen güvenlik açıkları olacağından siber saldırılar için uygun ortam bulunabilmektedir. Ayrıca zamanla hackerlerin bilgi düzeyi ve yetenekleri gelişecek buna istinaden yapılan saldırılar da profesyonelleşecek ve daha yaygın yapılabilecektir (Orbis, 2018).

Şirketin siber güvenlik ihlali olaylarını önlemek, tespit etmek ve bunlara müdahale etmek için hangi araçları, süreçleri ve kontrolleri kullandığı belirlenmelidir. Önleme, tespit etme ve müdahale konusundaki öncelikler ve yatırımlar değerlendirilmelidir. Şirketin sisteme herhangi bir tehdit söz konusu olduğunda uyarı sisteminin bulunması ve proaktif siber savunma programlarına entegre edilebilir olması gerekmektedir. Bilinen saldırı türlerine ve onu hedefleyebilecek tehdit aktörleri tarafından kullanılan araçlara karşı güvenlik açıklarını değerlendirebilmeli ve potansiyel tehditleri anlayabilen olmalıdır. Hangi verilerin rakip şirketler için değerli olabileceği belirlenmeli ve güvenlik yatırımlarının bu varlıkların çalınması veya tehlikeye atılmasına karşı koruma konusunda yeterliliği sağlanmalıdır. Şirket yöneticilerinin, tehditler, saldırılar, savunma teknolojileri ve risk

azaltma stratejileri konusunda siber güvenlik uzmanları ile güçlü iletişim halinde olmaları gerekmektedir (Allianz Risk Barometer, 2022).

2.4. Siber Risklerin Sigortalanması

Munich Re ‘Cyber insurance: Risks and Trends’ 2023 raporuna göre 2023 yılı itibariyle dünya çapında 4,7 milyon uzman siber güvenlik alanında çalışmaktadır. 2022 yılında 8,44 trilyon ABD doları olan siber suç maliyetinin 2023 yılında yaklaşık 11 trilyon ABD doları olması beklenmektedir. 2027 yılında ise bu rakamın 24 trilyon ABD dolarına ulaşabileceği düşünülmektedir. Cybersecurity Workforce Study (ISC)’nin çalışmasına göre işletme ve kuruluşları artan bu maliyet tehditinden koruyabilecek yeterli nitelik ve bilgi düzeyine sahip 3,4 milyon çalışan açığı bulunmaktadır. Ayrıca gittikçe kompleks hale gelen yeni bilgi teknolojilerinin açıklarına güvenlik sağlayabilecek nitelikte iş gücünün olmaması da gelecekte siber saldırıların daha kaotik olabileceği düşüncesine yol açmaktadır.

Günümüzde siber riskler, teknolojiler ve güvenlik açıkları yıldırım hızında gelişmektedir. Siber tehditler ve müdahalelerle ilgili kamu ve özel kuruluşlar arasında bilgi paylaşımı güçlü bir siber güvenlik programının temel gerekliliği haline gelmiştir. Bu karmaşık risk ortamına çözüm olarak, şirketler siber risk hakkında bilgi edinmek ve daha iyi yönetmek için yeni fırsatlar aradıkça sigorta ürünleri pazarı da gelişmektedir. Şu anda, bir şirketin müşterilerinin siber kaynaklı bir kayıp nedeniyle uğradıkları zararları karşılamak için önemli bir sigorta pazarı bulunmaktadır (AON, 2021). Bununla birlikte, sigorta endüstrisi, kaybedilen fikri mülkiyet, itibar ve markanın değerini kapsayan birinci taraf politikaları ve siber altyapı hatalarını kapsayan ürünler gibi yeni siber risk alanlarına doğru genişlemeye çalışmaktadır. Bu gelişmenin önündeki çeşitli zorluklar bulunmakla birlikte bunlardan birisi de siber saldırılardan kaynaklanan kayıp olasılıklarını doğru tahmin edebilmek için geçmişteki verilerin yetersiz olmasıdır. Bu veri eksikliği nedeniyle uygun primin hesaplanmasında zorluklar yaşanmaktadır (Odell, Fauntleroy & Wagner, 2015).

2023 Munich Re raporunda 2022 yılında siber saldırıların rekor seviyeye ulaştığı ifade edilmiştir. Aynı zamanda dijital verilerin ele geçirilmesine yönelik saldırılarda artış olmuştur. Fidyeye yazılımları ve tedarik zinciri saldırıları 2022 yılının en çok gerçekleşen saldırı türleri olmuştur. Gelecekteki siber saldırıların ChatGPT gibi yapay zekâ tabanlı uygulamalar, ‘metaverse’ veri tabanı ve operasyonel teknoloji (OT) dünyaları gibi önemli teknoloji trendleri ile birlikte farklılaşarak artması beklenmektedir. Tüm bu teknoloji evreninin bireyler, işletmeler ve devletler için önemli fırsatlar sunarken aynı zamanda yeni birçok riski de beraberinde getirebileceği ifade edilmektedir. Yeni saldırı ortamlarının oluşması, oluşabilecek yeni güvenlik açıkları ve yeni sistemik riskler bu risklerden bazılarıdır.

İşletmeler siber sigortayı siber risk yönetimi stratejisinin etkili bir bileşeni olarak görmelidir. İlk adım olarak işletmeler, mevcut siber sigorta ürünlerini proaktif olarak değerlendirmeli ve fiyatlandırmayı anlamalıdır. Şirketler, teklifleri tanımlamak için aktif olarak çalışan sigorta şirketlerinin gelişmelerine katılma fırsatına sahip olabilirler. Şirketler ürünleri değerlendirip seçerken, sigorta şirketleri ile risk kontrol unsurlarını yönlendiren iyi güvenliğin temellerini ve bu uygulamaların benimsenmesinin kapsamı ve primleri nasıl etkileyebileceğini tartışmalıdırlar (PwC, 2014).

İlk olarak 1990 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde kullanılan siber sigorta ürünleri 2000’lerin başında Avrupa ve ilk kez 2012 yılında Türkiye’de teminat sağlamaya başlamıştır. Önceleri yalnızca veri kaybıyla sınırlı olan poliçenin kapsamı doğan ihtiyaçlarla birlikte genişlemektedir. World Economic Forum 2019 raporunda Avrupa’daki top 10 risk arasında siber riskler birinci olmuştur (World Economic Forum, 2019).

Siber saldırıların bazı etkileri aşağıdaki gibidir (KPMG, 2018):

- Müşteri bilgilerinin ifşası; Finansal kayıp, cezai yaptırım ve itibar kaybı
- Fikri mülkiyetin çalınması; Rekabet dezavantajı ve finansal kayıp
- Kurumsal verinin çalınması; Finansal kayıp, itibar kaybı
- Servislere ulaşılabilmesi; Müşteri erişiminin kesilmesi, finansal kayıp, itibar kaybı
- Tedarik hizmetlerinin zarar görmesi; kesintiler, finansal kayıp, itibar kaybı
- IP fikri mülkiyetinin çalınması

Siber sigortalar yukarıda sıralanan risklerin transferi açısından önemli bir araçtır. Siber sigorta ürünleri ile veri ihlalleri, iş durması ve sistem hasarlarının neden olabileceği kayıplar azaltılmaya çalışılmaktadır. Dijital teknolojilere olan güvenin artması, dijital güvenlik ve gizlilik risklerinin artmasına ve poliçe sahiplerine bu risklerin çoğuna karşı finansal koruma sağlamak için bir siber sigorta pazarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. OECD raporuna göre poliçelerin kapsama aldığı temel altı siber olay aşağıdaki şekilde gösterilmiştir (Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), 2020):

- Siber dolandırıcılık ve hırsızlık

- Siber zorbalık
- Teknoloji bozulması
- Ağ güvenliği yükümlülüğü
- İletişim ve medya sorumluluğu
- Veri gizliliği ihlalleri

Siber risklerin sigorta kapsamı belirlenirken mülk için mi veya sorumluluk için mi yapılacakları düşünüldüğünde sunulan teminatların türü oldukça farklılaşabilmektedir. Bu durum şirketlerin siber risk havuzunu oluştururken zorlanmasına neden olabilmektedir. Siber risklerin underwriting ve fiyatlandırma süreçlerinin karmaşık olması da zorluklardan birisidir. Siber sigortaların yaygınlaşması için sigorta sisteminin çalışmalarının yanında hükümetin, regülasyonların, teknoloji şirketlerinin, broker gibi araçların da iş birliği gerekmektedir (OECD, 2020).

Siber sigortaların ilk alıcısı olan şirketlere bakıldığında medya ve telekomünikasyon sektörü başta gelmekteyken sonrasında finansal kurumlar ve perakendeciler gelmektedir. Siber risk pazarının büyümesinde şirketlerin ve bireylerin risk bilincinin artmış olması etkili olmuştur. Buna karşın OECD ülkeleri içinde siber sigorta primleri hayat dışı branşın %0,5'ini oluşturmaktadır. Bu oran siber sigortanın büyüme potansiyeli olan bir pazar durumunda olduğunu göstermektedir. Nitekim yapılan araştırmalar 2025 yılında prim üretimi tahminlerinin 20 milyar ABD dolarını aşacağını ifade etmiştir (AON, 2017).

Örnek olarak Anadolu Sigorta A.Ş.'nin siber güvenlik ürünleri incelendiğinde Bireysel Siber Güvenlik Sigortası ve Ticari Siber Güvenlik Sigortası olmak üzere iki ürünü bulunmaktadır. Bireysel poliçenin teminatları; hukuki danışma, kimlik hırsızlığı, online saygınlığa zarar verilmesi, e-reputasyon, e-alışveriş, ödeme araçlarının hileli kullanımı ve kişisel şifre çalınması olarak düzenlenmiştir. Ticari siber güvenlik poliçesi teminatları; veri koruma hasarları, iş durması, siber fidye, bilgi güvenliği ve gizlilik sorumluluğu, kamu otoritesine karşı yapılan savunmalar ve para cezaları, veri ihlali, üçüncü kişilerden gelecek tazminat talepleri olarak düzenlenmiştir (www.anadolusigorta.com, 2023).

2.5. Siber Sigorta Verilerine Bakış

Tablo 1'de 2022 yılına ait toplam yazılan siber sigorta primlerinin yaklaşık 14 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. Yazılan primlerde en büyük üretim payına %71 ile Amerika'nın sahip olduğu, %29'luk payın Avrupa ve Afrika'ya ait olduğu gözlemlenmektedir. Asya ise %1'den daha az bir prim üretimine sahiptir.

Tablo 1. Siber Toplam Yazılan Primler, bölgesel (milyar dolar)

	Toplam Yazılan Primler	Toplam Yüzde	Ülkeler	Kayıp Data
Amerika	9,693.41\$	71%	5	0
Asya	55.72 \$	<1%	3	0
Avrupa&Afrika	3,947.67 \$	29%	11	1
Toplam	13,696.80 \$	%100	19	1

Kaynak: Global Insurance Market Report (GIMAR), Special Topic Edition, Cyber, April 2023

Tablo 2'deki verilere göre 2022 yılı için gerçekleşen net hasar tutarlarına bakıldığında yaklaşık 4 milyar dolar bir hasar gerçekleşmiştir. Hasarların %63'ü Amerika'da gerçekleşirken %37'si Avrupa&Afrika ülkelerinde gerçekleşmiştir. Sigorta şirketlerine göre, en yüksek potansiyel sigortalama kayıplarına sahip siber tehditler fidye yazılımı ve toplu güvenlik açığı saldırıları olurken, bunu bulut veri kesintisi, veri ihlalleri ve üçüncü taraf hizmet sağlayıcılardan kaynaklanan güvenlik açıkları takip etmektedir.

Tablo 2. Bölgelere Göre Siber Hasar Tutarları (milyar dolar)

	Net Hasarlar	Toplam Yüzde	Ülkeler	Kayıp Data
Amerika	\$2,677.01	%63	5	0
Asya	\$4.35	%0	3	0
Avrupa&Afrika	\$1,575.93	%37	11	4
Toplam	\$8,252.94	%100	19	4

Kaynak: Global Insurance Market Report (GIMAR), Special Topic Edition, Cyber, April 2023

Siber riskler geniş çaplı etki alanına sahip, sürekli gelişen ve büyüyen özgün risklerdir. Siber riskler sigorta şirketleri için aynı zamanda hem operasyonel hem de ticari bir risk boyutundadır. Operasyonel anlamda sigorta

ürününün hasar ve yönetsel riskleri söz konusu olabileceken, ticari anlamda da şirketin kendisi siber saldırıya uğrayabilir ve sonucunda hasar taleplerini karşılama, işleme koyma ve hizmet sunma hizmetleri en çok ihtiyaç duyulan anda sektöye uğrayabilmektedir.

Allianz'ın 2020 risk barometre raporunda 2022 yılı için en önemli top 10 risk sıralamasında siber riskler birinci sırada gelmektedir. Bu riskler 2021 yılındaki rapora göre %44 oranında bir artış göstererek zirveye yerleşmiş, tedarik zincirinde yaşanan riskler ve doğal afet gibi riskleri geride bırakmıştır. Siber riskin en yüksek görüldüğü ülkeler ise Avustralya, Belçika, Brezilya, Hindistan, Danimarka, Japonya, Nijerya ve Güney Afrika olarak belirtilmiştir.

Siber sigortaların yönetimi ve gelişimde çeşitli engeller bulunmaktadır. Bu zorluklardan birisi de verilerin yetersiz olması ve veri toplama zorluğudur. Bu durum doğrudan fiyatlandırma sürecinin kalitesini etkileyebilmektedir. Standardize edilmiş bir veri modelleme yapısının olmayışı ve kayıpların tahmininde belirsizlerin yüksek oluşu siber risklerin ölçümünü zorlaştırmaktadır. Sigorta ve reasürans şirketlerinin temel sigortacılık işlemleri ve hasar yönetimi anlamında gerek duyulan teknik ve aktüeryal beceriyi güçlendirebilmek adına siber iş gücüne de yatırımlar yapması önem taşımaktadır.

3. Sonuç

Teknoloji ve internete bağımlılık gerek bireysel gerek şirketler bazında artarken beraberinde yeni riskleri de getirmektedir. Siber riskler son dönemde tüm risklerin önüne geçerek bazı ülkeler için bir numaralı risk konumuna gelmiştir. Bu riskin en önemli özelliklerinden biri tek bir kişinin oturduğu yerden yalnızca bir bilgisayarla dünya çapında zarar verebilme olanağına sahip olmasıdır. Sınırların olmadığı ve hasarların giderek arttığı siber uzayda risklerin etkili bir şekilde yönetilmesi ihtiyacı doğmuştur. Siber krizleri yönetmek, yönetim araç setinin giderek daha önemli bir parçası haline gelmektedir.

İşletmelerin gerek değişen tehditlere gerekse sınır ötesi mevzuat gerekliliklerine uyma ihtiyacının bir sonucu olarak, gizlilik ve güvenliği çalışma biçimlerine dahil etmeye giderek daha fazla önem vermeleri beklenmektedir. Siber güvenliğin her iş kolunun, fonksiyonun, ürünün ve hizmetin ayrılmaz bir parçası haline gelmesi önem taşımaktadır. Herhangi bir ayırım yapılmaksızın, küçük işletmelerden büyük devletlere kadar herkes siber risklerle karşı karşıya kalabilmektedir. Siber saldırılar için gerekli önlemleri almak, güvenlik sistemleri oluşturmak ve gerçekleşen bir kayıp söz konusu olduğunda bu kayıpları karşılayabilmek gerekmektedir. Konusu risk olan sigortacılık sektörü, siber risklerin yönetiminde ve yol açabileceği risklerin en aza indirilmesinde etkin rol oynayabilecek bir sektör konumundadır. Nispeten yeni olan siber sigortaların önünde, veri eksikliği, büyük sayılara ulaşılabilmesi, bilgi eksikliği, risk bilincinin gelişmemiş olması gibi birtakım engeller bulunmaktadır. Ancak gelişmekte olan ekonomisi, özellikle finans sektöründe yaygın olarak kullanılan ileri bilgi teknoloji sistemleri, genç nüfusu ve yabancı yatırımlar için iyi bir pazar olması nedeniyle Türkiye siber sigorta ürünleri için avantajlı konumdadır. Etkili bir siber güvenlik için sigorta şirketleri, teknoloji şirketleri ve devletin iş birliği içerisinde olması büyük önem taşımaktadır.

Siber sigorta pazarının karşısındaki zorluklar ancak siber saldırı ve siber güvenlik hakkında yeterli bilgi ve farkındalık düzeyine ulaşıp primi doğru hesaplayabilecek düzeye gelerek azaltılabilecektir. Ayrıca asimetrik bilgi ve ters seçim ortamının giderilebilmesi ile poliçe teminatları arasında karşılaştırmalar ve verimli düzenlemeler yapılabilecektir. Tıpkı trafik sigortalarındaki gibi suistimallerin veya hasarların kaydedildiği TRAMER gibi bir veri tabanı sisteminin oluşturulması hasar sürecinde ve yeni saldırıların tahmininde yardımcı olabilecektir. Şirketlere sektörü fark etmeksizin siber güvenlik konusunda bilgilendirme veya eğitimler düzenlenmesi, sigorta bilincinin artırılmasının sağlanması, şirket çalışanlarının bilgi teknolojileri ile koordine çalışması gibi düzenlemelerin siber sigortaların yaygınlığı konusunda olumlu yönde etkili olabileceği düşünülmektedir. Siber sigorta, siber tehditlerin hızla geliştiği bir ortamda işletmeler ve bireyler için önemli bir güvenlik ağı sağlayabilir. Dolayısıyla, siber sigorta ürünleri sağlayan şirketlerin sürekli olarak pazarın ihtiyaçlarına ve değişen tehdit manzarasına uyum sağlaması önemlidir.

Siber risk yönetimi dijitalleşen dünyanın temel rollerinden biridir. Siber sigorta bunun önemli bir parçası olduğu için siber sigortalara talebin güçlü bir şekilde artması beklenmektedir. Sürdürülebilir bir siber sigorta pazarının oluşturulması, sigorta sektörü için önemli bir görev olmaya devam edeceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akarslan, H. (2015). Bilişim Suçları, 2. Baskı, Seçkin Yayınları.
- Allianz Risk Barometer (2022). Allianz Global Corporate & Specialty, January.
- Altuntaş, E., Kara, E. Soylu, A.B. & Kırkbeşoğlu, E., (2018). Siber Sigortalar: Son Gelişmeler, Uygulamalar ve Sorunlar. *Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi*, (12), 8-22.
- Anadolu Sigorta, Bireysel Siber Güvenlik Sigortası Bilgilendirme Formu, https://www.anadolusigorta.com.tr/i/content/45_1_SR906.0220.pdf. 07.11.2023
- Anadolu Sigorta, Ticari Siber Güvenlik Sigortası, <https://www.anadolusigorta.com.tr/tr/ticari-siber-guvenlik-paket-policesi> 07.11.2023
- AON Inpoint (2017). Uncovering the Hidden Opportunities, Global Cyber Market Overview.
- AON, (2016). Cyber-The Fast Moving Target, Benchmarking Views And Attitudes By Industry.
- AON, (2021). Cyber Security Risk Report, February.
- Clarke, R., Robert K., (Nisan 2011). Siber Savaş, (Çeviren: Murat Erduran), İkü Yayınevi.
- Denning, P., (1988). Computer Viruses, NASA Ames Research Center, RIACS Technical Report TR-88.10.
- Emniyet Genel Müdürlüğü, <https://www.egm.gov.tr/siber/sibersucnedir>, 05.11.2023
- Global Insurance Market Report (GIMAR). (2023). Special Topic Edition, Cyber, April.
- KPMG, (2018). Siber Güvenlik Sigortası Risk Değerlendirme Hizmetleri.
- KPMG, (2023). Cybersecurity considerations 2023.
- Marsh & McLennan Insights, (2020). MMC Cyber Handbook 2020 Advancing Cyber Resilience.
- Munich Re (2023). Cyber insurance: Risks and Trends.
- Munich Re. (2022). Munich Re Global Cyber Risk and Insurance Survey 2022. <https://www.munichre.com/landingpage/en/global-cyber-risk-and-insurance-survey-2022.html>. 01.10.2023
- Odell, L. A., Fauntleroy, J. C., & Wagner, R. R. (2015). Cyber Insurance—Managing Cyber Risk. Institute for Defense Analyses, April.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), (2020). Encouraging Clarity in Cyber Insurance Coverage, The Role Of Public Policy And Regulation.
- OECD, Building a Sustainable Cyber Insurance Market, Insurance Policy Insights, <https://www.oecd.org/daf/fin/insurance/Building-a-Sustainable-Cyber-Insurance-Market.pdf>. 28.10.2023
- Orbis Research (2018). Global Cyber Security Insurance Market, <https://www.reuters.com/brandfeatures/venture-capital/article?id=36676>. 27.09.2023
- PwC, (2014). Managing Cyber Risks with Insurance, June.
- Reeve, T. (n.d.), Cyber insurance not trusted by business, KPMG claims, SC Media, <https://www.scmagazineuk.com/cyber-insurance-not-trusted-business-kpmg-claims/article/1478868>. 27.08.2023
- Singer, P.W., Friedman A., (2015). Siber Güvenlik ve Siber Savaş, (Çeviren: Ali Atav), Buzdağı Yayınevi, 1. Baskı, Mart.
- STM, (2019). Siber Tehdit Durum Raporu, Ekim- Aralık.
- Swiss Re, (2022). Cyber Insurance: Strengthening Resilience for the Digital Transformation November.
- T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, 2016-2019 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi, <http://www.udhb.gov.tr/doc/siberg/2016-2019guvenlik.pdf> (24.09.2023)
- USOM, (2014). Siber Güvenliğe ilişkin Temel Bilgiler, Temmuz <http://some.sdu.edu.tr/assets/uploads/sites/408/files/siber-guvenlige-iliskin-temel-bilgiler-22092017.pdf>. 25.07.2023
- Ünal, S. (2014). Siber Riskler, *Reasürör*, Sayı 91, Ocak.
- Varol Gönen, N. & Öner Kaya, E., (2023). Türk Sigorta Sektöründe Siber Sigortalara İlişkin Değerlendirme: Sektörel Bir Araştırma, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 58(1), 708-726.
- Vatan Gazetesi, <http://www.gazetevatan.com/facebook-un-acigini-buldu-40-bin-dolar-kazandi-1031106-teknoloji/>. 25.03.2023

Whittaker C., Brian R., Marria N., (2010). Large-Scale Automatic Classification of Phishing Pages, NDSS '10, *Google Research*.

World Economic Forum (WEF), (2022a). The Global Risks Report 2022, 17th Edition. In partnership with Marsh McLennan, SK Group and Zurich Insurance Group.

World Economic Forum, (2019). Insight Report, Regional Risks for Doing Business.

Yayla, M. (2013). Hukuki bir terim olarak siber savaş. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 104, s.177-202.

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazar(lar)ına aittir. Yazar(lar) etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı:

Tarih:

No:

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %100

Kredi Temerrüt Swapı (CDS) ile Morgan Stanley Capital International (MSCI) Türkiye Endeksi arasındaki Eş Bütünleşme İlişkisinin Araştırılması

Yasemin AYNACI⁶

Melike Nur ARMAĞAN⁷

Makale Bilgisi

Özet

Makale Süreci:

Geliş Tarihi: 10/ 12/ 2023

Kabul Tarihi: 21/ 12/ 2023

Bu araştırmada 31.10.2022-30.10.2023 tarihleri arasındaki dönem için günlük veriler kullanılarak Kredi Temerrüt Takası (CDS) ile Morgan Stanley Capital International (MSCI) Türkiye Endeksi arasındaki ilişki araştırılmıştır. Serilerin logaritmaları alınarak Harvey Doğrusallık Testi, Normallik Testi, Değişen Varyans ve Otolorelasyon Testi yapıldıktan sonra Değişkenlerin durağanlık özelliklerini görebilmek için Augmented Dickey Fuller (ADF) ve RALS ADF birim kök testleriyle durağanlık seviyeleri tespit edilmiş; değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki ise RALS Eş Bütünleşme Testi ile araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, CDS ile Morgan Stanley Capital International (MSCI) Türkiye Endeksi arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: CDS,
MSCI, RALS Eşbütünleşme

Jel Kodları: : D53, G15, C32

⁶ Yüksek Lisans Öğrencisi, Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Finans ve Bankacılık Ana Bilim Dalı, yasemin.aynaci08@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5742-394X

⁷ Yüksek Lisans Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, melikenurarmagan3@gmail.com

ORCID: 0009-0006-2702-8339

Investigation of Cointegration Relationship between Credit Default Swap (CDS) and Morgan Stanley Capital International (MSCI) Turkey Index and BIST 100 Index

Article Info

Article Proses:

Received: 10/ 12/ 2023

Accepted: 21/ 12/ 2023

Keywords: CDS,
MSCI, RALS
Cointegration

JEL Codes: D53, G15,
C32

Abstract

In this research, Credit Default Analysis was used using the daily data set for the period between 31.10.2022-30.10.2023. The relationship between swap (CDS) and Morgan Stanley Capital International (MSCI) Turkey Index has been investigated. After taking the logarithms of the series and performing the Harvey Linearity Test, Normality Test, Heteroscedasticity and Autocorrelation Test, we can see the stationarity properties of the variables. Stationarity levels were determined with Augmented Dickey Fuller (ADF) and RALS ADF unit root tests; long term between variables The relationship was investigated with the RALS Cointegration Test. According to the findings, it has been determined that there is a long-term relationship between CDS and Morgan Stanley Capital International (MSCI) Turkey Index.

1. Giriş

Risk, kurumun belirli bir amaç ve hedefine ulaşmasını ve görevlerini tam olarak yerine getirmesini engelleyen, beklenmedik tehlikelerin meydana gelmesine neden olan olaylardır. Riskler gerçekleşen olaylar değil, gerçekleşme olasılığı olan fakat ne zaman olacağı, nasıl gerçekleşeceği ve ne kadar zarar vereceği bilinmeyen olaylardır. Araştırmalar, risk oranı düşük ise, gelecekte gerçekleşebilecek riskler de doğru bir şekilde tahmin edilebildiğini göstermektedir. Riskin oranının yüksek çıkmasının sebebi ise geleceğe yönelik tahminlerin yeterli olmadığı şeklindedir (Parlakaya,1996: 6).

Risk yönetimi tekniklerinin uygulanması, bir dereceye kadar geleceğe yönelik beklentileri somutlaştırabildiğinden ve beklentileri programlı bir şekilde bir periyoda bağlayabilme yeteneği sağladığından, finansal yöneticilere; faiz oranları, döviz kuru ve fiyatların ne olacağını belirleme olanağı tanımaktadır. Bu sayede gelecekteki nakit giriş ve çıkışları bir dereceye kadar belirlenebilmektedir. Ayrıca finansal risk yönetimi tekniklerinin esneklik faydaları, işletme bütçesinin esneklik ve süreklilik ilkesine göre belirlenmesine yardımcı olur. Finans piyasalarında risk yönetimini sağlamak yalnızca kâr amacı gütmek için değil ayrıca işletmelerin hayatlarını devam ettirebilmeleri açısından oldukça önem arz etmektedir. Çünkü döviz kuru, faiz oranları ve mal fiyatlarında aniden değişiklikler olmaktadır. (Sayılğan, 1995:328).

Finans piyasaları arasındaki bütünleşme olgusu, Etkin Piyasa Hipotezini destekleyen bir kavramdır. Bu hipotezde Fama (1970) menkul kıymet fiyatlarının piyasada var olan tüm bilgileri tam olarak yansıtmakta olduğunu ifade etmektedir (Karan, 2004:273). Küreselleşmenin ve teknolojinin hızla gelişmesine paralel şekilde 1990'lı yıllara doğru finansal piyasalarda yaşanan entegrasyon giderek artış göstermiştir. Bu durum finans piyasaları arasındaki sınırları kaldırarak, yurtiçi ve yurtdışı sermaye akışlarıyla ilgili kısıtlamaları ve etkilerini ortadan kaldırmak amaçlı finansal serbestleşme politikalarının uygulanmasına sebep olmuştur. Bu entegrasyon neticesinde bütün dünyada finansal piyasalar uluslararası yayılma etkisiyle birbirini etkilemeye ve hatta birbirine bağımlı olmaya başlamıştır. Aynı zamanda bu entegrasyon finansal piyasaların birbiriyle olan etkileşimini artırmış ve bir piyasada ortaya çıkan olumsuz bir olayın tüm piyasalar da etki yaratmasına sebep olmuştur (Kaya ve Yarbaşı, 2020:751-752). Ülkelerin finansal piyasalarındaki entegrasyon, uluslararası finansal varlık yatırımcılarının küresel mi yoksa yerel risk faktörlerine göre mi hareket etmeleri gerektiğini de belirlemektedir. (Ustalar, 2023: 499).

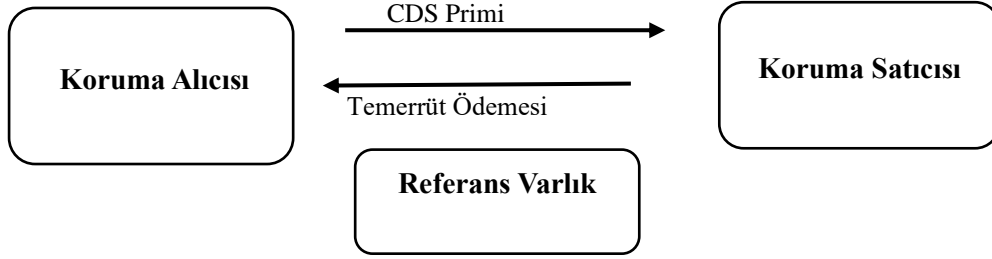
Dünya ekonomisinde küreselleşme süreci ile hızla artan gelişmeler, finansal piyasalarda önemli değişimlere yol açmıştır. Finansal piyasalarda yaşanan oynaklık, tüm ekonomileri piyasalarda yaşanabilecek risklere karşı dikkatli olmaları gerektiğini göstermektedir (Sarıtaş ve Nazlıoğlu, 2019:543). Yatırımcıların finansal piyasalardaki olumsuzluklardan kaçınmak ve oluşabilecek risklerde korunmak için uluslararası piyasalardaki risk ölçen önemli göstergeleri takip etmeleri gerekmektedir. Bu göstergelerin en önemlilerinden biri Kredi Temerrüt Swapları (CDS)'tir. Ülke kredi riskini temsil eden ve temel bir risk göstergesi olan CDS primleri ile borsalar arasındaki ilişki daha fazla önemsenmekte ve finansal entegrasyonun bir gereği olarak piyasalarda hızlı bilgi akışı sebebiyle risk yönetimi de önem kazanmaya devam etmektedir (Çevik ve Buğan, 2019:534).

CDS endeksi, borsada işlem gören yatırım araçlarındaki verileri toplayarak belirli bir zaman dilimi içindeki oransal değişimini ölçen göstergelerdir. İlk defa 1993 yılında Chicago Opsiyon Borsası tarafından oluşturulan bu endeks, Amerika borsasının en önemli endekslerinden biri olan S&P 500 endeksinden türetilmiştir (Münyas ve Bektur, 2021:559). Borsa endeksleri ise, borsada işlem görmekte olan şirketlerin hisse senetlerinin fiyat ve getiri performanslarını ölçmekte kullanılan temel göstergedir.

CDS, bir kredinin geri ödenmemesi durumunda riskini tespit eden ve onu sigortalayan değerdir. Çoğu zaman iki ülke arasındaki borçlanma durumunu ifade eder. CDS, iki taraf arasında yapılan bir anlaşmadır. Anlaşmadaki koruyucu taraf, borçların ödenmemesi durumunda alıcıya bir miktar ödeme yapar. Ancak belirli bir süre boyunca alıcı taraf da koruyucu tarafın temerrüt riskini üstlenmesi için prim öder. Buna CDS primi denir. Böylece alıcı zararını en aza indirirken koruyucu da prim geliri elde eder. CDS primi, borçlu tarafa ait olan kredi veya borçlu tarafından ihraç edilen kredi varlıklarının bir fonksiyonudur (Bayrakdaroğlu ve Mirgen, 2021:66). Kredi notunun yükselmesi ile prim düşmekte, kredi değerinin düşmesi ile de prim yükselmektedir (Joseph, 2013: 325). Aynı zamanda ülkenin riskinin ölçülmesinde de CDS kullanılmıştır. Oluşabilecek krizlerin etkilerini en aza indirmek, önceden tedbir almak ve ülke risklerinin saptanmasına yardımcı olmak için ülkelere ait kredi temerrüt takasları çok önemlidir.

Günümüzde CDS verilerinin kredi risklerini ölçmede aktif olarak kullanıldığı görülmektedir. CDS, spreadi yerel ekonomik risklerin toplu bir göstergesidir. CDS'in 150-200 aralığında olması riskin düşük olduğunu göstermektedir. 150'nin altında olması çok iyi, 300'ün üzerine çıkması ise riskin yüksek olduğunu göstermektedir (Bektaş ve Babuşçu, 2019:100).

Şekil 1. Kredi Temerrüt Takası'nın (CDS) Yapısı ve İşleyişi

Kaynak: (Singh ve Andritzky, 2006: 5).

CDS' nin yapısı ve işleyişi Şekil 1'de görüldüğü gibi koruma alıcısı ve koruma satıcısı olmak üzere iki taraftan oluşan bir sözleşmedir. Koruma alıcısı, referans varlığının korunması karşılığında koruma satıcısına CDS primi ödemektedir. Koruma satıcı, referans varlıktan kaynaklanan kredi riskinin belli bir kısmını veya tamamını üstlenmekte ve daha önceden belirlenen miktarı koruma alıcısına ödemeyi kabul etmektedir (Fettahoğlu & Kılıç, 2009: 1). Referans varlık, korumanın sağlandığı kredi ya da diğer varlıklardır (Longstaff, Mithal & Neis, 2004: 4-5).

Bir yatırım araştırma endeksi olan MSCI (Morgan Stanley Capital International) endeksleri ilk kez 1968 yılında ABD dışındaki ülkelerin küresel sermayelerinin performanslarını ölçmek için uluslararası sermaye endeksleri olarak tasarlanmıştır. Daha sonra 1986 yılında Morgan Stanley uluslararası sermaye endekslerinin lisanslarını devralmış ve bu endeksler MSCI olarak adlandırılmıştır (Küçükşille, 2019: 156). İlerleyen zamanlarda MSCI endekslerinin kullanımı artmış ve önemli referans endeksleri olarak kabul edilmiştir.

MSCI endeksleri, ülkenin önde gelen şirketlerinin hisse senetlerini içeren bir borsa endeksidir. Bu endeks, yatırımcılara ülkenin ekonomik performansını izleme ve analiz etme fırsatı sunar. Özellikle yerel ve yabancı yatırımcılar tarafından ülke ekonomisine dair bir gösterge olarak kullanılır. Ayrıca, endekse bağlı olarak yatırım fonları ve farklı ürünler oluşturularak yatırımcılara birçok yatırım yapma imkânı sunulur (<https://www.msci.com/>).

Hisse senedi piyasaları son yıllarda tüm dünyada görülen finansal krizler ve küresel salgınlardan dolayı önemli derecede etkilenmiştir. Yatırımcılar ise yatırım risklerini daha iyi yönetebilmek için finans piyasalarının zaman içindeki davranışlarına dikkat etmeye başlamışlardır. Bu sebeple son yıllarda finansal piyasalarda volatilitiyi ölçen farklı endeksler türetilmiştir. Günümüzde ülkelerin makroekonomik durumu hakkında fikir sahibi olunmasına olanak sağlayan ve uluslararası önemli kuruluşlar tarafından geliştirilmiş belli başlı göstergeler bulunmaktadır. Kredi temerrüt takasları (CDS) söz konusu göstergelerden birisi olup ülkelerin kredi riskinin görülmesini sağlayan önemli bir araçtır. Çalışmanın amacı, CDS ile MSCI arasındaki ilişkiyi incelemektir.

3. Literatür Taraması

Kredi Temerrüt Swapı (CDS) ile Morgan Stanley Capital International (MSCI) Türkiye Endeksi kapsamında literatürde yapılmış çalışmalar incelendiğinde, ülkemizde sınırlı sayıda çalışma olmasının yanı sıra uluslararası literatürde çalışmalar yapıldığı görülmektedir.

Acaravcı ve Karaömer (2017) tarafından yapılan çalışmada, 01.02.2012-01.02.2017 tarihleri arasındaki haftalık veriler kullanılarak Kredi Temerrüt Takası (CDS) ile BİST-100 Endeksi arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın sonuçları, CDS ile BİST-100 Endeksi arasında uzun vadeli bir ilişki olmadığını ortaya çıkarmıştır. Kısa vadeli ilişkileri incelemek için vektör otoregresif (VAR) modeli kullanılmıştır. Granger nedensellik, varyans ayrıştırma ve etki-tepki analizleri ile değişkenler arasındaki kısa vadeli dinamikler gösterilmiştir. Analizler, CDS ile BİST-100 Endeksi arasında nedensellik ilişkisi olmadığını bulmuşlardır.

CDS ve MSCI kapsamlı bu çalışmada Akyol ve Baltacı (2019), Türkiye'nin CDS primlerinin belirleyicileri olarak yurtiçi ve küresel faktörleri ele almışlardır. Bu kapsamda, 2005Q2-2018Q4 dönemine ait veriler ARDL sınır testi yöntemi ile değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonuçları, Türkiye'nin CDS primlerinin reel faiz oranları, BIST100 endeks getirileri, cari işlemlerdeki denge, ülkedeki portföy yatırımları ve enflasyon oranları gibi yerel faktörlerden etkilendiğini ortaya koymuştur. Ayrıca, CDS primlerinin VIX, MSCI Europe endeksi, FED faiz oranları, petrol fiyatları ve ABD ekonomik ve parasal politika belirsizlikleri gibi küresel faktörlerle de ilişkili olduğu bulunmuştur.

Bu çalışmada Kaya ve Yarbaşı, (2020), MSCI Gelişen Piyasalar Endeksi ile BİST 100 endeksi arasındaki nedensellik ilişkisi, 14.04.2003-31.12.2019 tarihleri arasındaki günlük veriler kullanılarak incelenmişlerdir. Araştırmacılar, değişkenlerin eşbütünleşik olup olmadığını Johansen-Juselius testi ile kontrol etmişler ve

değişkenler arasında Granger nedenselliği olup olmadığını test etmişlerdir. Ayrıca, değişkenlerin ilişki derecesini ve dinamiklerini VAR modeli ile tahmin etmişler ve değişkenlerin birbirlerine olan etkilerini varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizleri ile ölçmüşlerdir. Sonuç olarak, MSCI ve BİST 100 endeksleri arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ve değişkenler arasında iki yönlü bir nedensellik olduğu bulunmuştur. Buna göre, BİST 100 endeksi MSCI endeksinin bir ve iki günlük gecikmelerine pozitif tepki verirken, MSCI endeksi BİST 100 endeksinin bir günlük gecikmesine negatif, iki günlük gecikmesine ise pozitif tepki vermiştir. Ayrıca, varyans ayrıştırması sonuçları, MSCI değişkeninin BİST değişkeninin şoklarından çok az etkilendiğini, ancak BİST değişkeninin MSCI değişkeninin şoklarından önemli ölçüde etkilendiğini göstermiştir.

Vurur (2021), Bu çalışmada, Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkenin CDS primleri ile BİST 100 endeksi arasındaki ilişkinin COVID 19 pandemisi öncesi ve sonrası dönemlerde nasıl farklılaştığı araştırmıştır. Araştırmacı, 22 Şubat 2018- 21 Temmuz 2020 tarihleri arasındaki günlük verileri kullanarak, değişkenlerin eşbütünleşik olup olmadığını ARDL ve Gregory Hansen yapısal kırılmalı testleri ile sınımış ve değişkenler arasında Granger nedenselliği olup olmadığını Toda Yamamoto testi ile belirlemiştir. ARDL ve Gregory Hansen testlerinin sonuçları, uzun dönemde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre, yapısal kırılma öncesinde BİST 100 endeksi CDS primlerine Granger neden olurken, yapısal kırılma sonrasında CDS primleri BİST 100 endeksine Granger neden olmuştur. Bu sonuçlar, CDS primleri ile borsa endeksi arasındaki ilişki yönünün yapısal kırılma dönemlerinde değişebileceğini göstermektedir.

Bayrakdaroğlu ve Mirgen (2021), BRICS ülkeleri (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) arasındaki CDS primleri ile borsa endeksleri (Sao Paulo SE Bovespa, RTS, Nifty 500, Shanghai SE Composite, FTSE / JSE SA Top 40 Companies) arasındaki ilişki, 14.04.2003-31.12.2019 tarihleri arasındaki günlük veriler kullanılarak analiz etmişlerdir. BRICS, küresel ekonomiyi etkileyen önemli bir yükselen piyasalar grubudur. Bu kapsamda, seçilen BRICS ülkelerinin 5 yıllık CDS primleri ile borsa endeksleri arasındaki ilişkinin niteliği ve yönü panel veri analizi ile belirlenmiştir. Analiz sonucunda, değişkenler arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, CDS primlerinin düşmesinin borsa endekslerinin yükselmesine yol açtığını göstermektedir.

Kandemir, Vurur ve Gökgöz (2022), Bu çalışma, Türkiye'nin kredi temerrüt takası (CDS) primlerinin Borsa İstanbul 100 (BİST 100) endeksi, döviz kurları ve tahvil faiz oranları ile ilişkisini 12.04.2013-03.12.2020 tarihleri arasındaki günlük veriler kullanılarak incelemektedir. Çalışmanın amacı, elde edilen sonuçlara dayanarak risk analizi, risk yönetimi ve portföy oluşturma konularında politika yapıcılar ve yatırımcılara katkı sağlamaktır. Bu amaçla, CDS ile BİST 100 endeksi, döviz kurları ve tahvil faiz oranı arasındaki dinamik ilişki, cDCC- EGARCH ve varyans nedensellik yöntemleriyle test edilmiştir. Analiz sonuçları, CDS, USD/TL, EU/TL ve tahvil faiz serilerinde artış şoklarının azalış şoklarından daha büyük ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Varyans nedensellik analizi ise, döviz kurları ve faiz oranlarından CDS primlerine doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisi olduğunu, CDS primlerinden ise BİST 100 endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Ayrıca, döviz kurlarındaki ve tahvil faizlerindeki oynaklığın, CDS primlerindeki oynaklığı ilk gecikmeden itibaren tahmin etmede etkili olduğu bulunmuştur. Elde edilen bulgular, Türkiye'de kur istikrarının sağlanması halinde CDS primlerinin düşük seviyelerde kalabileceğini ve borçlanma maliyetlerinin azaltılabileceğini işaret etmektedir.

Son olarak Sönmez, Baydaş ve Kılıç (2023) 'ın çalışmasında amaç, Türkiye'nin finansal piyasalarındaki volatilité dinamiklerini incelemektir. Çalışmada, Türkiye'nin kredi riskini ölçen beş yıllık kredi temerrüt takasları (CDS) primleri ile Borsa İstanbul'da (BIST) işlem gören dört farklı endeks arasındaki volatilité ilişkisi incelenmiştir. Bu endeksler, BIST-100 Endeksi (BIST100), BIST-30 Endeksi (BIST30), BIST Banka Endeksi (XBNK) ve BIST Sınai Endeksi (XUSIN)'dir. Çalışmada, 2010-2022 yılları arasındaki günlük veriler kullanılmıştır. Volatilité ölçümü için, zamanla değişen volatilité katsayılarına sahip olan Dinamik İlişkili Çok Değişkenli Stokastik Volatilité (DC-MSV) modeli kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, CDS primleri ve BIST endeksleri arasında pozitif bir volatilité ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, CDS primleri ve BIST endekslerinin volatilitelerinin yüksek kalıcılık gösterdiği ve gelecekteki değerlerinin tahmin edilebilir olduğu saptanmıştır.

Yapılan yabancı çalışmalar incelendiğinde ise, Chakrabarti, Huang, Jayaraman ve Lee (2005), MSCI Standart Ülke Endekslerinde gerçekleştirilen değişikliklerin hisse senedi getirileri ve hacimleri üzerindeki etkilerini 29 ülke için karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Çalışmada, 1998-2001 yılları arasında ABD hisse senetleri için bulunan "endeks etkileri"nin uluslararası piyasalarda da geçerli olup olmadığı araştırılmıştır. Endekslere dahil edilen hisse senetlerinin fiyatları, duyuru sonrasında sert bir artış gösteriyor ve değişiklik gerçekleşmeden önce daha da yükseliyor, ancak değişiklik sonrasında bir kısım kazanç geri verilmektedir. Endekslerden çıkarılan hisse senetleri ise fiyatlarında sürekli ve belirgin bir azalış yaşamaktadır. Dahil edilen hisse senetlerinin işlem hacimleri de değişiklik sonrasında önemli ölçüde artıyor ve yüksek seviyelerde devam ediyor. Bu etkiler ülkeler arasında önemli farklılıklar göstermektedir Farklı hipotezleri test etmek için çeşitli ölçütler kullanılarak yapılan analizler, bilgi etkilerine dair herhangi bir kanıt bulamıyor. Elde edilen kanıtlar, talep eğrisinin aşağı doğru eğimli olduğu hipotezini daha çok destekliyor. Özellikle Japonya ve Birleşik Krallık'ta fiyat baskısı ve likidite etkisi ile ilgili bazı bulgular elde edilmiştir.

Kartal (2020), CDS yayımlarının ülkelerin risk, kırılganlık, finansal ve makroekonomik istikrar düzeylerini yansıttığı varsayımından hareketle, COVID-19 salgınının gelişmekte olan ülkelerin CDS yayımlarını nasıl etkilediğini ve Türkiye'nin egemen CDS yayımlarının COVID-19 salgını dönemindeki seyrini analiz etmiştir. Bu amaçla, çalışma 2019-2020 yıllarını kapsayan ve COVID-19 öncesi ve COVID-19 pandemisi dönemlerini içeren 12 aylık bir döneme odaklanmaktadır. Bu süreçte, 06.06.2019-16.06.2020 tarihleri arasındaki günlük veriler, 6 bağımsız değişken ve 19 COVID-19 durumu ile Çok Değişkenli Adaptif Regresyon Spline (MARS) yöntemi ile değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar, (i) Türkiye'nin CDS yayımları üzerinde etkili olan faktörlerin COVID-19 pandemisi öncesi dönemde BIST-100 endeksi, VIX endeksi, MSCI Türkiye endeksi ve USD/TL kuru; (ii) COVID-19 salgını döneminde ise MSCI gelişmekte olan piyasalar endeksi, COVID-19'dan yeni ölüm sayısı, USD/TL kuru, ağırlıklı ortalama fonlama oranı, COVID-19'dan yeni vaka sayısı ve VIX endeksi olduğu; (iii) Diğer yandan, toplam vaka sayısı, toplam ölüm sayısı ve alınan önlemlerin Türkiye'nin CDS yayımlarını üzerinde herhangi bir dönemde anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir.

Abioğlu, Özgür ve Soyu (2021), Bu çalışma, ekonomik, finansal ve politik risk faktörlerinin kredi temerrüt takası (CDS) primleri üzerindeki etkisini incelemektedir. Bu kapsamda, Türkiye'nin CDS primi üzerinde bu risk faktörlerinin asimetrik etkileri doğrusal olmayan otoregresif dağıtılmış gecikme (NARDL) modeli ile 2000:10-2020:06 dönemi için test edilmiştir. Elde edilen sonuçlar şunlardır: Birincisi, ekonomik ve finansal riskler CDS primi üzerinde asimetrik etkiler yaratırken, politik riskler simetrik etki yaratmaktadır. İkincisi, finansal risklerdeki yükselişler ekonomik risklerden daha fazla CDS primini artırırken, ekonomik risklerdeki düşüşler finansal risklerden daha fazla CDS primini azaltmaktadır. Ampirik bulgular, ekonomik reformların finansal reformlara kıyasla daha etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Bayramlı, Kula, Özdemir (2022), amaçları CDS primleri ve VIX endeksi gibi küresel risk göstergelerinin BIST-30 ve Katılım-30 endeksleri üzerindeki karşılaştırmalı etkilerini belirlemektir. Çalışmada, pandemi öncesi ve pandemi dönemi olmak üzere iki farklı zaman diliminde CDS primi ve VIX endeksinin BIST 30 endeksi ve Katılım-30 endeksi ile olan ilişkileri incelenmiştir. Veri seti olarak, pandemi öncesi dönem için 02.01.2018-10.03.2020, pandemi dönemi için ise 11.03.2020-31.12.2021 tarihleri arasındaki günlük veriler kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını test etmek için Johansen eşbütünleşme ve ARDL yöntemleri uygulanmıştır. Etki büyüklüklerinin ölçülmesi için ise FMOLS regresyon analizi yapılmıştır. Araştırma sonucunda, hem BIST-30 hem de Katılım-30 endekslerinin CDS primleri ve VIX endeksi ile uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi içinde olduğu tespit edilmiştir. FMOLS regresyon sonuçlarına göre, her iki dönemde de VIX endeksinin Katılım-30 endeksi üzerinde daha fazla etkili olduğu görülmüştür.

Finansal piyasalardaki belirsizliğin son 40 yılda artması, yeni finansal endekslerin geliştirilmesine neden olmuştur. Bu endeksler, belirsizliği tanımlamak ve ölçmek için kullanılmaktadır. Son olarak Öner (2022), Bu amaçla, ilk olarak VIX Endeksi, hisse senedi piyasalarındaki belirsizliğin bir göstergesi olarak oluşturulmuştur. Daha sonra, OVX Endeksi, petrol piyasalarındaki belirsizliği; GVZ Endeksi ise altın piyasalarındaki belirsizliği yansıtmak için tasarlanmıştır. Bu endeksler, "Küresel risk göstergeleri" olarak da adlandırılmaktadır. MSCI (Morgan Stanley Capital International) Gelişmekte Olan Piyasalar Endeksi ise, çalışmanın bağımlı değişkeni olarak seçilmiştir. Bu endeks, uluslararası piyasalarda fon ve portföy yöneticileri tarafından sıkça izlenmekte ve karşılaştırma ölçütü olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada, MSCI EM Endeksi ile küresel risk göstergeleri arasındaki ilişki, 28.03.2011-25.03.2022 dönemi için Toda-Yamamoto Nedensellik Testi ile araştırılmıştır. Ardından, dürtü-yanıt fonksiyonları ve varyans ayrıştırması testleri uygulanmıştır. Çalışmanın bulguları, küresel risk göstergelerinden MSCI EM Endeksi'ne doğru nedensellik ilişkileri olduğunu göstermektedir.

4. Yöntem

Çalışmada açıklanan istatistikler 31.10.2022-30.10.2023 tarihleri arasındaki borsanın işlem gördüğü günlere ait verilerle hesaplanmıştır. Çalışmada Kredi Temerrüt Swapı (CDS) bağımlı değişken, Morgan Stanley Capital International (MSCI) Küresel Türkiye Endeksi bağımsız değişken olarak belirlenmiştir. Tablo 1'de değişkenler ve elde edildiği kaynaklar yer almaktadır. Çalışmada analiz için Eviews-10 ve Gauss 10 programları kullanılmıştır.

Tablo 1. Bağımlı Değişken ve Bağımsız Değişkenler

Değişken	Kaynak	Rolü
Türkiye 5 yıllık CDS	https://tr.investing.com/	Bağımlı Değişken
MSCI Türkiye	https://tr.investing.com/indices/msci-turkey	Bağımsız Değişken

Kredi Temerrüt Swapı (CDS) ile Morgan Stanley Capital International (MSCI) Türkiye Endeksi arasındaki ilişkiyi açıklamak üzere yapılan analizde, 31.10.2022-30.10.2023 dönemi arası zaman serilerinin doğrusal olduğu Harvey Doğrusallık testi yapılarak görülmüş ve doğrusal zaman serileri analiz yöntemleri ile analiz sürdürülmüştür. Her

bir değişkene ait oluşturulan zaman serilerinin durağanlıkları ADF, RALS ADF birim kök testi ile test edilmiştir. Birim kök testlerinin ardından Eşbütüneşme testi yapılarak değişkenler arası ilişki açıklanmaya çalışılmıştır.

4.1.RALS-ADF Birim Kök Testi

RALS-ADF birim kök testinde, durağanlık testi, γ parametresiyle araştırılmaktadır. Bu parametrenin test istatistiği RALS-ADF için $tRADF$ şeklinde ifade edilmektedir.

RALS-ADF birim kök testi hipotezleri;

$H_0: \gamma=0$ (Hataların normal dağılmaması bilgisi altında seriler birim köklüdür).

$H_A: \gamma<0$ (Hataların normal dağılmaması bilgisi altında seriler durağandır) şeklindedir.

RALS-ADF birim kök testi istatistiklerinin elde edilme aşamasındaki teoremler şu şekildedir;

$tADF$, ADF birim kök testinden elde edilen t istatistikleri ve $tRADF$ RALS-ADF birim kök testinden elde edilen t istatistikleri olmak üzere; temel hipotezler altında RALS-ADF testine ait t istatistiklerinin limit dağılımları aşağıdaki gibidir;

$$tRADF \rightarrow p. tRADF + \sqrt{1-p^2}. Z$$

Z standart normal dağılan rassal bir değişkeni, p ise ana modeldeki birim kök testinden elde edilen hatalarla RALS prosedürü uygulanan birim kök testinden elde edilen hatalar arasındaki uzun dönemli korelasyonu göstermektedir.

Analizde $p^2 = \frac{\sigma_{\hat{\gamma}}^2}{\sigma_{\hat{\gamma}}^2 + \sigma_e^2}$ tanımlanmakta ve p^2 'nin alabileceği farklı değerlere göre elde edilen kritik değerler ve test istatistikleri değişmektedir (Im, Lee ve Tieslau, 2011: 9).

4.2.RALS-EG Eşbütüneşme Testi

RALS-EG eşbütüneşme testinde, eşbütüneşme ilişkisi δ_1 parametresi ile araştırılmaktadır.

RALS-EG eşbütüneşme analizi için hipotezler;

$H_0: \delta_1=0$ (Hataların normal dağılmaması bilgisi ile eşbütüneşme ilişkisi yoktur).

$H_0: \delta_1<0$ (Hataların normal dağılmama bilgisi ile eşbütüneşme ilişkisi vardır) şeklindedir.

tEG , EG eşbütüneşme testinden ve $tREG$ RALS-EG eşbütüneşme testinden elde edilen t istatistikleri olmak üzere;

$$tREG \rightarrow p. tREG + \sqrt{1-p^2}. Z$$

Z standart normal dağılan rassal bir değişkeni, p ise ana modeldeki eşbütüneşme testinden elde edilen hatalarla RALS prosedürü uygulanan eşbütüneşme testinden elde edilen hatalar arasındaki uzun dönemli korelasyonu göstermektedir.

Analizde $p^2 = \frac{\sigma_{\hat{\delta}_1}^2}{\sigma_{\hat{\delta}_1}^2 + \sigma_e^2}$ tanımlanmakta p^2 'nin alabileceği farklı değerlere göre elde edilen kritik değerler ve test istatistikleri farklılaşmaktadır. $p^2=1$ olması durumunda $tREG = tEG$ olması önemli bir konudur. Bu durumda RALS-EG testleri için şartlar sağlanmış olmaktadır (Lee, Lee ve Im, 2015, s.5-6).

5. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye 5 yıllık Kredi Temerrüt Swapı (CDS) ile Morgan Stanley Capital International (MSCI) Türkiye Endeksi arasındaki Eşbütüneşme ilişkisinin araştırılması ve ilişkinin ortaya çıkarılmasına yönelik olarak analiz sonuçları verilmektedir ve değerlendirilmektedir. Birim Kök Testi sonuçları, Serilerin Grafik Haritaları, Tanımlayıcı İstatistikler, RALS ADF ve RALS EG sonuçları tablolar halinde ifade edilecektir.

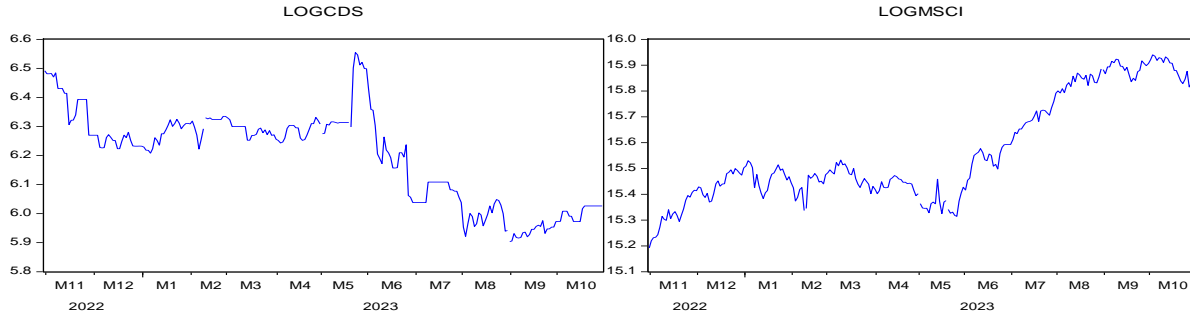
Analizde öncelikle değişkenlerin doğrusallık testleri ve birim kök testleri yapılmıştır. Serilerin logaritmik değerleri alınarak E-views 10 programı aracılığıyla analizler gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2. Harvey Doğrusallık Testi Sonuçları

	W_lam	W*_10%	W*_5%	W*_1%
CDS	1.42**	5.39	5.43	5.50
MSCI	1.17**	-3.59	-3.63	-3.70

Kaynakça: Harvey ve Leybourne(2007) ve Harvey, Leybourne ve Xiao (2008)

Tablo 3. Serilere İlişkin Zaman yolu Grafikleri

Tüm seriler logaritmaları alındıktan sonra analize dahil edilmiş, serilere ilişkin grafikler incelendiğinde büyük küçük pek çok hareketin gerçekleştiği görülmektedir. Zamana bağlı olarak verilerin ani hareketler yaptığı ve bu hareketlere göre, farklı tarihlerde oynaklık yaşandığını söylemek mümkündür.

Doğrusal serilerin durağanlık sınaması birim kök testleri ile yapılmıştır. Sabitli-Trendli modelde Augmented Dickey Fuller (ADF) test sonuçlarının sunulduğu Tablo 4'e göre, ADF test istatistiği sonuçları değerlendirilmiştir. Tüm değişkenler birinci dereceden farkı(I1) alındığında durağan hale gelmiştir. Eviews-10 programı ile elde edilen sonuçlar Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4. ADF Testi Sonuçları (intercept-trend intercept)

Sabitli (I0)	ADF Prob değeri
CDS	0.3490
MSCI	0.5772
Sabitli (I1)	ADF Prob değeri
CDS	0.0000
MSCI	0.0000

Analize dahil edilen serilerin normal dağıldığı Jarque Bera testi ile, değişen varyans sorunu olmadığı Breusch-Pagan-Godfrey testi ile ve otokorelasyon sorunu olmadığı da Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Testi ile görülmüştür. Bu sebeple RALS prosedürü uygulanarak daha güçlü sonuçlar elde edilebilir. RALS ADF birim kök testi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. RALS ADF Testi Sonuçları

	ADF	RALS ADF	P2	LAG
CDS(I0)	-2.475	-3.147	0.565	0.000
MSCI(I0)	-2.003	-1.858	0.840	0.000
CDS(I1)	-6.620	-8.264	0.551	10.000
MSCI(I1)	-12.935	-12.620	0.847	1.000

Not: Kritik değerler aşağıda verilmiştir.

p ²	%1	%5	%10	p ²	%1	%5	%10
0.4	-3.14	-2.51	2.17	0.7	-3.30	-2.72	-2.41
0.5	-3.19	-2.58	-2.25	0.8	-3.36	-2.75	-2.46
0.6	-3.24	-2.64	-2.32	0.9	-3.39	-2.81	-2.50

Not: ρ , ADF ve RALS-ADF regresyonlarının hataları arasındaki uzun dönem korelasyon olmak üzere, p2 Kritik değerler Hansen (1995) çalışmasından alınmıştır. Elde edilen değerlerin kritik değerlerden küçük olması anlamlıdır.

Kredi Temerrüt Swapı (CDS) ve Morgan Stanley Capital International (MSCI) serilerinin RALS ADF (Residual Augmented Dickey-Fuller) birim kök testi ile I1 seviyesinde durağanlaştığı görülmektedir. Analize RALS EG Eşbütünlük Testi ile devam edilmektedir.

Tablo 6. RALS-EG Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	Eg2	Rals EG2	P2	Sonuç
CDS&MSCİ	-15.880	-174.650	0.1	İlişki vardır.

Not: RALS-EG testinin kritik değerleri %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerinde $p2 = 0.1$ için -3.07545, -2.41827, -2.05737 şeklindedir. Kritik değerler Yılancı ve Aydın (2018) çalışmasından alınmıştır.

Tablo 6'da RALS-EG Eşbütünleşme testi sonucunda elde edilen bulguya göre Kredi Temerrüt Swapı (CDS) ve Morgan Stanley Capital International (MSCI) arasında 31.10.2022-30.10.2023 uzun dönemli ilişki olduğu görülmektedir.

6. Sonuç

Piyasalar içinde bulunduğumuz zaman diliminde bütünleşik hareketler sergilerken, getiriler ve volatilité değişimleri piyasaları tek yönlü veya karşılıklı olarak aynı anda ve/veya gecikmeli olarak etkileyebilmektedir (Bayramoğlu ve Abasız, 2017: 196). CDS rakamsal olarak ifade edilen, sürekli olarak hareket eden, dinamik piyasa koşulları içinde ortaya çıkabilecek ekonomik, sosyal veya politik değişimler karşısında çok daha hassas ve anında tepki gösterebilen bir kavramdır. Ayrıca CDS notlarının, serbest piyasa şartları altında oluştuğu, ülkelerin risk durumlarının bağımsız kuruluşların gibi ölçüldüğü ve bu nedenle daha güvenilir oldukları söylenebilmektedir (Ulusoy ve Yılmaz, 2017, s: 69). CDS risk primleri çok değişken yapısıyla her an kırılgan bir yapıya sahiptir. Ülkelerin, firmaların sosyal, ekonomik, hukuksal vb. açıdan birlikte değerlendirilmesiyle risk oluşmaktadır (Barut, 2019, s: 330). Bu nedenle CDS, bir ülkenin finansal sistemiyle yakından ilişkilidir denilebilmektedir.

Bu çalışmada Kredi Temerrüt Swapı (CDS) ve Morgan Stanley Capital International (MSCI) Türkiye Küresel Endeksi arasındaki ilişki incelenmiştir. Analizin ilk bölümünde doğrusallık, durağanlık sınamaları yapılmıştır. Birim kök testi sonuçlarına göre serilerin düzeyde durağan olmaması sebebiyle uzun dönemli ilişkilerini görebilmek için RALS-EG Eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Elde edilen sonuca göre, $p2$ kritik değerleri ile RALS EG test değeri kıyaslandığında test değerinin kritik değerlerden küçük olması değişkenler arasında eşbütünleşme olduğunu göstermektedir.

Elde edilen sonuç, uzun dönemde Kredi Temerrüt Swapı (CDS) ve Morgan Stanley Capital International (MSCI) Türkiye Küresel Endeksi arasında ilişki olduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgular literatür ile benzerlik göstermektedir. Çalışma değişen piyasa koşullarında farklı dönemlerde ve farklı değişkenlerle yapılabilecek yeni çalışmalara ışık tutması açısından önemlidir.

Kaynakça

- Abioğlu, V., Özgür, M. I., & Esra, S. O. Y. U. (2021). İktisadi, Finansal ve Politik Risklerin Türkiye Cds Primine Etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (67), 238-251.
- Acaravcı, S. K., & Karaömer, M. Y. (2017). Borsa İstanbul (Bist-100) Ve Kredi Temerrüt Takası (Cds) Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. In *Mediterranean International Conference On Social Sciences By Udg* (Vol. 260).
- Akyol, H., & Baltacı, N. Cds Primlerinin Makroekonomik Belirleyicilerinin İncelenmesi: Ardl Sınır Testi Yaklaşımı. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 8(16), 33-49.
- Barut, M. E. (2019), 2000-2019 Yılları Arasında Türkiye'ye Giren Yabancı Sermayenin Gelişimi Üzerinde Cds (Credit Default Swap) Risk Primlerinin Etkisi, 3. İnternational Symposium on Economics, Politics and Administration.
- Bayrakdaroğlu, A., & Mirgen, Ç. (2021). Kredi Temerrüt Takası (Cds) ve Borsa Endeks İlişkisi: Brics Ülkeleri Üzerine Bir Araştırma. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(Ierfm Özel Sayısı), 65-78. <https://doi.org/10.30784/Epfad.1019759>
- Bayramlı, J., Kula, V., & Özdemir, L. (2022). Which Index Is More Affected By Cds Premium And Vix Index: Bist-30 Or Participation-30. *J. Corp. Gov. Insur. Risk Manag*, 9(2), 355-364.
- Bayramoğlu, M. F., & Abasız, T. (2017). Gelişmekte Olan Piyasa Endeksleri Arasında Volatilité Yayılım Etkisinin Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi* (74), 183-200. <https://doi.org/10.25095/mufad.396865>.
- Bektaş, N. Ç., & Babuşcu, Ş. (2019). Vix Korku Endeksi ve Cds Primlerinin Büyüme ve Döviz Kuruna Etkisi, *Türkiye Örneği*. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 97-111.
- Chakrabarti, R., Huang, W., Jayaraman, N., & Lee, J. (2005). Price And Volume Effects Of Changes İn Msci İndices–Nature And Causes. *Journal Of Banking & Finance*, 29(5), 1237-1264.

- Çevik, E. İ., & Buğan, Ö. Ü. M. F. (2019). Borsa İstanbul ile Risk Primi Arasındaki Nedensellik İlişkisi. In International Congress Of Management Economy And Policy 2019 Autumn Proceedings Book (P. 534).
- Dickey, D.A., and Fuller, W.A. (1979). "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root", Journal of The American Statistical Society, 75, pp.427-431.
- Fama, E. F. (1970). Efficient capital markets: A review of theory and empirical work. The journal of Finance, 25(2), 383-417.
- Fettahoğlu, A. & Kılıç, Ç. (2009). Kredi Temerrüt Swap Primini Etkileyen Faktörler ve Türkiye Üzerine Uygulamalar, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Harvey, D.I, Leybourne, S. J. (2007), "Testing for time series Linearity", Econometrics Journal (2007), volüme 10, pp. 149-165.
- Harvey, D. I., Leybourne, S. J., & Xiao, B., (2008), "A Powerful Test For Linearity When The Order of Integration is Unknown", Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics, 12.
- Im, K., Lee, J., & Tieslau, M. (2011). More powerful unit root tests with non-normal errors. SSRN Working Papers Series, 1-36.
- Joseph, C. (2013). Advanced credit risk analysis and management. John Wiley & Sons.
- Kandemir, T., Vurur, N. S., & Gökgöz, H. (2022). Türkiye'nin Cds Primleri ile Bist 100, Döviz Kurları ve Tahvil Faizleri Arasındaki Etkileşimin Cdcc-Egarch ve Varyansta Nedensellik Analizleriyle İncelemesi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 24(42), 510-526.
- Karan, M. B. (2004). Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi, Gazi Kitabevi.
- Kartal, M. T. (2020). The Behavior Of Sovereign Credit Default Swaps (Cds) Spread: Evidence From Turkey With The Effect Of Covid-19 Pandemic. Available At Ssrn 3642652.
- Kaya, A., & Yarbaşı, İ. Y. (2020). Mscı Endeksi ve Bist 100 Endeksi Öncül Ardıl İlişkisi. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 34(3), 749-767.
- Küçüksille, E. (2019). Mscı Değişim Duyurularının Hisse Senedi Getirilerine Etkisi. Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi, 2(2), 155-166.
- Lee, H., Lee, J., & Im, K. (2015). More Powerful Cointegration Tests With Non-Normal Errors. Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics, 19(4), 397-413.
- Longstaff, F.A., Mithal, S. & Neis, E. (2004). Corporate Yield Spreads: Default Risk Or Liquidity? New Evidence From The Credit-Default Swap Market. Anderson Graduate School Of Management-Finance Ucla, 1-30.
- Münyas, T., & Bektur, Ç. (2021). Korku Endeksi (Vix) ile Kredi Temerrüt Swap (Cds), dolar Kuru, Euro Kuru, Bist 100 ve Altın Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. Tesam Akademi Dergisi, 8(2), 555-571.
- Öner, S. (2022). The Effects Of Global Risk İndicators On The Mscı Emerging Markets İndex. Financial Internet Quarterly, 18(3), 1-10.
- Parlakkaya, R. (1996). İşletmelerde Mali Risk ve Riskin Muhasebeleştirilmesi.
- Sarıtaş, H., & Nazlıoğlu, E. H. (2019). Korku Endeksi, Hisse Senedi Piyasası ve Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(4), 542-551
- Sayılgan, G. (1995). Finansal Risk Yönetimi. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 50(01).
- Singh, M. & Andritzky, J. (2006). Pricing Of Credit Default Swaps During Distress. International Monetary Fund.
- Sönmez, Y., Baydaş, Y., & Kılıç, E. (2023). Cds Primleri ile Seçili Bist Endeksleri Arasındaki Volatilite Yayılımı. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (64), 29-34.
- Atıcı Ustalar, S. (2023). Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Finansal Piyasa Entegrasyonlarının Düzeyine İlişkin Bir İnceleme. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24(2), 499-517. <https://doi.org/10.17494/ogusbd.1309475>.

Vurur, N. (2021). Bist 100 Endeksi ile Cds Primleri Arasındaki İlişkide Covid 19 Etkisi. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (31), 97-112.

Yılcı, V, Aydın, M. (2018). Türkiye’de Kadın Okullaşmasının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Rals-Eg Eşbütünleşme Testi Yaklaşımı. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı, 101-112. Doi: 10.18092/Uluidince.426922.1.

Ulusoy, A., & YILMAZ, H. (2017). Kredi notu eleştirilerini test eden mekanizma: CDS primleri. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13(1), 61-77.

<https://www.msci.com/>.

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazar (lar)ına aittir. Yazar(lar) etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Araştırma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Tarih:

No:

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

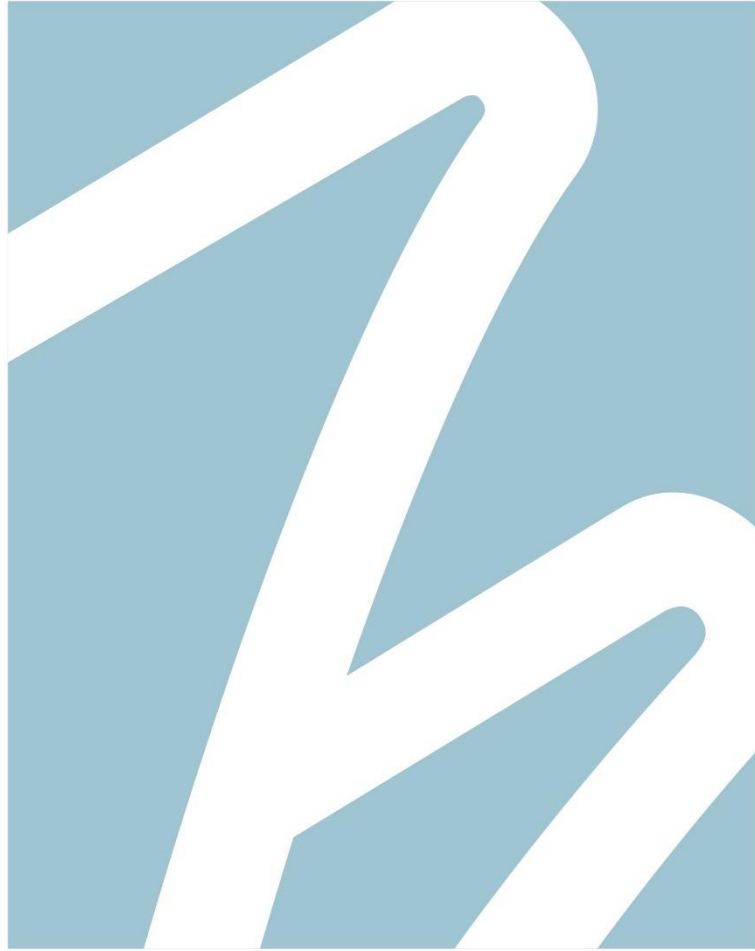
1. yazar katkı oranı: %_50__

2. yazar katkı oranı: % __50__

TOGÜ - Turhal
Uygulamalı Bilimler
Fakültesi Dergisi

Journal of Applied Sciences Faculty of TOGÜ-TURHAL

ISSN: XXXX-XXXX